

Andrzej Stasiak

Analiza potencjału promocyjnego szlaków tematycznych w Polsce

Opracowano na zlecenie:

POLSKA
ORGANIZACJA
TURYSTYCZNA

Łódź 2023

Spis treści

1. Wstęp	4
1.1. Definicja szlaku kulturowego	4
1.2. Podziały szlaków turystycznych	6
1.3. Funkcje szlaków turystycznych	7
1.4. Szlak jako zagospodarowanie, atrakcja i produkt turystyczny	10
1.5. Promocja szlaków turystycznych	15
2. Podstawowe zasady i metodyka inwentaryzacji szlaków kulturowych	18
3. Katalog szlaków tematycznych w Polsce	21
3.1. Szlaki międzynarodowe	21
Droga św. Jakuba w Polsce	25
Via Regia	26
Europejski Kulturowy Szlak Reformacji	26
Szlak Hanzeatycki (Nadmorski Szlak Hanzeatycki)	27
Szlak Cysterski w Polsce	28
Europejski Szlak Gotyku Ceglanego	29
Szlak Gryfitów	30
Szlak Jagielloński	31
3.2. Szlaki krajowe/ponadregionalne	32
Szlak Architektury Drewnianej	32
Szlak Bursztynowy	33
Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej	34
Szlak Grunwaldzki	35
Szlak Jana III Sobieskiego	36
Szlak Kopernikowski	37
Szlak Krzyżowców (Polski Szlak Krzyżowców)	38
Szlak Latarni Morskich	38
Szlak Orlich Gniazd	39
Rowerowy Szlak Orlich Gniazd	39
Szlak Piastowski	40
Szlak Powstańców Śląskich	41

Szlak Romański.....	42
Szlak Warowni Jurajskich.....	43
Szlak Zamków Gotyckich.....	44
Szlak „Polskie Zamki Gotyckie”	44
Wielki Gościniec Litewski.....	45
3.3. Szlaki regionalne.....	46
Dolnośląskie.....	46
Kujawsko-pomorskie.....	51
Lubelskie.....	54
Lubuskie.....	56
Łódzkie.....	57
Małopolskie.....	58
Mazowieckie.....	64
Opolskie.....	68
Podkarpackie.....	71
Podlaskie.....	75
Pomorskie.....	79
Śląskie.....	82
Świętokrzyskie.....	85
Warmińsko-mazurskie.....	89
Wielkopolskie.....	93
Zachodniopomorskie.....	95
3.4. Szlaki kulinarne.....	99
4. Studium przypadku: promocja Szlaku Piastowskiego.....	100
Reklama outdoor i online.....	101
Reklama prasowa, radiowa i telewizyjna.....	102
Współpraca z blogerami i gadżety reklamowe.....	102
Wydawnictwa reklamowe.....	102
5. Podsumowanie.....	104
Bibliografia.....	110
Strony internetowe.....	110
Spis szlaków.....	111

1. Wstęp

1.1. Definicja szlaku kulturowego

Pomimo ponad 140-letniej historii wytyczania szlaków turystycznych w Polsce, nie istnieje jedna, powszechnie akceptowana ich definicja. Dotyczy to zarówno literatury naukowej, jak i np. aktów prawnych.

Trasa turystyczna według A. Stasiaka (2006) to droga wchodząca w skład ogólnej sieci transportowej, po której odbywa się ruch turystyczny pomiędzy regionami lub miejscowościami turystycznymi. Szlak zaś ma dwa znaczenia:

- oznakowany ciąg obiektów krajoznawczych zlokalizowanych wzdłuż ogólnodostępnych dróg, po których poruszają się turyści własnymi lub publicznymi środkami lokomocji;
- droga lub ścieżka wiodąca przez atrakcyjne turystycznie obszary, miejscowości, obiekty, przystosowana do różnych form turystyki kwalifikowanej (Stasiak 2006).

Najczęściej przywoływana jest definicja zawarta w *Instrukcji znakowania szlaków turystycznych PTTK* (2014). Według PTTK szlak turystyczny to:

[...] wytyczona w terenie i oznakowana jednolitymi znakami (symbolami) trasa, wyposażona w urządzenia i znaki informacyjne, które zapewniają bezpieczne jej przebycie turyście o przeciętnym poziomie umiejętności i doświadczeniu, bez względu na porę roku i warunki pogodowe (Instrukcja znakowania szlaków turystycznych, 2014).

A. Mikos von Rohrscheidt (2010) zwraca uwagę, że tradycyjne, wąskie rozumienie szlaku turystycznego nie obejmuje licznych współczesnych ofert turystycznych, niewymagających znakowania trasy w terenie. Proponuje więc takie brzmienie:

[...] szlak turystyczny: ustanowiona lub wybrana trasa, złożona najczęściej z mniej uczęszczanych dróg, pozwalająca na poznanie miejsc ciekawych pod względem krajobrazu, kultury, historii, geologii lub przyrody (EEA Eionet, za A. Mikos von Rohrscheidt 2010).

Podobny pogląd reprezentuje Z. Kruczek, dla którego szlakiem turystycznym jest:

[...] każda trasa wytyczona w przestrzeni turystycznej na potrzeby zwiedzających (nie zawsze oznakowana), prowadząca do najbardziej atrakcyjnych miejsc (obiektów) z zachowaniem szeregu przepisów, w tym m.in. bezpieczeństwa i ochrony walorów (Kruczek 2005).

Najczęściej spotykanym przykładem szlaków nieoznakowanych w terenie są szlaki tematyczne (ang. *themed route*, *theme trail*, zwane też szlakami kulturowymi, szlakami kultury, ang. *culture route* lub szlakami turystyczno-kulturowymi).

Definicję szlaku kulturowego określiła m.in. Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków (ICOMOS). Według niej jest to:

[...] lądowy, wodny lub mieszany typ szlaku, oznaczony fizycznie, scharakteryzowany przez posiadanie własnej historycznej dynamiki i funkcjonalności, ukazujący rozwój ludzkości jako wielowymiarową i ciągłą wymianę dóbr, idei, wiedzy i wartości w obrębie krajów i regionów, jak również pomiędzy nimi, przez znaczne okresy czasu; powodującą wzajemną interakcję kultur w przestrzeni i czasie, którego odbiciem jest materialne lub niematerialne dziedzictwo.

Z kolei A. Mikos von Rohrscheidt (2010) cytuje definicję szlaku kulturowego autorstwa L. Puczko i T. Ratz (2007):

Szlak kulturowy to szlak tematyczny, posiadający jako swój punkt ogniskujący walor kulturowy lub element dziedzictwa kulturowego, przy czym kluczową rolę odgrywają w nim atrakcje o charakterze kulturowym.

W polskiej literaturze najobszerniejszą definicję szlaku kulturowego sformułował Ł. Gawęł (2011). Według niego szlak kulturowy to:

[...] wytyczony i oznakowany szlak materialny, łączący obiekty i miejsca wybrane według ustalonego kryterium tematykacji, będące unikatowym i reprezentatywnym przykładem ilustrującym szeroko pojęty dorobek kulturowy danego regionu, społeczności, grupy etnicznej, mniejszości narodowej czy narodu. Poprzez prezentację dziedzictwa materialnego szlak powinien umożliwiać poznanie i popularyzować dziedzictwo niematerialne, traktując oba te obszary jako nierozdzielalną całość.

Nieuzasadnionym zawężeniem problemu jest jednak nieuwzględnienie w definicji szlaków wytyczonych, ale nieoznakowanych. Coraz częściej mamy z nimi do czynienia, np. w Internecie czy materiałach promocyjnych (mapy, foldery itd.), ale próżno byłoby szukać ich śladów w terenie. Do grupy nieoznakowanych szlaków kulturowych można też zaliczyć:

- trasy wycieczek, regularnie wykorzystywane przez touroperatorów, o ile tylko są tematykowane (poświęcone jednemu wiodącemu tematowi, np. Szlakiem Bohaterów Trylogii na Ukrainie czy Śladami A. Mickiewicza na Litwie i Białorusi) i realizowane stałą trasą, według ściśle określonego harmonogramu;
- historycznie ukształtowane trasy pielgrzymek (niektóre o wielowiekowej tradycji), a także
- questy – forma odkrywania dziedzictwa obszaru poprzez wędrówkę od punktu do punktu i rozwiązywanie przygotowanych zagadek (unowocześniona wersja harcerskich podchodów z zacięciem krajoznawczym).

W szlakach tworzonych w XXI w. bardzo często w ogóle nie wyznacza się trasy. Organizator podaje jedynie zbiór punktów – obiektów (zgodnych z nadrzędną ideą, tematyką) polecanych do odwiedzenia, a turysta sam wytycza sobie trasę: dobiera atrakcje, ustala ich kolejność itd. Zabieg ten może wynikać z wielu motywacji, m.in.:

- dążenia do przygotowania jak najbardziej elastycznej oferty, umożliwiającej turystom pełną swobodę wyboru trasy i kolejności zwiedzania polecanych atrakcji (według indywidualnych preferencji, możliwości czasowych, fizycznych, ekonomicznych itp.);
- dużych trudności, niekiedy też prawnych ograniczeń w znakowaniu (np. w terenie miejskim);
- konieczności ograniczenia kosztów znakowania trasy i obiektów (brak środków na znaki i tablice informacyjne w terenie);
- chęci wyodrębnienia grupy obiektów spośród wielu podobnych – w tym przypadku nazwa „szlak” ma charakter promocyjnej etykiety podkreślającej odrębność i oryginalność przygotowanej oferty rynkowej, ma ona wywoływać spójne, pozytywne skojarzenia, przyczyniając się do budowy wyrazistego wizerunku i silnej marki regionu (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

W tym ostatnim przypadku powstaje jednak uzasadnione pytanie, czy jest to rzeczywiście szlak turystyczny, czy tylko sprytny zabieg marketingowy.

Dokonując kompilacji przytoczonych definicji na potrzeby niniejszego opracowania sporządzono następującą definicję operacyjną:

Szlak kulturowy – szlak turystyczny łączący wybrane według przyjętego kryterium miejsca i obiekty, które są unikatowym i reprezentatywnym przykładem dziedzictwa materialnego i niematerialnego danego obszaru. Szlak tworzy wytyczona – oznakowana lub nie – trasa (piesza, rowerowa, samochodowa etc.) oraz zlokalizowana wzdłuż niej infrastruktura turystyczna. Specyficznym, coraz częściej spotykanym, rodzajem szlaku kulturowego jest zbiór punktów polecanych turystom, ale bez wyznaczania kolejności ich odwiedzania.

1.2. Podziały szlaków turystycznych

Trudności z precyzyjnym zdefiniowaniem szlaku turystycznego mogą po części wynikać z ich dużej różnorodności. Ciągły rozwój sposobów przemieszczania się i komunikacji, nowe technologie i wynalazki doprowadziły do powstania dużej różnorodności szlaków turystycznych. W celu uporządkowania mnogości tras turystycznych można wykorzystać przynajmniej kilkanaście kryteriów podziału. Podstawowe klasyfikacje przedstawiono w tab. 1.

Tab. 1. Podział szlaków turystycznych według wybranych kryteriów

Kryterium podziału	Rodzaje szlaków
Główna tematyka	• przyrodnicze: krajobrazowe, osobliwości natury, ornitologiczne... • kulturowe: architektoniczne, historyczne, etnograficzne, przemysłowe (zabytków techniki), biograficzne, literackie i filmowe, religijne... • przyrodniczo-kulturowe
Geneza	• zaadaptowane na potrzeby turystyki (historyczne drogi militarne, pielgrzymkowe, handlowe...) • specjalnie przygotowane dla turystów
Motywy (cele podróżowania)	• poznawcze • rekreacyjne • pielgrzymkowe • przygodowe (w tym przeżyć i sportów ekstremalnych) • inne
Środek transportu – forma turystyki	• piesze • narciarskie • rowerowe • kajakowe • żeglarskie • konne • samochodowe • kolejowe • łączone, np. pieszo-rowerowe
Rola szlaku w większych systemach penetracji turystycznej	• główne • uzupełniające • łącznikowe • doprowadzające
Sposób wytyczenia i oznakowania w terenie	• wytyczone i oznakowane • wytyczone i nieoznakowane (lub oznakowane tylko przy obiektach) • niewytyczone (zbiór punktów polecanych do zwiedzania)
Okres wykorzystania	• sezonowe • całoroczne
Zasięg (przebieg)	• miejskie • lokalne • regionalne (w tym transgraniczne) • krajowe • subkontynentalne • kontynentalne • międzykontynentalne
Znaczenie (ranga) szlaku	• lokalne • regionalne • krajowe • międzynarodowe

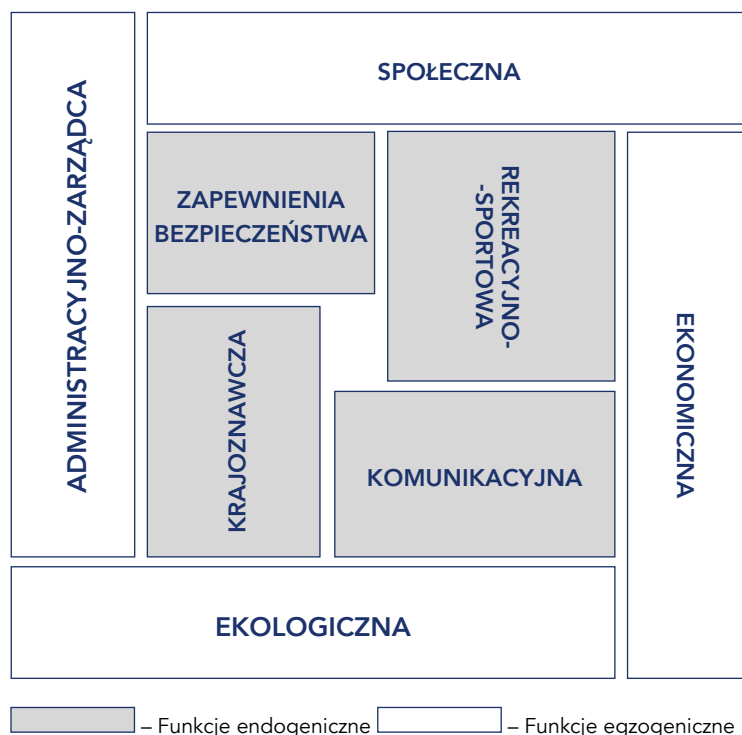
Źródło: opracowanie na podstawie: A. Stasiak (2006), A. Mikos von Rohrscheidt (2010), zmodyfikowane.

Z punktu widzenia podjętej problematyki istotne znaczenie ma kilka podziałów:

1. wg głównej tematyki – dość oczywisty podział na trzy podstawowe rodzaje szlaków powinien znaleźć swoje odzwierciedlenie w nazewnictwie: nadrzędnym określeniem wydają się „szlaki tematyczne”, w skład których wchodzić szlaki przyrodnicze, kulturowe i mieszane. Ponieważ jednak w praktyce do organizacji szlaku tematycznego wykorzystuje się przede wszystkim elementy kulturowe (w 95% przypadków) w niniejszym opracowaniu oba terminy („szlak tematyczny” i „szlak kulturowy”) będą używane zamiennie, praktycznie jako synonimy (choć w kilku przypadkach szlakiem tematycznym będzie szlak przyrodniczy).
2. wg sposobu wytyczenia i oznakowania – możliwe są tutaj co najmniej trzy przypadki:
 - szlaki wytyczone i oznakowane w terenie (oznakowanie ciągłe trasy i tablice informacyjne przy obiektach),
 - szlaki wytyczone, ale nieoznakowane w terenie (lub oznaczone tylko przy obiektach),
 - szlaki niewytyczone – bez wskazywania trasy, tylko zbiór punktów polecanych do zwiedzania.
3. wg zasięgu (przebiegu) oraz znaczenia (rangi) szlaku – dwa podziały o podobnie nazwanych rodzajach szlaków, ale odnoszące się do innych kryteriów: zasięg oznacza skalę obszaru, na którym wytyczono szlak, znaczenie zaś – skalę oddziaływania, obszar, z którego szlak przyciąga turystów. Możliwy jest więc krótki szlak o zasięgu lokalnym, ale randze międzynarodowej (np. jeśli jest zlokalizowany na terenie przygranicznym) i odwrotnie: stosunkowo długi szlak (regionalny, ponadregionalny) o lokalnym znaczeniu (wzbudzający zainteresowanie niewielu turystów).

1.3. Funkcje szlaków turystycznych

Szlaki turystyczne najczęściej pełnią wiele różnych, komplementarnych względem siebie funkcji. Najogólniej możemy je podzielić na dwie grupy: **funkcje endogeniczne** (wewnętrzne) związane z istotą powstania szlaku i **funkcje egzogeniczne** (zewnętrzne), które lokują szlak w szerszym kontekście społecznym, ekologicznym, ekonomicznym czy administracyjno-zarządczym (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

Rys. 1. Funkcje szlaków turystycznych

(Źródło: Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014)

Funkcje endogeniczne

Do **funkcji endogenicznych** zalicza się te, które są bezpośrednio związane z ideą powstania, wytyczenia i ewentualnie oznakowania szlaku turystycznego. Tworzą one pakiet bezpośrednich korzyści dla właściwego użytkownika szlaku – turysty/rekreanta. Są to funkcje zapewnienia bezpieczeństwa, komunikacyjna, krajoznawcza i rekreacyjno-sportowa (rys. 2).

ZAPEWNIENIA BEZPIECZEŃSTA • bezpieczeństwa realnego • bezpieczeństwa psychologicznego • ostrzegawcza	KOMUNIKACYJNA (nawigacyjna) • doprowadzająca • tranzytowa • penetracyjna
KRAJOZNAWCZA • poznawcza • edukacyjna • wychowawcza	REKREACYJNO-SPORTOWA • regeneracyjna • zagospodarowania czasu wolnego • realizacji aktywności fizycznej (sportowej)

Rys. 2. Funkcje endogeniczne szlaków turystycznych

(Źródło: opracowanie własne)

Funkcja zapewnienia bezpieczeństwa. Jest to pierwotna, podstawowa funkcja szlaków turystycznych, dla której w ogóle zaczęto je tworzyć, dziś jest powszechnie niezauważana i niedoceniana. Chodzi przy tym o bezpieczeństwo rozumiane zarówno dosłownie (uniknięcie potencjalnych zagrożeń dla zdrowia i życia w trudnym terenie), jak i w przenośni (pewność dotarcia do punktu docelowego w nieznanym terenie).

O bezpieczeństwie turystów decyduje wiele aspektów, m.in. bezkolizyjny przebieg szlaku, jego zagospodarowanie (właściwe oznakowanie, infrastruktura, miejsca schronienia i odpoczynku), informowanie o poziomie trudności trasy i występujących zagrożeniach, wreszcie czasowe zamykanie szlaku z uwagi na np. niesprzyjające warunki pogodowe (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

Funkcja komunikacyjna (nawigacyjna). Polega na umożliwieniu turystom poruszania się pieszo lub różnorodnymi środkami transportu (rower, kajak, samochód itp.) pomiędzy wybranymi punktami. Możliwe są tu trzy przypadki: szlaki mogą doprowadzać turystów do docelowego miejsca (obiektu), przeprowadzać ich tranzytem przez określony obszar lub umożliwiać penetrację obszaru (dzięki istniejącemu systemowi trasa).

Odrębnymi problemami do rozwiązania w ramach tej funkcji są:

- integracja szlaków turystycznych z siecią zbiorowej komunikacji publicznej oraz indywidualnej,
- stworzenie systemu transportu i podróży przyjaznego turystom, umożliwiającego wygodne przewożenie bagażu i niezbędnego sprzętu (np. roweru, kajaka) do miejsca wypoczynku,
- stworzenie spójnej regionalnej sieci szlaków, zwłaszcza tzw. szlaków kombinowanych (pieszo-rowerowych, samochodowo-rowerowych, rowerowo-kajakowych itd.) umożliwiających atrakcyjny, bezkolizyjny i bezpieczny objazd obszaru wypoczynku.

Funkcja krajoznawcza. W przypadku szlaków tematycznych (kulturowych) funkcja krajoznawcza ma charakter fundamentalny, konstytutywny. Polega na umożliwieniu poznania przewodniego tematu szlaku – wybranych elementów szeroko rozumianego dziedzictwa odwiedzanego regionu. Mogą to być obiekty krajoznawcze (zabytki architektury, techniki, muzea, pomniki przyrody itp.), interesujące zjawiska (np. folklor, tradycje, styl życia) czy malownicze krajobrazy. Z elementem poznawczym bezpośrednio powiązany jest aspekt edukacyjny. Turysta pogłębia swoją wiedzę o świecie z zakresu przyrody, geografii, historii, archeologii, etnografii, architektury etc. Może też przy tym nabywać określone umiejętności praktyczne (rękodzieło ludowe, umiejętności kulinarne, artystyczne) lub rozwijać swoje zainteresowania (hobby). Funkcja krajoznawcza obejmuje również aspekty wychowawcze, przejawiające się w promowaniu pożądanych postaw: patriotyzmu, tolerancji, zachowań prospołecznych etc. (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

Funkcja rekreacyjno-sportowa. Dzięki wykorzystaniu walorów środowiska oraz elementów infrastruktury szlaki turystyczne umożliwiają aktywny wypoczynek i uprawianie sportów. Podejmowanie aktywności ruchowej w bezpośrednim kontakcie z przyrodą sprzyja skutecznej regeneracji sił psychofizycznych. Pozwala to na atrakcyjne zagospodarowanie czasu wolnego (relaks, rozwój, rozrywka).

Funkcje egzogeniczne

Funkcje egzogeniczne dotyczą nie tylko samego szlaku, ale także jego otoczenia. Pakiet korzyści, wynikających z istnienia trasy turystycznej, uzyskują zarówno jego właściwi użytkownicy – turyści, jak i społeczność lokalna – mieszkańcy. W skład funkcji egzogenicznych wchodzi: funkcja społeczna, ekologiczna, ekonomiczna i administracyjno-zarządcza (rys. 3).

EKOLOGICZNA • sterująca (kanalizująca) • ochronna • regulacyjna (ograniczająca) • edukacji ekologicznej	EKONOMICZNA • aktywizacji gospodarczej obszarów, firm, mieszkańców • zwiększania dochodów przedsiębiorców (pracowników) • rozwoju infrastruktury
ADMINISTRACYJNO-ZARZĄDCZA • planowania przestrzennego (budowania ładu przestrzennego) • zarządzania gospodarką turystyczną obszaru • informacyjno-promocyjna	SPOŁECZNA • zapewnienie możliwości realizacji prawa do powszechnego dostępu do turystyki i rekreacji • udostępnienia turystom walorów i atrakcji turystycznych • budowania więzi oraz wspólnoty celów społeczności lokalnych • budowania postaw patriotycznych

Rys. 3. Funkcje egzogeniczne szlaków turystycznych

(Źródło: opracowanie własne)

Funkcja społeczna. W ostatnim czasie często podkreśla się, że stworzenie sieci szlaków turystycznych jest najprostszym sposobem realizacji powszechnego prawa dostępności do turystyki i wypoczynku. Jest to forma łatwego, dogodnego i bezpłatnego udostępniania przestrzeni turystycznej dla wszystkich, bez wyjątku, obywateli. W tym kontekście należy uznać szlaki za szczególnie ważne dobro ogólnospołeczne.

Inne rozumienie funkcji społecznej szlaków polega na docenieniu ich oddziaływania na społeczność lokalną. Jest to ważne zwłaszcza w odniesieniu do szlaków kulturowych, które mogą być elementem integrującym lokalne społeczności, powodem do dumy z miejscowych tradycji i osiągnięć oraz w wielu przypadkach pozwalają poczuć się częścią większej wspólnoty związanej z przewodnim tematem szlaku. Złuszczza jeśli mieszkańcy biorą aktywny udział w planowaniu, organizacji i bieżącym funkcjonowaniu „swojego” szlaku kulturowego (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

Funkcja ekologiczna. Funkcja ekologiczna, w znaczeniu ochronna, ma na celu zapobieganie procesom degradacji środowiska (głównie przyrodniczego, ale także i kulturowego). Szlaki turystyczne mogą kanalizować potoki ruchu turystycznego wzdłuż wytyczonych ciągów, czy też ograniczać przemieszczanie się turystów na tereny szczególnie cenne lub o niewielkiej odporności na antropopresję. Rolę sterującą uzyskuje się za pomocą mniej lub bardziej widocznych rozwiązań (stwarzanie przeszkód: nasadzenia roślinne, barierki, zakazy, apele, informacje itd.). Wędrówka szlakami turystycznymi jest też okazją do praktycznej edukacji i podnoszenia świadomości ekologicznej społeczeństwa.

Funkcja ekonomiczna. Szlaki mają też swój wymiar ekonomiczny, wynikający z oddziaływania na lokalną gospodarkę. Lokalizując (wytyczając) szlak w konkretnej przestrzeni geograficznej przyciągamy turystów, którzy korzystając z towarzyszącej mu infrastruktury (baza noclegowa, gastronomiczna, handel) wydają określone, często znaczące, środki finansowe. Szlak turystyczny może więc być kolejnym elementem już istniejącej gospodarki turystycznej, ale może być także czynnikiem inicjującym jej powstanie i rozwój. Pojawienie się turystów na szlaku przyczynia się do powstania nowych miejsc pracy, zwiększenia dochodów przedsiębiorców i pracowników, rozwoju infrastruktury turystycznej i paraturystycznej.

Funkcja administracyjno-zarządcza. Umiejętne (celowe i świadome) wykorzystywanie wymienionych funkcji sprawia, że szlaki turystyczne stają się skutecznym narzędziem planowania przestrzennego, zarządzania rozwojem gospodarczym obszaru czy też marketingu turystycznego. Planowe i celowe wytyczanie ich przebiegu może prowadzić do zlikwidowania zbyt dużej koncentracji ruchu turystycznego, włączenia w obszar penetracji turystycznej nowych miejsc i obiektów (pozostających dotychczas poza głównym zainteresowaniem turystów), wypromowania nowych rodzajów aktywności turystyczno-rekreacyjnej, a także zachowania szczególnie cennych zasobów środowiska przyrodniczego.

Szlaki turystyczne można też z powodzeniem wykorzystywać do zarządzania równomiernym rozwojem gospodarczym obszaru, a także działań w ramach marketingu turystycznego. Poprzez wytyczanie nowych tras, wydłużanie już istniejących lub przyłączanie do nich kolejnych obiektów (miejscowości) można efektywnie poszerzać zasięg penetracji turystycznej. Szlaki służą wtedy do rozprowadzania potoków ruchu turystycznego od najważniejszych, najbardziej popularnych atrakcji do tych mniej znanych, rzadziej odwiedzanych, ale również godnych uwagi. Wiele obszarów, pozostających przez długi czas poza głównym zainteresowaniem turystów, zostało w ten sposób wypromowanych, a turystyka stała się ich głównym motorem rozwoju (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

Funkcje szlaków turystycznych można analizować w znaczeniu subiektywnym (z punktu widzenia pojedynczego turysty) i obiektywnym (z punktu widzenia badacza lub zarządzającego obszarem/szlakiem). Można też mówić o szlakach monofunkcyjnych, polifunkcyjnych lub oligofunkcyjnych (jedna-dwie funkcje wiodące i kilka drugorzędnych) (Styperek 2002).

1.4. Szlak jako zagospodarowanie, atrakcja i produkt turystyczny

Szlak turystyczny można rozumieć trojako: jako elementy zagospodarowania turystycznego, atrakcję turystyczną i produkt turystyczny (Stasiak, 2007).

Szlak – element zagospodarowania turystycznego

Pierwotną funkcją szlaków turystycznych było udostępnienie atrakcyjnych, lecz często trudno dostępnych obszarów. W celu ułatwienia poruszania się w terenie odpowiednio przygotowywano drogi i ścieżki dla turystów. Służyły temu:

- przygotowana (wyrównana, utwardzona) nawierzchnia, mostki, kładki, podesty,
- sztuczne ułatwienia (przydatne zwłaszcza na terenach górskich): schody, poręcze, drabinki, klamry, łańcuchy itp.,
- zintegrowane ze szlakiem obiekty noclegowe (schroniska), miejsca do odpoczynku,
- schronienia przed złymi warunkami atmosferycznymi,
- urządzenia ułatwiające korzystanie ze sprzętu niezbędnego do uprawiania turystyki kwalifikowanej (np. parkingi dla rowerów, przystanie i pomosty dla kajaków),
- posterunki, strażnice służb porządkowych i ratowniczych (np. GOPR-u, WOPR-u).

Dodatkowym elementem każdego szlaku turystycznego jest infrastruktura informacyjno-edukacyjna:

- drogowskazy i tabliczki informacyjne,
- tablice z opisem przebiegu szlaku, historii regionu, charakterystyką lokalnych atrakcji, mapą okolicy etc.,
- punkty informacji turystycznej, ośrodki edukacyjne, *visitor centers* itp. (Stasiak, 2007).

W ciągu dziesiątków lat rozwoju turystyki w wielu regionach powstała gęsta, często dość skomplikowana sieć znakowanych tras turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych, konnych, kajakowych itd.), umożliwiająca penetrację obszaru wypoczynku na różne sposoby. Powszechnie uznawane są one za bardzo ważny element przygotowania obszaru do przyjęcia turystów. Niemal tak ważny, jak baza noclegowa i gastronomiczna. Szlaki turystyczne w dużej mierze decydują o wewnętrznej dostępności komunikacyjnej obszaru recepcyjnego, umożliwiają penetrację terenu, podejmowanie krótkich wycieczek rekreacyjno-poznawczych, zwiększają wachlarz dostępnych możliwości spędzania wolnego czasu. Dzięki temu przyczyniają się do wzrostu ogólnej atrakcyjności turystycznej obszaru recepcyjnego. Gęstość szlaków turystycznych (mierzona liczbą kilometrów tras przypadającą na jednostkę powierzchni) może być (pod pewnymi zastrzeżeniami) miernikiem rozwoju funkcji turystycznej obszaru (Stasiak, 2007).

Szlak – atrakcja turystyczna

Szlaki turystyczne można jednak potraktować podmiotowo – nie jako środek służący do poznania głównych atrakcji obszaru (narzędzie doprowadzania turystów do polecanych obiektów), ale jako atrakcję turystyczną samą w sobie.

Atrakcję turystyczną stanowi wszystko to, co wzbudza realne zainteresowanie ludzi i skłania ich do opuszczenia domu, stanowiąc główny cel podjętej podróży. W tym kontekście wiele szlaków turystycznych należy uznać za atrakcje turystyczne. Chęć pokonania określonej (właśnie tej, a nie jakiegokolwiek innej) trasy z pewnością może być niezwykle silną motywacją do wyruszenia w podróż. Do najważniejszych motywów (celów) podróżowania po szlakach zalicza się:

- poznawanie świata wg pewnego przyjętego klucza (np. szlaki tematyczne),
- aktywny wypoczynek i rekreację (w tym przypadku liczy się nie tylko gdzie, ale przede wszystkim w jaki sposób można wędrować),
- doznanie mocnych wrażeń (szlaki umożliwiające uprawianie sportów ekstremalnych),
- przeżycia religijne (szlaki pielgrzymkowe).

Bez wątpienia szlaki tematyczne (kulturowe) mogą być i są silnym magnesem przyciągającym turystów zainteresowanych serią miejsc i obiektów wyselekcjonowanych według pewnego (intersującego właśnie ich) klucza. Przewodni temat szlaku może mieć przy tym namacalny, rzeczywisty, realnie istniejący wymiar (np. jednorodny typ obiektów architektonicznych). Z reguły jednak nadrzędna idea szlaku obejmuje zarówno elementy materialne, jak i niematerialne. Przykładowo, na szlakach biograficznych spotkamy muzea patrona, domy, w których mieszkał, pomniki mu poświęcone itd., ale często znajdziemy się także w miejscach, w których żył, pracował czy odpoczywał, choć nie ma już tam po tym pobycie żadnego śladu. Tematyka szlaków turystycznych może również wywodzić się ze sfery abstrakcji, pojęć, idei, fikcji literackiej (np. szlak baśni i legend, postaci literackich). Brak materialnych walorów turystycznych nie jest przeszkodą w stworzeniu szlaku (Stasiak, 2007).

Szlak – produkt turystyczny

Szlaki turystyczne można też rozpatrywać w ujęciu produktowym, jako specyficzną ofertę rynkową, pewien skomercjalizowany, odpowiednio opakowany i wypromowany pakiet usług turystycznych.

Produkt turystyczny – szlak jest szczególnym przypadkiem produktu turystycznego miejsce (o charakterze liniowym, pasmowym, strefowym). Składa się z szeregu „miejsc” lub „obiektów” związanych z pewną nadrzędną ideą, połączonych ze sobą wytyczoną, zwykle oznakowaną, trasą (pieszą, wodną, samochodową etc.) oraz z różnorodnej infrastruktury turystycznej zlokalizowanej wzdłuż szlaku (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk, 2010).

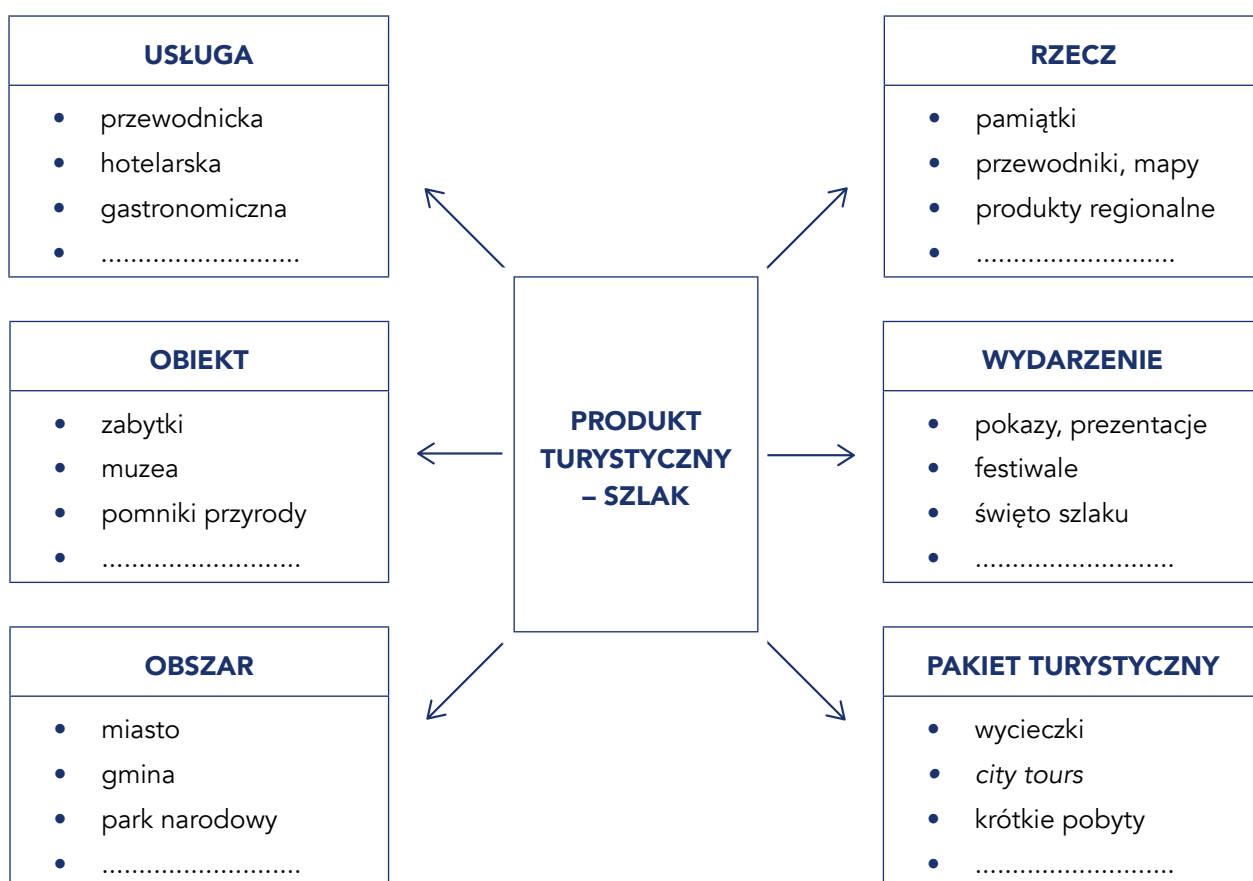
W piramidzie kategorii produktów turystycznych J. Kaczmarka, A. Stasiaka i B. Włodarczyka (2005) szlak znajduje się na najwyższym poziomie integracji. Oznacza to, że tego typu produkt wymaga zarówno integracji organizacyjnej (połączenia w jedną spójną całość produktów częściowych), jak i przestrzennej (przypisany jest do konkretnej lokalizacji w przestrzeni geograficznej).

Produkt turystyczny – szlak jest tworem złożonym i multiwytworczalnym. Stanowi konglomerat wielu pojedynczych dóbr i usług, z jakich korzystają turyści w trakcie swej wędrówki. W jego skład może wchodzić sześć pozostałych kategorii produktu turystycznego (Stasiak 2006):

- a) **usługi** – noclegowe, gastronomiczne, przewodnickie, informacji turystycznej,
- b) **rzeczy** – przewodniki, mapy turystyczne, pamiątki, widokówki, produkty regionalne,
- c) **obiekty** – zabytki architektury, techniki, placówki muzealne, obiekty przyrodnicze,
- d) **wydarzenia** – pokazy i prezentacje, wydarzenia kulturalne, imprezy rekreacyjne, święto szlaku,
- e) **imprezy (pakiety turystyczne)** – city tours, wycieczki w okolicę, oferty pobytowe,
- f) **obszar** – miasto, gmina, powiat, park narodowy (rys. 4).

Podstawowa oferta (bazująca na głównej atrakcji turystycznej) powinna być jeszcze „obudowana” szeregiem usług towarzyszących, wzbogacających i uatrakcyjnających pobyt na danym obszarze. Służą temu różnorodne działania w ramach ożywiania szlaku, ale także propozycje innych dodatkowych usług turystycznych i paraturystycznych: biernego i czynnego wypoczynku, zwiedzania obiektów poza szlakiem, oferty kulturalnej, usług dopełniających etc. Produkt musi gwarantować turystom określone „przeżycie” (doświadczenie) za określoną cenę.

Powiązania i relacje pomiędzy poszczególnymi elementami składowymi są skomplikowane i wielopoziomowe. Wynika to choćby z faktu, że każdy z nich ma innego wytwórcę. Aby z tak wielu części powstał jeden spójny produkt konieczny jest podmiot zarządzający tworzeniem i funkcjonowaniem szlaku, koordynujący działania wszystkich wytwórców produktów cząstkowych (Stasiak, 2007).

Rys. 4. Składowe produktu turystycznego – szlak

(Źródło: opracowanie własne)

Do podstawowych zadań administratora szlaku należy (Stasiak 2006):

- poszukiwanie pomysłu, idei, koncepcji szlaku;
- przekonanie do jej realizacji przedsiębiorców i mieszkańców (w tym: łagodzenie ewentualnych konfliktów);
- realizacja projektu (wytyczanie, oznakowanie itp.);
- informacja i promocja turystyczna;
- organizacja wydarzeń „ożywiających” szlak (pokazów, prezentacji, inscenizacji, wydarzeń kulturalnych, imprez rekreacyjnych, święta szlaku itp.);
- dbanie o rozwój infrastruktury szlaku oraz zagospodarowania turystycznego wokół niego (w tym także pozyskiwanie inwestorów),
- sanitacja, renowacja, restauracja szlaku i jego infrastruktury,
- zapewnienie turystom bezpieczeństwa, ochrona zdrowia,
- troska o stały rozwój szlaku (nowe obiekty, nowe odcinki, połączenia z innymi szlakami).

Na podstawie analizy wybranych szlaków tematycznych w Europie i Polsce A. Mikos von Rohrscheidt (2012) wyróżnił cztery podstawowe modele zarządzania tego typu trasami:

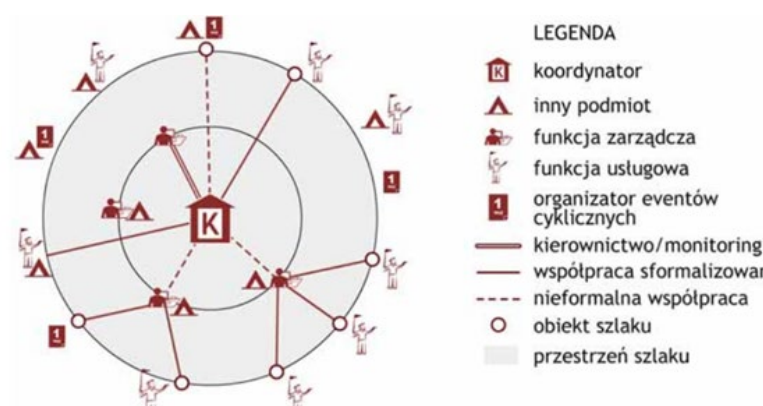
- jednolity,
- centralny,
- rozproszony,
- niedookreślony, czyli *de facto* brak modelu – w tym przypadku szlak nie funkcjonuje jako spójny produkt.

Tabela 2 ukazuje ogólną charakterystykę i postać graficzną trzech pierwszych modeli.

Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że nie można bezwarunkowo rekomendować jednego uniwersalnego modelu zarządzania wszystkimi szlakami. Koordynacja każdego z nich musi być oparta o optymalnie dobrany model w zależności od jego specyfiki, pełnionych funkcji, uwarunkowań otoczenia itp.

Tab. 2. Podstawowe modele zarządzania szlakiem turystycznym

Model jednolity		
Cecha	cała władza w rękach koordynatora: monitoring, informacja, kreowanie oferty, promocja	 LEGENDA - koordynator - inny podmiot - funkcja zarządcza - funkcja usługowa - organizator eventów cyklicznych - kierownictwo/monitoring - współpraca sformalizowana - nieformalna współpraca - obiekt szlaku - przestrzeń szlaku
Atuty	sprawne funkcjonowanie szlaku jako całości	
Słabości	niski poziom identyfikacji pozostałych podmiotów ze szlakiem	

Model centralny		
Cecha	ośrodek koordynujący współpracuje z kilkoma podmiotami i deleguje na nie poszczególne zadania	
Atuty	profesjonalny poziom realizacji poszczególnych zadań	
Słabości	zbyt duża koncentracja na własnych zadaniach (brak myślenia w kategorii szlak)	
Model rozproszony		
Cecha	funkcje koordynatora rozproszone pomiędzy poszczególne podmioty	
Atuty	profesjonalny poziom realizacji poszczególnych zadań, w których specjalizuje się dany podmiot	
Słabości	słaba identyfikacja ze szlakiem brak promocji szlaku jako produktu	

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Mikos von Rohrscheidt (2012).

Inna ważna konkluzja, to zastrzeżenie, że nie każdy oddany do użytku szlak turystyczny jest od razu produktem. Wcześniej niezbędna jest jego **komercjalizacja**, czyli opracowanie gotowej do sprzedaży oferty (najczęściej w formie pewnego pakietu dóbr i usług), która będzie skierowana do konkretnego segmentu docelowego i będzie zaspokajać najważniejsze potrzeby tej grupy turystów (dostarczać im określonych korzyści, satysfakcji, emocji itp.).

Aby szlak stał się spójnym, rozpoznawalnym produktem, konieczne są także planowe, długotrwałe działania marketingowe, podkreślające jedność tego heterogenicznego tworu. Należą do nich m.in.:

- odpowiednia nazwa szlaku/produktu (krótka, łatwa do zapamiętania, jednoznacznie wskazująca jego ideę),
- konsekwentnie stosowany system identyfikacji wizualnej: logo, jednolite oznakowanie trasy i obiektów,
- profesjonalna kampania informacyjno-promocyjna: wydawnictwa reklamowe, promocja na targach, strona internetowa, media społecznościowe etc. (Stasiak, 2007).

Podsumowując, należy stwierdzić, że szlaki turystyczne można traktować jako:

- **element zagospodarowania turystycznego** – oznakowana ścieżka ułatwiająca turystom wędrówkę w nieznanym terenie, zapewniająca bezpieczne dotarcie do celu,
- **atrakcję turystyczną** – trasy widokowe, krajoznawcze, specjalistyczne etc., wzbudzające zainteresowanie turystów i będące głównym celem podejmowanych przez nich podróży turystycznych,
- ważną **składową produktu turystycznego touroperatora** (produkt turystyczny – impreza/pakiet turystyczny) **lub obszaru recepcji turystycznej** (produkt turystyczny – obszar),
- odrębny, **samodzielnie funkcjonujący produkt turystyczny – szlak** – skomercjalizowana atrakcja turystyczna (np. szlak tematyczny).

1.5. Promocja szlaków turystycznych

Wbrew pierwszemu wrażeniu promocja szlaków turystycznych jest zagadnieniem dość złożonym i wieloaspektowym. Można tu bowiem mówić o działaniach na co najmniej trzech poziomach:

- **promocja własna podmiotów znajdujących się na szlaku** – są to przede wszystkim różnego rodzaju atrakcje turystyczne (muzea, obiekty historyczne, sakralne, instytucje kultury itd.), ale także obiekty noclegowe, gastronomiczne, lokalne biura podróży, koła przewodników – każde z nich prowadzi własne działania o charakterze informacyjno-promocyjnym niezależnie od istnienia szlaku, choć dla niektórych przynależność do danej trasy może mieć istotne znaczenie wyróżniające, a wręcz nobilitujące;
- **promocja szlaku turystycznego** jako niezależnego, odrębnego bytu: atrakcji lub produktu turystycznego, rzadziej elementu zagospodarowania turystycznego obszaru – działania promocyjne najczęściej inicjowane i koordynowane są przez administratora szlaku, a nierzadko zdarza się, że poszczególne kampanie reklamowe na ich zlecenie realizują profesjonalne agencje reklamowe;
- **promocja obszaru (regionu, miasta) poprzez szlak** – w tym przypadku szlak turystyczny traktowany jest jako markowy produkt obszaru (jego symbol, ikona, wyróżnik etc.) – dlatego jego promocją zajmuje się podmiot odpowiadający za zarządzanie destynacją (DMO – *Destination Management Organization*).

Z reguły wszystkie wymienione działania promocyjne występują w tym samym czasie (jednocześnie) i niezależnie od siebie (autonomicznie). Z uwagi na różne cele i strategie działania różnych podmiotów może to prowadzić do chaosu informacyjnego, sprzecznych lub konkurujących ze sobą komunikatów, marnotrawienia czasu, zasobów i środków finansowych, a w konsekwencji znaczącego obniżenia efektywności promocji turystycznej. Niezbędna jest więc skuteczna koordynacja działań promocyjnych prowadząca do efektu synergii (ograniczenia kosztów, zwiększenia skuteczności działań etc.).

Skuteczna promocja szlaku turystycznego (jako całości, ale i poszczególnych obiektów) jest jednym z najważniejszych zadań koordynatora szlaku. Wśród niezbędnych działań w tym zakresie Stasiak, Śledzińska i Włodarczyk (2014) wymienili:

1. opracowanie planu marketingowego i strategii promocji szlaku;
2. stworzenie systemu identyfikacji wizualnej (księga znaku);
3. konkretne, wynikające z przyjętej strategii, działania promocyjne;
4. systematyczną ocenę efektywności promocji;
5. modyfikacje strategicznych i taktycznych działań promocyjnych.

Oczywiście niemożliwe jest przedstawienie jednej, skutecznej recepty na promocję wszystkich szlaków turystycznych. Podejmowane działania promocyjne muszą być bowiem dostosowane do specyfiki każdego produktu i jego odbiorców, czyli w tym przypadku: rodzaju szlaku, dziedzictwa obszaru, a także cech, motywów i zainteresowań grupy docelowej (potencjalnych turystów). Działania promocyjne mogą przyjmować bardzo

różnorodny charakter i skalę, co wynika m.in. z lokalnych uwarunkowań, wielkości budżetu promocyjnego, obszaru generującego ruch turystyczny (miejsca pochodzenia turystów) czy dostępu do mediów. Poza tym jak zwykle w przypadku tworzenia przekazu reklamowego o sukcesie decyduje nieuchwytna, trudna do zdefiniowania, mieszanka kreatywności i artyzmu, sprawności w wykorzystaniu narzędzi marketingowych oraz wiedzy z zakresu psychologii konsumpcji.

Warto podkreślić, że koordynator szlaku ma do dyspozycji szeroką gamę działań, tworzących tzw. mieszankę promocyjną (*promotion-mix*). W jej skład wchodzi: różne formy reklamy, działania z zakresu PR (*public relations*), w tym sponsoring (niekiedy wymieniany jako odrębna forma promocji), aktywizacja sprzedaży oraz promocja uzupełniająca (dodatkowa, *sensu stricto*). Przykładowe elementy składowe *promotion-mix* prezentuje tab. 3.

Tab. 3. Ważniejsze składniki *promotion-mix*

Formy promocji			
Reklama	Public relations	Sprzedaż	Promocja dodatkowa
• prasowa • radiowa • telewizyjna • zewnętrzna • internetowa • wydawnictwa reklamowe	• konferencje prasowe • relacje prasowe • wycieczki studyjne • filmy w TV • pokazy filmowe • seminaria • sponsoring	• bezpośrednia • telefoniczna • wysyłkowa • internetowa • agencyjna • akwizycja	• gadżety reklamowe • konkursy • upusty cenowe • premiowanie stałych klientów • aranżacja miejsca sprzedaży

Źródło: opracowanie własne.

Stasiak, Śledzińska i Włodarczyk (2014) podkreślają, że współcześnie podejmuje się już nie pojedyncze, wyizolowane działania o charakterze informacyjno-reklamowym, ale dąży się do prowadzenia wielopłaszczyznowej polityki komunikowania się z rynkiem (klientem). Dla podkreślenia jednoczesnego wykorzystywania wielu bardzo zróżnicowanych narzędzi i kanałów komunikacji, często opartych na najnowszych technologiach, mówi się o **zintegrowanej komunikacji marketingowej** (*integrated marketing communication*) lub **marketingu wielokanałowym** (*multichannel marketing*).

Obecnie efektywna promocja szlaków turystycznych powinna obejmować szerokie spektrum zarówno tradycyjnych, jak i nowoczesnych sposobów komunikacji z potencjalnymi turystami. Wśród tych działań należy wymienić przede wszystkim:

- spójny, profesjonalnie opracowany **system oznakowania szlaku oraz jego poszczególnych obiektów** (estetyczne, przygotowane według ujednoliconego szablonu, wykorzystujące elementy systemu identyfikacji wizualnej drogowaskazy i tablice informacyjne);
- **tradycyjne formy reklamy:**
 - materiały drukowane (ulotki, foldery, przewodniki, mapy, informatory, publikacje popularnonaukowe);
 - reklama zewnętrzna* (plakaty, bannery, billboardy, citylighty, reklama wielkoformatowa);
 - reklama w mediach tradycyjnych (prasa, radio, telewizja);
 - gadżety reklamowe (bilety wstępu, typowe souvenir, np. magnesy, długopisy, czapeczki, kubki, „śmieszne” pamiątki, akcesoria turystyczne, dyplomy, certyfikaty itd.);
- **działania w zakresie *public relations*:**
 - *study tours* dla dziennikarzy, decydentów, touroperatorów;
 - relacje w mediach (newsy, wywiady);
 - regularne kontakty z mieszkańcami, szkołami, branżą turystyczną (także współpraca z innymi szlakami);
 - święto szlaku;
 - udział w targach turystycznych;

* Często określana po angielsku jako: *outdoor*, *out of media* lub *out of home*.

- **nowoczesne formy komunikacji marketingowej:**
 - strony internetowe (szlaku, poszczególnych obiektów, święta szlaku);
 - newsletter, e-mailing;
 - fora dyskusyjne;
 - reklama internetowa;
 - media społecznościowe (Facebook, Instagram, You Tube, Twitter, MySpace, Pinterest, Flickr);
 - aplikacje na urządzenia mobilne etc. (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

Niewątpliwie kluczową rolę w komunikacji marketingowej odgrywa atrakcyjna wizualnie, bogata w treści, intuicyjna w nawigacji, posiadająca różne wersje językowe strona internetowa. Pełni ona wiele funkcji, m.in.:

- jest swoistym multimedialnym przewodnikiem po szlaku;
- umożliwia wirtualną wędrowkę i zwiedzanie on-line poszczególnych obiektów/atrakcji (ważny element podróży wyobrażonej);
- zawiera wyczerpujące informacje na temat świadczonych na trasie usług (gastronomicznych, noclegowych, komunikacyjnych itd.) oraz harmonogram przygotowywanych wydarzeń;
- umożliwia bezpośrednią rezerwację wybranych usług, a także tworzenie własnych pakietów turystycznych według indywidualnych potrzeb;
- ułatwia kontakt z podmiotem zarządzającym szlakiem, np. w celu uzyskania szczegółowych informacji, przesłania (pocztą tradycyjną lub elektroniczną) dodatkowych materiałów promocyjnych (Stasiak, 2006).

Nowoczesna strona internetowa powinna oferować użytkownikom jeszcze wiele innych dodatkowych funkcjonalności, np. odtwarzanie prezentacji multimedialnych, filmów wideo, plików muzycznych, udostępnianie widoku z kamer zamontowanych w terenie, panoram 360°, profili trasy, interaktywnych gier edukacyjnych, możliwość pobrania audioprzewodników, drukowania materiałów promocyjnych, map turystycznych etc. (Stasiak, Śledzińska, Włodarczyk, 2014).

W związku ze stale rosnącą popularnością tabletów i smartfonów informacje o szlakach turystycznych muszą być dostępne również dla tych urządzeń mobilnych. Chodzi m.in. o możliwość pobierania w terenie dodatkowych danych (plików tekstowych, graficznych, muzycznych itd.) za pomocą skanowania kodów QR czy też o specjalne aplikacje ułatwiające wędrowanie szlakiem i umożliwiające udział w przygotowanych grach terenowych. Bardzo atrakcyjne (zwłaszcza dla najmłodszych turystów) jest zbieranie punktów za odwiedzenie określonych miejsc/obiektów, a także zdobywanie wirtualnych nagród (medali, pucharów, poziomów zaawansowania etc.) i odznak turystycznych.

Zdaniem Stasiaka, Śledzińskiej i Włodarczyka (2014) prawdziwym wyzwaniem w promocji szlaku turystycznego pozostaje jednak zbudowanie wokół niego społeczności zwolenników – ambassadorów marki. Chodzi o pozyskanie przychylności nie tylko popularnych blogerów, ale także zwykłych użytkowników Internetu – skupienie ich w jednym miejscu, wciągnięcie do interakcji, zachęcenie do dzielenia się swoimi doświadczeniami. Zafascynowani tematem internauci, aktywnie komentujący atrakcje i wydarzenia na szlaku, dyskutujący na różne tematy, zamieszczający w sieci swoje zdjęcia itp., są najsukuteczniejszymi stronnikami produktu. Sami między sobą i potencjalnymi turystami będą rozpowszechniać informacje dotyczące szlaku, filmiki, rysunki lub zdjęcia reklamowe (także po sparodiowaniu). Działania te noszą nazwę **marketingu wirusowego** (*viral marketing*). Rozprzestrzenianiu „wirusów” reklamowych służą m.in. internetowe fora dyskusyjne, mailing, popularne portale społecznościowe, a także blogi i vlogi (wideoblogi).

2. Podstawowe zasady i metodyka inwentaryzacji szlaków kulturowych

W niniejszym opracowaniu dokonano inwentaryzacji i ogólnej charakterystyki ponad 100 szlaków tematycznych istniejących w Polsce w 2023 r. (stan na 30.11.2023 r.). Identyfikacji i zbierania informacji o szlakach dokonano w kilku etapach. Punktem wyjścia było lista 125 szlaków kulturowych Polskiej Organizacji Turystycznej.

I etap weryfikacji – uzyskane zestawienie rozesłano do 16 regionalnych organizacji turystycznych oraz urzędów marszałkowskich we wszystkich województwach z prośbą o podanie podstawowych informacji o trasach funkcjonujących w regionie, wskazanie nieistniejących i ewentualne uzupełnienie listy o brakujące szlaki.

II etap weryfikacji – listę kulturowych szlaków turystycznych skonfrontowano z wynikami inwentaryzacji przeprowadzonych na początku drugiej dekady XXI w., które były dostępne na stronach internetowych: <http://www.szlaki.sgpm.krakow.pl/> (projekt „Szlaki kulturowe jako medium zmian w kulturze”) i <http://www.szlakimalopolski.mik.krakow.pl/> (Szlaki Małopolski. Małopolski Instytut Kultury). Są to wprowadzone portale archiwalne, ale stanowią najpełniejszą bazę polskich szlaków kulturowych w okolicach roku 2015 (ostatnie wpisy na stronie MIK datowane są na grudzień 2017 r.). Ich zawartość wykorzystano przede wszystkim do uzupełnienia posiadanego zestawienia o pojedyncze pominięte pozycje.

III etap weryfikacji – dokonano kwerendy internetowej, przyjmując punkt widzenia turysty poszukującego informacji o szlaku – oznaczało to automatyczną eliminację szlaków, o których nie można było uzyskać w prosty sposób (za pomocą wyszukiwarki Google) choćby podstawowych informacji. Uznano, że szlak, który nie istnieje w Internecie, nie istnieje dla turystów. Zrezygnowano jednak z początkowo przyjętego założenia, by wykluczać z zestawienia trasy, które nie mają swojej własnej strony (strony administratora/zarządcy). Jako wiarygodne źródło informacji uznano więc np. oficjalne portale turystyczne poszczególnych województw.

Z góry z zestawienia wykluczono małe, lokalne szlaki – zarówno na terenie gminy/powiatu (są tylko 2-3 wyjątki), jak i nawet dużego miasta (jest to pewne zubożenie listy, ale miejskie trasy kulturowe w największych polskich aglomeracjach powinny być przedmiotem odrębnej inwentaryzacji). Podobnie *a priori* uznano, że opracowanie nie będzie dotyczyło szlaków kulinarnych. Podstawowe informacje o nich, ale bez głębszej analizy, zostały zamieszczone w odrębnym podrozdziale.

Przedstawione w katalogu szlaki uporządkowano według ich rangi. Najpierw zaprezentowano szlaki międzynarodowe. Za takie uznano długodystansowe trasy, przebiegające co najmniej przez dwa kraje i mające znaczenie ponadnarodowe. Są to przede wszystkim Europejskie Szlaki Kulturowe, ale także inne duże transgraniczne projekty realizowane przez różne podmioty. Do drugiej grupy zaliczono szlaki krajowe (ponadregionalne), czyli trasy o znacznej długości, przebiegające przez co najmniej dwa województwa, często zarządzane przez więcej niż jeden podmiot. Na trzecim poziomie znalazły się szlaki regionalne, zasadniczo nie przekraczające granic województwa. Wyjątkiem są regionalne trasy transgraniczne, łączące tematycznie dobrane atrakcje po obu stronach granicy. Jest to pewna niekonsekwencja, ale uznano, że takie usytuowanie tych szlaków w katalogu będzie lepiej odzwierciedlało oddolne inicjatywy współpracy międzynarodowej.

W celu syntetycznego, przejrzystego przedstawienia szlaków przygotowano ujednolicony, schematyczny szablon (w postaci tabelarycznej). Każda taka wizytówka zawiera następujące elementy: logo i nazwa szlaku, rodzaj szlaku, oznakowanie, przebieg trasy, charakterystyka szlaku (opis głównych atrakcji), zarządca (administrator), adres strony internetowej i jej warianty językowe. Dodatkowo w uzasadnionych przypadkach zamieszczono: mapy szlaków ponadregionalnych, informacje o nagrodach i wyróżnieniach, dodatkowe uwagi dotyczące ciekawych form promocji, rozwiązań technologicznych itp. Prosty układ prezentacji wbrew pozorom nastręczył jednak wielu problemów. Do najważniejszych należy zaliczyć:

- **logo szlaku** – zdecydowana większość szlaków kulturowych w Polsce posiada swoje logo, zdarzają się jednak trasy pozbawione znaku graficznego lub posiadające go, ale w jakiejś archiwalnej wersji, już nieużywanej, trudno dostępnej;
- **nazwa szlaku** – w tabeli podano oficjalne, pełne nazwy szlaków, a także ich zwyczajowe, często skrótowe wersje; są przypadki, że szlak funkcjonuje pod kilkoma nazwami lub istnieją dwa-trzy różne szlaki o podobnych nazwach, które mogą wprowadzać turystów w błąd – w miarę możliwości starano się wyjaśnić te wątpliwe kwestie;
- **nagrody i wyróżnienia** – w tej rubryce wymieniono przede wszystkim certyfikaty POT: najlepszy produkt turystyczny roku i złoty certyfikat, w kilku przypadkach wspomniano też o innych nagrodach, np. wyróżnienia w plebiscycie National Geographic „Cuda Polski”;
- **rodzaj szlaku** – ze względu na środek transportu i zastosowane oznakowanie wyróżniono szlaki: samochodowe, rowerowe, piesze, kajakowe, ale niekiedy były to trasy łączone (np. samochodowo-piesze) lub możliwe do wykorzystania na różne sposoby (np. piesze i rowerowe, samochodowe i rowerowe); funkcjonują również szlaki występujące pod tą samą nazwą, ale posiadające trasę główną dla określonego środka transportu (np. samochodu) i trasę alternatywną dla innego (np. roweru);
- **oznakowanie** – założono, że istnieją trzy przypadki:
 - szlaki wytyczone i oznakowane w sposób ciągły (przykładem są szlaki PTTK z jednolitym, skodyfikowanym systemem znaków, ale także system turystycznych znaków drogowych dla szlaków samochodowych czy rowerowych),
 - szlaki wytyczone, ale nieoznakowane – istniejące tylko w Internecie lub materiałach promocyjnych, ale niewidoczne w terenie,
 - szlaki niewytyczone – jedynie zbiór punktów polecanych do odwiedzenia,

W praktyce okazało się jednak, że granice między tymi rodzajami oznakowania są płynne i nieostre – były problemy z zakwalifikowaniem szlaku do właściwej grupy, zwłaszcza, że nie przeprowadzano wizji lokalnej. W wielu przypadkach przyjęto informacje uzyskane od pracowników ROT-ów i urzędów marszałkowskich, zakładając, że mają oni najlepszą wiedzę o sytuacji w terenie;

- **trasa szlaku** – starano się podać dokładny przebieg trasy, z wyszczególnieniem punktów węzłowych i długością w kilometrach – nie zawsze było to możliwe, np. z powodu braku dostępnych na stronie internetowej informacji lub też skomplikowanego układu (liczne odnogi, szlaki łącznikowe, alternatywne trasy); zdarzało się, że dany szlak miał aktualnie kilka wersji przebiegu (lub też historyczną i współczesną), a także różną długość podawaną w różnych źródłach; dlatego często dodatkowym, wiarygodnym źródłem informacji o trasie szlaku były specjalistyczne portale internetowe: www.traseo.pl, mapa-turystyczna.pl/ i waymarkedtrails.org/;
- **charakterystyka szlaku / walory i główne atrakcje turystyczne** – w tej sekcji opisano historię powstania i rozwoju szlaku (o ile była interesująca lub unikatowa), wyjaśniono jego tematykę, wskazano główne atrakcje związane i niezwiązane z ideą przewodnią, wspomniano o elementach „ożywienia” szlaku (ważne wydarzenia) – informacje czerpano głównie z domowych stron szlaków, zakładając, że są najbardziej wiarygodne i aktualne – jeśli tak nie było, korzystano z regionalnych portali turystycznych: „.travel” i „.visit” (prowadzonych przez ROT-y i urzędy marszałkowskie), a także serwisu POT www.polska.travel, blogoportalu Anny i Łukasza Piernikarczyków: www.polskieszlaki.pl oraz regionalnych portali szlakowych PTTK: malopolska.szlaki.pttk.pl/, mazowsze.szlaki.pttk.pl/ i swietokrzyskie.szlaki.pttk.pl/;

- **zarządca/administrator** – tutaj wskazywano pomysłodawcę szlaku, a przede wszystkim podmiot będący odpowiedzialny za jego współczesne funkcjonowanie – rola, zakres działalności i bieżąca aktywność administratorów były jednak bardzo zróżnicowane, niekiedy jednoznacznie wskazanie opiekuna szlaku okazywało się niemożliwe (wg pierwotnych założeń taka sytuacja miała dyskwalifikować szlak z zestawienia – w kilku przypadkach odstąpiono jednak od tego wymogu);
- **strona internetowa** – podano działający adres własnej strony internetowej szlaku – jej istnienie było jednym z zakładanych kryteriów doboru szlaków, ale w praktyce również z tego wymagania często rezygnowano, zastępując stronę własną stroną szlaku w regionalnych portalach turystycznych lub aktualnym, na bieżąco uzupełnianym profilem na Facebooku – wskazano też wersje językowe stron (istniejący w językach obcych opis szlaku);
- **dodatkowe informacje** – tę rubrykę wykorzystano do podania informacji o ciekawych rozwiązaniach i zastosowanych innowacjach, np. aplikacje na urządzenia mobilne, multimedia, przewodniki audio i wideo, VR, AR, questy, geocaching, udogodnienia dla niepełnosprawnych, programy lojalnościowe, odznaki, oryginalne akcje promocyjne i inne.

3. Katalog szlaków tematycznych w Polsce

3.1. Szlaki międzynarodowe

Jednymi z najważniejszych międzynarodowych tras turystycznych są Europejskie Szlaki Kulturowe (ang. *European Cultural Route*). Tytuł ten został ustanowiony w połowie lat 80. XX w. przez Radę Europy, która traktuje go jako szczególne wyróżnienie przyznawane trasom i szlakom o wyjątkowym znaczeniu dla europejskiej tożsamości, kultury i wspólnego dziedzictwa, ukazującym różnorodność kulturową i współistnienie różnych kultur na naszym kontynencie. Koordynacją działań związanych z powoływaniem i rozwojem sieci Europejskich Szlaków Kulturowych zajmuje się Instytut Szlaków Kulturowych (European Institute of Cultural Routes) z siedzibą w Luksemburgu (www.culture-routes.lu).

Europejskie Szlaki Kulturowe muszą przebiegać przez więcej niż jedno państwo, być zorganizowane wokół tematu historycznego, artystycznego czy społecznego i łączyć historycznie ważne miejsca i atrakcje, reprezentatywne dla kultury europejskiej. Trasy mają odzwierciedlać różnorodność, ale i zarazem jedność humanistycznych wartości jednoczącej się Europę (Orzechowska-Kowalska, 2009).

Jako pierwszy otwarty został stary szlak pielgrzymów do Santiago de Compostela (1987). W 2007 r. istniało ponad 20 szlaków, w 2014 r. było ich już 30 (część w trakcie organizacji). Do najpopularniejszych wśród turystów należą m.in.: Szlak Cysterski, Szlak Jedwabny, Szlak Hanzeatycki, Szlak Wikingów, Szlak Mozarta czy Szlak Kultury Barokowej. Zdarza się, że wbrew nazwie niektóre trasy wybiegają poza Europę, do krajów śródziemnomorskich w Afryce lub Azji, a nawet Ameryki Łacińskiej, np. Szlaki Fenickie, Szlak Drzew Oliwnych, Szlak Cesarza Karola V (por. tab. 4).

Do grudnia 2023 r. certyfikowanych zostało 55 szlaków kulturowych reprezentujących różne wątki europejskiej pamięci, historii i dziedzictwa, jednocześnie podkreślających różnorodność współczesnej Europy. W ostatnich trzech latach miało miejsce szczególne przyspieszenie w powoływaniu takich tras (w latach 2021-23 powstało 9 szlaków). Nic więc dziwnego, że większość z nich istnieje jedynie na stronach internetowych – dopiero zainicjowano działania organizacyjne i współpracę międzynarodowych partnerów. Dotyczy to zresztą również szlaków o zdecydowanie dłuższej historii. Proces organizacji takiego przedsięwzięcia wymaga czasu. Bardzo często nawet popularny i pojawiający się w mediach szlak nie jest widoczny w terenie, a o przynależności do niego konkretnych obiektów (miejscowości) wiedzą tylko nieliczni, bezpośrednio zainteresowani (np. przedstawiciele podmiotów, które przystąpiły do projektu). Dlatego część Europejskich Szlaków Kultury w Polsce nie została szczegółowo opisana. Na pewno dobrze funkcjonują w naszym kraju Drogi św. Jakuba, a także w ostatnim czasie Szlak Cysterski (w przeszłości był uznawany za ESK, ale obecnie nie ma go już w oficjalnym zestawieniu).

Tab. 4. Europejskie Szlaki Kulturowe w 2023 r.

Nazwa szlaku Angielska wersja nazwy	Data certyfikacji	Oficjalna strona internetowa	Miejsca w Polsce
Droga św. Jakuba <i>Santiago de Compostela Pilgrim Routes</i>	1987	www.saintjamesway.eu	 39 odcinków szlaków pielgrzymkowych
Hanza (Hanzeatycki) <i>The Hansa</i>	1991	www.hanse.org	 Białogard, Braniewo, Chełmno (Kulm), Gdańsk (Danzig), Darłowo, Elbląg, Frombork, Goleniów, Koszalin, Kołobrzeg (Kolberg), Kraków, Kwidzyn, Łębork, Malbork (Marienburg), Olsztyn, Stargard, Strzelce Opolskie, Ślawno, Ślubice, Słupsk, Toruń (Thorn), Wrocław (Breslau)
Szlak Wikingów <i>Viking Route</i>	1993	www.followthevikings.com	 Wolin – Centrum Słowian i Wikingów
Via Francigena <i>Via Francigena</i>	1994	www.viefrancigene.org	
Dziedzictwo z Al-Andalus <i>Routes of El legado andalusí</i>	1997	www.legadoandalusi.es	
Szlaki Fenickie <i>Phoenicians' Route</i>	2003	www.fenici.net	
Żelazny Szlak Pirenejów <i>Iron Route in the Pyrenees</i>	2003	www.ironrouteintheypyrenees.com	
Szlak Mozarta <i>European Mozart Ways</i>	2004	www.mozartways.org	
Szlaki Dziedzictwa Żydowskiego <i>European Route of Jewish Heritage</i>	2004	www.jewishheritage.org	 1. Szlak Dziedzictwa Żydowskiego w Polsce. Trasa główna (miasta i ich okolice: Warszawa, Lublin, Kraków, Wrocław, Łódź) 2. Szlak Sztetl (Lublin i okolice)
Szlak św. Marcina z Tours <i>Saint Martin of Tours Route</i>	2005	www.viasanctimartini.org	
Szlak Cluny <i>Cluniac Sites in Europe</i>	2005	www.sitesclunisiens.org	 Tyniec
Szlak Drzew Oliwnych <i>Routes of the Olive Tree</i>	2005	www.olivetreeroute.org	
Via Regia <i>Via Regia</i>	2005	www.via-regia.org	 Główna trasa: Medyka – Kraków – Wrocław – Zgorzelec i jej odnogi: Lublin – Kraków, Lublin – Wrocław
Transromanica <i>TRANSROMANICA – The Romanesque Routes of European Heritage</i>	2007	www.transromanica.com	
Szlak Iter Vitis <i>Iter Vitis Route</i>	2009	www.itervitis.eu	

Szlak Europejskich Cmentarzy <i>European Cemeteries Route</i>	2010	www.cemeteriesroute.eu	 Stary i Nowy Cmentarz w Podgórzu (Kraków)
Szlak Prehistorycznego Malarstwa Jaskiniowego <i>Prehistoric Rock Art Trails</i>	2010	www.prehistour.eu	
Europejski Szlak Historycznych Uzdrawisk Termalnych <i>European Route of Historic Thermal Towns</i>	2010	http://www.ehtta.eu/	 Łądek-Zdrój
Drogi św. Olafa <i>Route of Saint Olav Ways</i>	2010	www.acsow.org	
Europejski Szlak Ceramiki <i>European Route of Ceramics</i>	2012	www.europeanrouteofceramics.eu	 Bolesławiec
Europejski Szlak Kultury Megalitycznej <i>European Route of Megalithic Culture</i>	2013	www.megalithicroutes.eu	
Szlak Huguenotów i Waldensów <i>Huguenot and Waldensian Trail</i>	2013	www.surlespasdeshuguenots.eu	
Atrium – architektura totalitarna reżimów XX wieku <i>ATRIUM – Architecture of Totalitarian Regimes of the 20th Century In Europe's Urban Memory</i>	2014	www.atriumroute.eu	
Sieć Miast Secesyjnych <i>Réseau Art Nouveau Network</i>	2014	www.artnouveau-net.eu	
Via Habsburg <i>Via Habsburg</i>	2014	www.viahabsburg.online	
Szlak Cesarzy Rzymskich i Win Naddunajskich <i>Roman Emperors and Danube Wine Route</i>	2015	www.romanemperorsroute.org	
Europejski Szlak Cesarza Karola V <i>European Routes of Emperor Charles V</i>	2015	www.itineracarolusv.eu www.theroutesofcharlesv.com	
Szlak Napoleński <i>Destination Napoleon</i>	2015	www.destination-napoleon.eu	 Bolesławiec, Pułtusk, Lidzbark Warmiński
Śladami Roberta Louisa Stevensona <i>In the Footsteps of Robert Louis Stevenson</i>	2015	www.rlstevenson-europe.org	
Ufortyfikowane Miasta Wielkiego Regionu <i>Fortified Towns of the Grande Region</i>	2016	https://www.facebook.com/rvfgr/	

Szlaki Impresjonizmu Impressionisms Routes	2018	www.impressionismsroutes.com	 Kraków, Lublin, Kazimierz Dolny
Szlak Żelaznej Kurtyny (EuroVelo 13) <i>Iron Curtain Trail – EuroVelo 13</i>	2019	www.eurovelo13.com	 trasa wzdłuż wybrzeża Bałtyku od Świnoujścia do Gronowa (w budowie: Międzyzdroje–Ustka i Gdynia–Gdańsk)
Szlak Architektury Le Corbusiera <i>Le Corbusier Destinations: Architectural Promenades</i>	2019	www.sites-le-corbusier.org	
Szlak Wyzwolenia Europy <i>Liberation Route Europe</i>	2019	www.liberationroute.com	 ok. 40 miejsc, Warszawa, Gdańsk, Kraków, obozy zagłady i koncentracyjne
Szlaki Reformacji <i>Routes of Reformation</i>	2019	www.reformationroutes.eu	 Jawor, Świdnica, Łomnica
Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego <i>European Route of Industrial Heritage</i>	2019	www.erih.net	 93 obiekty w Polsce: Górny i Dolny Śląsk, SOP, Warszawa, Łódź
Europejski Szlak Ogrodów Historycznych <i>European Route of Historic Gardens</i>	2020	www.europeanhistoricgardens.eu	 Warszawa, Nieborów i Arkadia, Kamieniec k. Kłodzka, Ścinawka Górna
Via Romea Germanica <i>Via Romea Germanica</i>	2020	www.viaromeagermanica.info	
Szlak Eneasza <i>Aeneas Route</i>	2021	www.aeneasroute.org	
Szlak Alvara Aalto – Architektura i Wzornictwo XX w. <i>Alvar Aalto Route – 20th Century Architecture and Design</i>	2021	https://visit.alvaraalto.fi/	
Szlak Cyryla i Metodego <i>Cyril and Methodius Route</i>	2021	www.cyril-methodius.eum	
Europejski Szlak d'Artagnana <i>European Route d'Artagnan</i>	2021	www.route-dartagnan.eu	
Naddunajski Szlak Epoki Żelaza <i>Iron Age Danube Route</i>	2021	www.ironagedanuberoute.com	
Szlak Kawiarni Historycznych <i>Historic Cafés Route</i>	2022	www.historiccafesroute.com	
Europejski Szlak Bajek <i>European Fairy Tale Route</i>	2022	www.europeanfairytaleroute.eu	
Szlak Pisarek <i>Women Writers Route</i>	2022	www.womenwriters.eu	 Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie
Szlaki Pasterskie (Sezonowego Wypasu) <i>Transhumance trails</i>	2023	www.ttrr.eu	

Źródło: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>

Wybrane szlaki międzynarodowe w Polsce

DROGA ŚW. JAKUBA W POLSCE	
Rodzaj szlaku: Pieszy, rowerowy, konny	Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany
Województwo: Wszystkie województwa	Trasa szlaku: 39 odcinków, w tym m.in. Droga Polska (Camino Polaco), Via Regia, Dolnośląska, Wielkopolska, Lubuska i Pomorska Droga św. Jakuba (Via Baltica) (łącznie: 6900 km)
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: W 2003 r. europejska sieć Drogi św. Jakuba dotarła do granicy niemiecko-polskiej (Görlitz/Zgorzelec), dając impuls do oznakowania i otwarcia w 2005 r. pierwszego odcinka na terenie Polski – Dolnośląskiej Drogi św. Jakuba (z Jakubowa do Zgorzelca). Do 1 września 2019 r. w Polsce wytyczono i oznakowano w sumie 39 odcinków szlaków o łącznej długości 6 900 km (Mróz, 2019). Polska sieć Camino de Santiago wyróżnia się licznymi ośrodkami kultu św. Jakuba. Na szlaku znajduje się 91 obiektów sakralnych pod jego wezwaniem (z ponad 180 ogółem w kraju), w tym 6 oficjalnych sanktuariów. Atutem jest też pełne oznakowanie szlaku (zazwyczaj symbolem stylizowanej żółtej muszli na niebieskim tle i żółtymi strzałkami) oraz sposób jego wytyczenia (po drogach i ścieżkach wygodnych dla piechurów). Ozdobą wielu odcinków są betonowe drogowskazy z muszlą św. Jakuba, a także „kamienie św. Jakuba” postawione przy kluczowych obiektach. Szlak mający charakter historycznej drogi pielgrzymkowej coraz częściej wykorzystywany jest nie tylko przez pielgrzymów, ale także zwykłych turystów, co stanowi pewne zagrożenie dla jego religijnej funkcji (komercjalizacja, laicyzacja). Istnieją dwa rodzaje dokumentów potwierdzających pielgrzymowanie do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostella: polski <i>Paszport Pielgrzyma</i> oraz hiszpański <i>Credencial del Peregrino</i>. Dzięki nim pielgrzym może korzystać z przygotowanych miejsc noclegowych, a także zbierać pieczętki potwierdzające przebycie szlaku. Przejście co najmniej 100 km lub przejechanie rowerem lub konno co najmniej 200 km upoważnia do otrzymania certyfikatu Camino. Na Drogach św. Jakuba w Polsce odbywają się niezliczone uroczystości religijne, a także religijno-kulturowe (festyny, dni, festiwale, jarmarki Jakubowe, Międzynarodowy Zlot Jakubów w Lęborku), turystyczne i sportowo-rekreacyjne (rajdy i biegi Drogą św. Jakuba) oraz naukowe (sesje, sympozja, konferencje naukowe).	
Zarządca/administrator: Parlament Jakubowy, Stowarzyszenie „Przyjaciele dróg św. Jakuba w Polsce”, Lokalne Bractwa św. Jakuba	
Strona internetowa: https://camino.net.pl/ wersje językowe: polska, angielska, francuska, hiszpańska, włoska, niemiecka, czeska, węgierska, słowacka, ukraińska, białoruska, litewska, łotewska, rosyjska, estońska, holenderska, portugalska	
Dodatkowe informacje: Przykłady oznaczeń: 	

VIA REGIA	
Rodzaj szlaku: Samochodowy, rowerowy, pieszy	
Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany, wytyczony i oznakowany jako Droga św. Jakuba	
Województwo: Wszystkie województwa	
Trasa szlaku: Główna trasa: woj. podkarpackie: Medyka – Przemyśl – Jarosław – Łańcut – Rzeszów – Dębica; woj. małopolskie: Tarnów – Bochnia – Kraków – Olkusz; woj. śląskie: Katowice – Bytom – Gliwice; woj. opolskie: Strzelce Opolskie – Opole – Brzeg; woj. dolnośląskie: Wrocław – Legnica – Bolesławiec – Zgorzelec. Druga trasa: Chełm – Lublin – Radom – Piotrków Trybunalski – Bełchatów – Wieluń – Kępno – Wrocław. Trasy łącznikowe: Lublin – Kraśnik – Sandomierz – Kraków; Grodno – Bielsk Podlaski – Lublin	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Via Regia (Droga Królewska) to najdłuższa i najstarsza droga łącząca Wschód z Zachodem. Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1252 r. Od czasów średniowiecza Droga Królewska była najważniejszym szlakiem komunikacyjnym, handlowym i kulturowym Europy. Nazwa wskazywała, że podlegała bezpośrednio królowi i obowiązywały na niej specjalne prawa. Oczywiście, nie była to jedna trasa tylko sieć dróg. Współcześnie Via Regia jako szlak turystyczny jest włączona w system Dróg św. Jakuba (Medyka – Kraków – Zgorzelec). Funkcjonuje też jako odrębny Europejski Szlak Kulturowy. Oryginalną pamiątką jest kamień drogowy we wsi Brzezina (pow. brzeski), upamiętniający przebudowę drogi z Brzegu w kierunku Wrocławia w 1584 r. Pomnik wykonany jest z ogromnej płyty granitowej (5 x 3,5 m). O inwestycji zaświadcza napis w języku staroniemieckim.	
Zarządca/administrator: Brak polskiego koordynatora	
Strona internetowa: www.via-regia.org wersje językowe: angielska, francuska, hiszpańska, niemiecka, ukraińska https://camino.net.pl/ wersje językowe: polska, angielska, francuska, hiszpańska, włoska, niemiecka, czeska, węgierska, słowacka, ukraińska, białoruska, litewska, łotewska, rosyjska, estońska, holenderska, portugalska	

EUROPEJSKI KULTUROWY SZLAK REFORMACJI	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Zbiór punktów	
Trasa szlaku: Jawor, Świdnica, Łomnica	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Jeden z najmłodszych Europejskich Szlaków Kulturowych. Został zatwierdzony przez Radę Europy w kwietniu 2019 r. Trasa ma przebiegać przez 8 krajów (Austrię, Czechy, Niemcy, Polskę, Słowenię, Szwajcarię, Węgry i Włochy). Z polskich obiektów dokumentujących historię protestantyzmu w pierwszym rzędzie wybrano Kościoły Pokoju w Świdnicy i Jaworze, które miały przypieczętować pokój między katolikami a ewangelikami po wojnie trzydziestoletniej (1618-48). Wzniesione w konstrukcji szachulcowej są największymi drewnianymi budowlami religijnymi w Europie, a zarazem prawdziwymi perłami barokowej architektury sakralnej. W 2001 r. zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO. Trzecim obiektem na szlaku jest historyczny dom modlitwy z Rzęsznika z poł. XVIII w., który w 2018 r. został zrekonstruowany przy pałacu Łomnica jako symbol tolerancji na Śląsku. Wśród innych planowanych atrakcji trasy wspomina się także o tzw. kościołach łaski w Jeleniej Górze, Kamiennej Górze oraz Cieszyń (największy w Polsce). Wszystkie powstały na początku XVIII w. po kolejnej religijnej wojnie. Ponadto, planuje się dodać zbory w Jaworze, Wiśle, Bystrzycy i Ustroniu.	
Zarządca/administrator: Brak polskiego koordynatora	
Strona internetowa: https://reformationroutes.eu/ wersje językowe: angielska	
Inne źródła: https://dolnyslask.travel/dziedzictwo-reformacji-europejski-kulturowy-szlak-reformacji/ wersje językowe: polska	

1. SZLAK HANZEATYCKI

2. NADMORSKI SZLAK HANZEATYCKI

Rodzaj szlaku: 1. Samochodowy; 2. Rowerowy

Oznakowanie: 1. Zbiór punktów; 2. Wytoczony i oznakowany

Trasa szlaku: **1. W Polsce:** Szczecin, Stargard, Goleniów, Kołobrzeg, Koszalin, Darłowo, Słupsk, Gdańsk, Elbląg, Braniewo, Chełmno, Toruń; **2. W Polsce:** Świnoujście – Międzyzdroje – Dziwnów – Rewal – Kołobrzeg – Mielno – Darłowo – Jarosławiec – Ustka – Łeba – Władysławowo – Puck – Błędzikowo – Rzućewo – Gdynia – Sopot – Gdańsk – Elbląg – Frombork – Braniewo – Gronowo (588 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

W poł. XIII w. niemieccy kupcy morscy utworzyli związek handlowy, który w 1356 r. w Lubece formalnie przekształcił się w Ligę Hanzeatycką. Należało do niego ok. 225 miast północnej Europy, głównie wokół Morza Bałtyckiego. Hanzę można uznać za średniowiecznego prekursora Unii Europejskiej.

Obecnie Europejski Szlak Kulturowy tworzy 190 miast w 16 krajach. Jest to raczej sieć miast, niż szlak o ciągłym przebiegu. W Polsce szlak jest słabo widoczny.

Istnieje też **Nadmorski Szlak Hanzeatycki** (EuroVelo 10, szlak rowerowy R10). Jest to międzynarodowy okrężny szlak rowerowy sieci EuroVelo dookoła Bałtyku (ponad 8,5 tys. km). Polski odcinek biegnie przez teren województw: zachodniopomorskiego, pomorskiego i warmińsko-mazurskiego.

Zarządca/administrator: Brak polskiego koordynatora

Strona internetowa: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-hansa> wersje językowe: angielska, francuska, niemiecka, włoska, polska, rosyjska, hiszpańska, turecka

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku rowerowego:

SZLAK CYSTERSKI W POLSCE

Rodzaj szlaku: Samochodowy (fragmentami także rowerowy)

Oznakowanie: Wytyczony, oznakowany częściowo (woj. dolnośląskie, opolskie, śląskie i małopolskie)

Województwo: Dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, lubuskie, małopolskie, pomorskie, śląskie, świętokrzyskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie, a także łódzkie i opolskie (pojedyncze obiekty)

Trasa szlaku: **Pętla dolnośląska:** Trzebnica – Lubiąż – Krzeszów – Henryków – Kamieniec Ząbkowicki – Rudy; **Pętla małopolska:** Sulejów – Wąchock – Koprzywnica – Jędrzejów – Mogiła – Szczyrzyc – Ludźmierz; **Pętla pomorsko-wielkopolska:** Pelplin – Gdańsk-Oliwa – Żarnowiec – Kołbacz – Bierzwnik – Gościkowo-Paradyż – Obra – Wągrowiec – Łąd – Koronowo

W ostatnich latach cztery województwa (dolnośląskie, opolskie, śląskie i małopolskie) zrealizowały wspólny projekt pt. „Południowo-Zachodni Szlak Cysterski” (wartość prawie 3 mln zł, 85% z funduszy unijnych). W efekcie powstała spójna, jednolicie oznakowana trasa od Trzebnicy do Mogiły. Wykonano oznakowanie drogowe i obiektów, wybudowano parkingi, punkty obsługi turystów oraz zaplecze sanitarne, jak również stworzono system informacyjno-promocyjny (infokioski, punkty informacji turystycznej). Zintegrowana kampania promocyjna sprawiła, że ta część Szlaku Cysterskiego zaczyna funkcjonować jako odrębna marka.

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak jest częścią Europejskiego Szlaku Cysterskiego, powołanego w 2010 r. w ramach programu Europejskich Szlaków Kulturowych (ESK) i obejmującego ponad 800 obiektów cysterskich od Portugalii na zachodzie po linię Wisły na wschodzie. Aktualnie nie jest jednak uznawany za ESK. W Polsce Szlak Cysterski przebiega przez ponad 50 miejscowości i zwyczajowo dzieli się na tzw. pętle: pomorsko-wielkopolską, dolnośląską i małopolską (w rzeczywistości nie zawsze są to trasy okrężne). Główną atrakcję stanowią klasztory i kościoły związane z zakonem cystersów, zarówno w przeszłości, jak i współcześnie. Bardzo często są to prawdziwe perły architektury romańskiej (m.in. Sulejów, Wąchock), gotyckiej (m.in. Oliwa, Pelplin) i barokowej (m.in. Lubiąż, Krzeszów, Łąd), wpisane na listę Pomników Historii Narodu Polskiego, a nawet Światowego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO (kościół św. Jakuba w Toruniu). Wiele obiektów funkcjonuje do dziś jako ważne ośrodki religijne i pielgrzymkowe (np. sanktuarium św. Jadwigi w Trzebnicy, sanktuarium Matki Bożej Ludźmierskiej – Gaździny Podhala), opactwa cysterskie, kościoły katedralne i siedziby biskupów.

O wyjątkowości dziedzictwa duchowego i kulturowego cystersów decydują także osiągnięcia zakonu na polu gospodarczym (stosowanie trójpólówki, melioracja podmokłych gruntów, zakładanie stawów rybnych, przetwórstwo rolno-spożywcze), architektonicznym (upowszechnienie sklepienia krzyżowo-żebrowego) czy językowym (w Księdze Henrykowskiej zapisano najstarsze zdanie w języku polskim, w Muzeum Diecezjalnym w Pelplinie przechowywany jest oryginalny egzemplarz Biblii Gutenberga, w kościele w Jędrzejowie znajduje się grób bł. Wincentego Kadłubka).

Zarządca/administrator: Rada Koordynacyjna Szlaku Cysterskiego w Polsce

Strona internetowa: <http://szlakcysterski.opw.pl/> wersje językowe: polska, niemiecka

Dodatkowe informacje: Oznakowanie Południowo-Zachodniego Szlaku Cysterskiego:

EUROPEJSKI SZLAK GOTYKU CEGLANEGO

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Województwo: Zachodniopomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie

Trasa szlaku: W Polsce: Chełmno, Gdańsk, Grudziądz, Myślibórz, Olsztyn, Płock, Sławno

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Początki szlaku sięgają lat 90. XX w., kiedy powstały „Drogi do Gotyku Ceglanego” (niem. „Wege zur Backsteingotik”). Celem tej inicjatywy było ratowanie zabytków architektury w byłym NRD. Na początku XXI w. do Dróg dołączyły kolejno dwa projekty europejskie: „Europäische Route der Backsteingotik” oraz „European Route of Brick Gothic” (EuRoB i EuRoB II). W 2007 r. powołano Stowarzyszenie „Europejski Szlak Gotyku Ceglanego” (niem. „Europäische Route der Backsteingotik e. V.” – EuRoB).

Stowarzyszenie zrzesza miejscowości, gminy i regiony, na terenie których znajdują się gotyckie budowle z cegły. Szlak łączy w Danii, Niemczech i Polsce 36 miast. Znajduje się w nich kilkaset budowli sakralnych (kościół, klasztor) i świeckich (kamienice, ratusze, fortyfikacje miejskie).

Najważniejsze zabytki gotyku ceglanego w polskich miastach:

- **Chełmno** – wzorcowe miasto krzyżackie: kościół farny, kościół pofranciszkański, cystersko-benedyktynski zespół klasztorny;
- **Gdańsk** – kościół Mariacki (największa ceglana świątynia na świecie), Dwór Artusa, kościoły św. Mikołaja i św. Katarzyny, Żuraw, Wielki Młyn, katedra w Oliwie;
- **Grudziądz** – pozostałości zamku, bazylika św. Mikołaja, zespół gotyckich spichlerzy, fragmenty murów miejskich, Brama Wodna;
- **Myślibórz** – kolegiata św. Jana, kościół i klasztor poddominikański, kaplica św. Ducha, obwarowania miejskie;
- **Olsztyn** – zamek kapituły warmińskiej, katedra św. Jakuba, Wysoka Brama, fragmenty murów obronnych, ratusz;
- **Płock** – zamek książąt mazowieckich, mury obronne, Liceum Ogólnokształcące im. St. Małachowskiego, Towarzystwo Naukowe Płockie, Dom pod Trębami;
- **Sławno** – kościół Wniebowzięcia NMP, Brama Koszalińska i Słupska.
- **Stargard Szczeciński** – kolegiata NMP Królowej Świata, kościół św. Jana Chrzciciela, zespół fortyfikacji obronnych (basteja, brama, baszty, arsenał), gotyckie kamienice;
- **Szczecin** – katedra św. Jakuba, ratusz staromiejski, kościoły św. Piotra i Pawła oraz św. Jana.

Dekadę temu w projekcie brał udział Toruń, obecnie miasto to nie jest już wymieniane w informacjach o szlaku.

Zarządca/administrator: Brak operatora polskiego

Strona internetowa: <https://www.eurob.org/?lang=pl> wersje językowe: niemiecka, polska, angielska

SZLAK GRYFITÓW

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: **Polska:** Szczecin, Wolin, Kamień Pomorski, Trzebiatów, Szczecinek, Bytów, Słupsk, Darłowo; **Szwecja:** Kalmar, Visby, Malmö, Landskrona; **Dania:** Helsingør, Kopenhaga; **Niemcy:** Barth, Greifswald, Wolgast, Ueckermünde

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak powstał dzięki projektowi Baltic Dreams – Heritage Routes, jako jedna z kilku tras wokół Morza Bałtyckiego. Jest międzynarodowym szlakiem kulturowym wiodącym przez: Polskę, Niemcy, Szwecję i Danię.

Trasa wiedzie śladami Gryfitów – jednej z najdłuższej panujących w Europie dynastii (XII-XVII w.). Do dziś symbolem polskiego i niemieckiego Pomorza oraz szwedzkiej Skanii jest gryf – hybryda orła i lwa. Gryf znajduje się również w logo szlaku. Ma on charakter biograficzno-historyczny. Zabytkowe miasta, zamki i muzea, a także legendy i opowieści przewodników umożliwiają odkrywanie tajemnic zaginionego księstwa i poszczególnych członków rodu. Wśród najbardziej charakterystycznych postaci trzeba wymienić: Elżbietę – wnuczkę Kazimierza Wielkiego i żonę cesarza Karola Luksemburskiego, Eryka Pomorskiego – króla Norwegii, Danii i Szwecji, ostatniego wikinga na Bałtyku czy Sydonię von Borck, która w wyniku niespełnionej miłości rzuciła klątwę na ród Gryfitów.

Najważniejsze obiekty w polskiej części szlaku:

- Szczecin – zamek książąt pomorskich, Muzeum Narodowe (wystawa „Złoty wiek Pomorza”: kopia gobelinu Opona Croya, 7-metrowy obraz Corneliusa Crommeny’ego „Drzewo genealogiczne książąt Pomorza Zachodniego” z 1598 r.), kaplica Gryfitów w katedrze;
- Kamień Pomorski – konkatedra, zbudowana w 1176 r. przez Kazimierza I, z XVII-wiecznymi organami, ufundowanymi przez Ernesta Bogusława de Croy;
- Wolin, Trzebiatów, Szczecinek, Bytów, Słupsk, Darłowo;
- Trzebiatów – pałac książęcy, kaplica Świętego Ducha;
- Szczecinek – zamek książąt pomorskich, Muzeum Regionalne;
- Bytów – zamek;
- Słupsk – zamek książąt pomorskich, kościół św. Jacka;
- Darłowo – Zamek Książąt Pomorskich – Muzeum w Darłowie, krypta księżęcia Eryka Pomorskiego w kościele Mariackim.

Istnieje również 100-kilometrowy szlak rowerowy Pierścień Gryfitów (trasa okrężna wokół Słupska z początkiem i końcem we wsi Swołowo), który jednak poza podobną nazwą nie ma nic wspólnego ze Szlakiem Gryfitów.

Zarządca/administrator: Urząd Miejski w Czaplinku, Urząd Gminy w Walczu

Strona internetowa: <https://sbt.ug.edu.pl/pl/routes/griffins-dynasty-and-baltic-sea-battles/> wersje językowe: angielska, niemiecka, szwedzka

Inne źródła: https://turystyka.wzp.pl/szlaki-turystyczne/szlak-gryfitow?fbclid=IwAR2Z8L2mc9-zEPVRZmk_Pb7-yN7h36T-RLbH7dlrcEhcs4NDjImGGeDvf0w wersje językowe: polska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/SzlakGryfitow> wersje językowe: polska

<https://www.instagram.com/szlakgryfitow/> wersje językowe: polska

https://www.youtube.com/channel/UCRyeWheWg4n_bJzdGXuhN1A/videos wersje językowe: polska

https://www.geocaching.com/geocache/GC8GTJB_szczecin-pl-en-de-szlak-gryfitow wersje językowe: polska, angielska, niemiecka

Dodatkowe informacje: W promocji szlaku wykorzystuje się media społecznościowe (Facebook, YouTube, Instagram), aplikację mobilną, geocaching (brązowe, srebrne i złote odznaki „Zdobycia Szlaku Gryfitów”), questy, grę turystyczną TRInO, paszport turystyczny i Odznakę Turystyczną „Zdobycy Skarbu Gryfitów” (popularna, brązowa, srebrna, złota).

Szlak posiada profesjonalnie przygotowany system identyfikacji wizualnej:
[System identyfikacji wizualnej Szlaku Gryfitów wersja 9 \(wzp.pl\)](#)

SZLAK JAGIELLOŃSKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytoczony, nieoznakowany

Kraj: Polska, Białoruś, Litwa

Województwo: Małopolskie, lubelskie, podlaskie

Trasa szlaku: Dwie trasy: 1) Kraków – Nowe Brzesko – Książnice – Koszyce – Opatowiec – Nowy Korczyn – Świniary – Pacanów – Połaniec – Osiek – Koprzywnica – Sandomierz – Zawichost – Dzierzkowice – Urzędów – Bełżyce – dawne Zemborzyce – Lublin – Kijany – Kolechowice – Ostrów Lubelski – Parczew – Polubicze, zamiennie Wisznice – Rossosz – Łomazy – Piszczac – Brześć – Kamieniec – Szereszów – Nowy Dwór – Porozów – Wołkowysk – Pieski – Mosty – Szczuczyn – Wasiliszek – Raduń – Ejszyski – Rudniki – Wilno; 2) Kraków – Proszowice – Podolany – Wiślica – Stopnica – Szydłów – Opatów – Zawichost – Dzierzkowice – Urzędów – Bełżyce – Lublin – Kamionka – Kock – Radzyń Podlaski – Kąkolewnica – Międzyrzec Podlaski – Mielnik – Bielsk Podlaski – Narew – Krynki – Odelsk – Grodno – Merecz – Przełaje – Orany – Olkieniki – Rudniki – Wilno

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak turystyczny nawiązujący do historycznego Szlaku Jagiellońskiego (łac. Via Jagellonica), zwanego też traktem krakowsko-wileńskim, gdyż w latach 1386–1611 łączył stolice państwa polsko-litewskiego: Kraków i Wilno przez Lublin. Geneza szlaku wiąże się z podróżą Władysława Jagiełły w liczny orszak z Wilna do Lublina, a później do Krakowa, gdzie przyjął chrzest, poślubił królową Jadwigę i został koronowany na króla Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Odtąd gościniec wielokrotnie przemierzały orszaki królewskie, karawany kupieckie, dyplomaci, urzędnicy, duchowni i artyści. Szlak stał się najważniejszą drogą wspólnego państwa, integrującą oba narody, a także drogą wymiany kulturowej między Wschodem a Zachodem. W 2009 r. trasa została reaktywowana przez Organizację Turystyczną „Szlak Jagielloński” jako międzynarodowy szlak turystyczny. Głównymi atrakcjami trasy są oczywiście jej krańcowe węzły: stołeczne grody Kraków i Wilno ze swoim bogatym dziedzictwem kulturowym, a także Lublin i inne historyczne miasta I Rzeczypospolitej (Wiślica, Sandomierz, Brześć, Grodno).

Zarządca/administrator: Europejskie Centrum Spotkań „Zachód – Wschód” w Lublinie; Unia Szlaków „Zachód – Wschód”; Organizacja „Szlaki Unii Jagiellońskiej”; Fundacja „Via Jagiellonica”

Strona internetowa: <http://zachod-wschod.pl/szlakjagiellonski/> wersje językowe: polska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/szlakjagiellonski> wersje językowe: polska

3.2. Szlaki krajowe/ponadregionalne

SZLAK ARCHITEKTURY DREWNIANEJ	 SZLAK ARCHITEKTURY DREWNIANEJ
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany	
Województwo: Małopolskie, podkarpackie, śląskie, świętokrzyskie	
Trasa szlaku: Małopolska – ponad 1500 km, 4 trasy: Nowy Sącz i Gorlice, Tarnów i okolice, Orawa, Podhale, Spisz i Pieniny, Kraków i okolice; Podkarpacie – 1202 km, 9 tras: I krośnieńsko-brzozowska, II sanocko-dynowska, III ustrzycko-leska, IV sanocko-dukielska, przemyska, lubaczowska, rzeszowsko-jarosławska, jasielsko-dębicko-ropczycka, tarnobrzeczko-niżańska; Śląsk – 1060 km, trasa główna: Gwoździany – Jeleśnia – Lachowice (woj. małopolskie) i 5 pętli: beskidzka, pszczyńska, rybnicka, gliwicka, częstochowska; Świętokrzyskie 4 trasy: buska, jędrzejowska, pińczowska, włoszczowska i tzw. mała pętla kielecka	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Szlak Architektury Drewnianej powstał w latach 2001-03 w wyniku współpracy trzech województw: małopolskiego, podkarpackiego i śląskiego. Po opracowaniu koncepcji szlaku i podpisaniu umowy wszystkie obiekty zostały oznakowane tablicami (rys historyczny zabytku po polsku, angielsku i niemiecku i mapa szlaku), a dojazd do nich znakami drogowymi. W latach 2008-2009 do projektu dołączyło województwo świętokrzyskie. Obecnie jest to największy szlak tematyczny w Polsce (ze względu na długość – ok. 4 000 km i liczbę obiektów – niemal 500). Na trasie turystycznej znalazły się: kościoły, cerkwie, dzwonnice, przydrożne kapliczki, dwory, wille, domy i chałupy, zabudowania gospodarskie, karczmy, leśniczówki, a także całe skanseny i parki etnograficzne. Szlak ma być sposobem na ocalenie przed zapomnieniem nie tylko zabytków architektury dawnej wsi, ale także kultury i sztuki ludowej. Małopolska Szlak Architektury Drewnianej w Małopolsce tworzy 255 najcenniejszych i najciekawszych zabytkowych obiektów drewnianych regionu (w tym: 125 kościołów, 50 cerkwi, 29 budynków, 23 zespoły zabudowań, 16 muzeów, 9 skansenów). Są wśród nich również obiekty wpisane na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO: kościoły w Binarowej, Dębnie Podhalańskim, Lipnicy Murowanej i Sękowej, cerkwie w Powroźniku, Owczarach, Kwiatoniu oraz Brunarach Wyżnych. Łatwiejszemu udostępnianiu turystom zabytkowych świątyń służy akcja „Otwarty Szlak Architektury Drewnianej”, podczas której w określonych terminach jest możliwość zwiedzania wnętrza zamkniętych na co dzień obiektów. Od 2007 r. organizowany jest przez MOT festiwal pt. „Muzyka Zaklęta w Drewnie” (cykl koncertów muzyki dawnej i współczesnej, a także widowiska taneczne i misteria sceniczne odbywające się przez 12 kolejnych tygodni w wybranych kościołach). Podkarpacie Podkarpacka część szlaku liczy ponad 130 obiektów. Najczęściej spotykanymi zabytkami są drewniane cerkwie greckokatolickie (łemkowskie i bojkowskie), w tym cztery wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (w Radrużu, Chotyńcu, Smolniku i Turzańsku). Nie brak też cennych zabytkowych kościołów rzymskokatolickich (na liście UNESCO: Blizne i Haczów), typowej zabudowy wiejskiej, szlacheckich dworów oraz zabytków techniki. Niezwykle oryginalne są drewniane zespoły zabudowy małomiasteczkowej (Pruchnik), uzdrowskiej (Rymanów-Zdrój) czy przyklasztornej (Kalwaria Pałacowska). Na uwagę zasługują również muzea: Park Etnograficzny – Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, skansen w Markowej, a przede wszystkim Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku (największy skansen w Polsce, sektory: łemkowski, bojkowski, dolinański, pogórzański, małomiasteczkowy i przemysłowy). W latach 2019-21 Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna i Stowarzyszenie Samorządów „Euroregion – Karpaty – Ukraina” realizowały projekt stworzenia Transgranicznego Szlaku Architektury Drewnianej (poprzez dołączenie tras na Ukrainie). W związku z konfliktem zbrojnym na Ukrainie jest on jednak niedostępny. Śląsk Szlak w województwie śląskim obejmuje 93 zabytkowe obiekty i zespoły architektury drewnianej. Do najcenniejszych zalicza się najstarszy w regionie drewniany kościół św. Marcina w Ćwiklicach (z 1466 r.) oraz świątynie w Sierotach (pow. gliwicki) i Łaziskach (pow. wodzisławski), datowane w przybliżeniu na poł. XV w. Wśród nietypowych, rzadko spotykanych budowli należy wymienić m.in. Pałacyk Myśliwski Habsburgów w Wiśle, karczmę w Jeleśni czy austerię w Sławkowie. Interesujące są placówki muzealne: Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie, Zagroda Wsi Pszczyńskiej w Pszczynie, Muzeum Regionalne „Stara Zagroda” w Ustroniu oraz Muzeum Archidiecezjalne (zbiory średniowiecznej sztuki sakralnej z drewnianych kościołów). Świętokrzyskie Niekiedy szlak występuje w rozszerzonej postaci jako Świętokrzyski Szlak Architektury Drewnianej i Średniowiecznej. Trasa obejmuje kilkadziesiąt drewnianych obiektów i zespołów architektury. W większości są to wiejskie kościołki, kaplice, dzwonnice, a także architektura świecka: dworki, chałupy i zagrody. Placówki muzealne reprezentują: Zagroda Czernikiewiczów w Bodzentynie i Muzeum Wsi Kieleckiej Park Etnograficzny w Tokarni.	

Zarządca/administrator: Małopolska Organizacja Turystyczna, Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, Muzeum Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie, Regionalna Organizacja Województwa Śląskiego

Strona internetowa: <http://www.drewniana.malopolska.pl> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka
<https://sad.podkarpackie.travel> wersje językowe: polska, angielska, ukraińska
<https://www.sad.slaskie.travel/> wersje językowe: polska; Google Translation / Yandex
<https://swietokrzyskie.travel/szlaki/szlak-architektury-drewnianej> wersje językowe: polska

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2011

Dodatkowe informacje: Oznakowanie w województwach:

SZLAK BURSZTYNOWY

Rodzaj szlaku: Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Województwo: Dolnośląskie, łódzkie, kujawsko-pomorskie, pomorskie

Trasa szlaku: W Łódzkiem szlak dzieli się na dwie części: Nadwarciański (Załęcze Małe – Osjaków – Konopnica – Burzenin – Sieradz – Warta – Uniejów) i Nadbużański (Łęczycza – Łowicz – Bolimów) (łącznie: 250 km). W woj. pomorskim Szlak Bursztynowy nie tworzy zwartej linii obiektów, oznakowano tylko najbardziej interesujące z jego fragmentów. Istnieją też regionalne trasy turystyczne: samochodowy Pomorski Szlak Bursztynowy (Gdańsk – Sopot – Gdynia – Bąkowo k. Starogardu Gdańskiego, rez. przyrody „Bursztynowa Góra” – Pruszcz Gdański – Malbork – Stegna – Jantar – Wyspa Sobieszewska – Gdańsk) oraz żółty szlak pieszy (Otomin – Kolbudy – Pruszcz Gdański, 34,6 km, w zarządzie PTTK Gdańsk).

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

W Łódzkiem Szlak Bursztynowy biegnie w międzyrzeczu Warty i Prośny, gdzie znaleziono najstarsze zabytki z bursztynu datowane na wczesną epokę brązu (1500-1200 lat p.n.e.) oraz tzw. importy z Cesarstwa Rzymskiego. Na trasie znajdują się liczne stanowiska archeologiczne: starożytne kurhany (Przywódcz, Strobiny), ośrodki grodowe (Ruda, Spycimierz), groby książęce (Łęg Piekarski), a także zabytkowe średniowieczne miasta (Sieradz, Warta, Łęczycza, Łowicz). Dodatkowym walorem są pamiątki i miejsca martyrologii z okresu I wojny światowej (Bolimów – użycie w 1915 r. po raz pierwszy w historii gazów bojowych) i II wojny światowej (zbombardowany 1 września Wieluń, bunkry na linii Warty, obszar bitwy nad Bzurą, obóz zagłady w Chełmnie). Cenne walory przyrodnicze chronią parki krajobrazowe: Załęczański, Międzyrzecz Warty i Widawki oraz Bolimowski.

Najważniejsze miejsca i wydarzenia **w woj. pomorskim i zachodniopomorskim:**

– Gdańsk („Światowa Stolica Bursztynu”) – Muzeum Bursztynu, Muzeum Archeologiczne, Muzeum Inkluzji w Bursztynie Uniwersytetu Gdańskiego, kościół św. Brygidy z największym na świecie bursztynowym ołtarzem i monstrancją, Bursztynowa Pięta Aleja (ciąg ul. Mariackiej, Długiej i Długiego Pobrzeża), targi Amberif i Ambermart, „bursztynowy stadion” (Polsat Plus Arena Gdańsk), Centrum Wystawienniczo-Kongresowe AMBEREXPO;

- Gdynia – Manufaktura S&A (największy zakład bursztyniarski w Polsce);
- Sopot – galerie i warsztaty bursztynników, nagroda Bursztynowy Słowik na Sopot Festival;
- Słupsk – Galeria Bursztynowa, Słupski Niedźwiadek Szczęścia (talizman szczęścia starożytnych łowców sprzed 6 000 lat, oryginał w Stralsundzie, w Słupsku wierna kopia);
- Kołobrzeg – Muzeum Bursztynu, Światowe Dni Bursztynu;
- Pruszcz Gdański – Faktoria (rekonstrukcja osady handlowej z chatą bursztyniarza i zbiorami bursztynu);
- Jantar – Muzeum Bursztynu, Mistrzostwa Świata w Poławianiu Bursztynu;
- ekspozycje bursztynu w muzeach: Zamkowym w Malborku, Bursztynu w Jarosławcu, Łebie, „Bursztynowa Komnata” w Steganie.

Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego. W pozostałych województwach brak oficjalnego zarządcy szlaku.

Strona internetowa: <https://www.lodzkie.pl/turystyka/szlaki-turystyczne/szlak-bursztynowy> wersje językowe: polska

Inne źródła: <https://pomorskie.travel/artykuly/szlak-bursztynowy/> wersje językowe: polska, angielska

SZLAK FRONTU WSCHODNIEGO I WOJNY ŚWIATOWEJ

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany, zbiór punktów

Województwo: lubelskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie

Trasa szlaku: Kilkaset miejscowości, miejsc i atrakcji, bez możliwości wskazania konkretnego przebiegu trasy

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej zaczął powstawać w 2009 r. z inicjatywy marszałka województwa łódzkiego. Do projektu zaproszono władze siedmiu innych województw. Prace zintensyfikowano przed zbliżającymi się obchodami 100. rocznicy wybuchu I wojny światowej. Główną ideą przedsięwzięcia było upamiętnienie w większości zapomnianych już potężnych operacji manewrowych i pozycyjnych, pojedynczych bitew i wydarzeń historycznych na wschodzie Europy, które finalnie doprowadziły do odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. Polacy, wcieleni do trzech zaborczych armii, ginęli w obcych mundurach, niezadko walcząc ze sobą. Licznymi pozostałościami tych czasów są unikatowe wielonarodowe i wielowyznaniowe cmentarze wojenne (zwycięzców i pokonanych), pola bitew z zatartymi fragmentami umocnień, pomniki i obeliski, wreszcie muzea wojskowe.

Realizacja szlaku przebiegała bardzo różnie w poszczególnych województwach, w niektórych (łódzkim, małopolskim) wytyczono i oznakowano trasy, w innych (lubelskim, podlaskim) projekt nie wyszedł poza fazę koncepcyjną.

Województwo warmińsko-mazurskie i pomorskie

Prusy Wschodnie były areną niezwykle zaciętych walk niemiecko-rosyjskich na samym początku I wojny światowej, od sierpnia 1914 r. do lutego 1915 r. Doprowadziły one do zrównania z ziemią wielu miejscowości. Kulminacją działań militarnych było zwycięstwo wojsk niemieckich pod Tannebergiem (przedstawiane później jako rewanż za bitwę pod Grunwaldem). Koło Olsztynka Niemcy wzniesli pomnik, który w 1934 r. stał się mauzoleum i miejscem pochówku głównodowodzącego gen. Hindenburga (wysadzony w powietrze i rozebrany przez Niemców w 1945 r.). Rozegrana na początku 1915 r. tzw. „bitwa zimowa na Mazurach” doprowadziła do ostatecznego wyparcia Rosjan.

Szlak I Wojny Światowej na Warmii i Mazurach (a także Pomorzu Gdańskim i Obwodzie Kaliningradzkim) ma postać zbioru punktów. Stowarzyszenie Gmin „Polskie Zamki Gotyckie” zinwentaryzowało miejsca i obiekty związane z tymi wydarzeniami i przedstawiło je na mapie. Są to głównie cmentarze wojenne, na których spoczywają żołnierze obu walczących stron, masowo wznoszone w Prusach w okresie międzywojennym pomniki i tablice pamiątkowe, a także pozostałości po fortyfikacjach stałych i polowych.

Województwo łódzkie

Szlak liczy ponad 300 km i obejmuje 56 obiektów, nawiązujących do tzw. operacji łódzkiej – największej bitwy manewrowej I wojny światowej, która rozegrała się wokół Łodzi w listopadzie i grudniu 1914 r. oraz do walk wzdłuż linii frontu na rzece Rawce. To w walkach pod Bolimowem w maju 1915 r. użyto po raz pierwszy w historii gazów bojowych. Głównymi punktami na trasie są cmentarze wojenne i parafialne z kwaterami żołnierzy (Poćwiardówka, Gadka Stara, Pawlikowice, Żabiczki, Wiączyń, Gałków Mały), tablice i pomniki, pozostałości okopów, a także ekspozycje muzealne (np. Skansen Rzeki Pilicy w Tomaszowie Mazowieckim). Szczególnym zabytkiem techniki jest Rogowska Kolej Dojazdowa, zbudowana przez Niemców w 1915 r. w celu zaopatrywania frontu i wywożenia rannych.

Województwo małopolskie

Szlak koncentruje się wokół kilku miast i obszarów. W Krakowie do zobaczenia jest m.in. Twierdza Kraków, która odegrała ważną rolę w bitwach stoczonych pod koniec 1914 r., Muzeum Lotnictwa Polskiego z autentycznymi samolotami bojowymi z okresu I wojny światowej, a także Oleandry, skąd wyruszyła w bój słynna I Kompania Kadrowa

Trasa szlaku prowadzi na Jurę Krakowsko-Częstochowską, gdzie walki toczyły się w listopadzie 1914 r., a także na południe, na pola bitewne pod Łapanowem i Limanową, i dalej ku terenom, gdzie na początku maja 1915 r. rozegrała się przełomowa, zwycięska dla Austro-Węgier i Niemiec, bitwa pod Gorlicami. Z kolei w Tarnowie znajdują się związane z czasami Wielkiej Wojny dawne koszary i szpital garnizonowy, a na południe od miasta pole bitwy pod Łowczówkiem z grudnia 1914 r. Beskid Niski i ziemia tarnowska pełne są nostalgicznych nekropolii wojennych, projektowanych m.in. przez Dušana Jurkoviča.

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Gmin „Polskie Zamki Gotyckie”, Urząd Marszałkowski Województwa łódzkiego, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Oddział Ziemi Tarnowskiej

Strona internetowa: <https://zamkigotyckie.org.pl/szlakiem-i-wojny-swiatowej> wersje językowe: polska, angielska
<https://www.lodzkie.pl/turystyka/wydawnictwa/mapy-tematyczne/szlak-samochodowy-i-wojny-%C5%9Bwiatowej-w-regionie-%C5%82%C3%B3dskim-front-wschodni-1914-15> wersje językowe: polska
<https://szlakpierwszejwojny.visitmalopolska.pl/pl/> wersje językowe: polska

SZLAK GRUNWALDZKI	
Rodzaj szlaku:	Rowerowy
Oznakowanie:	Wytyczony, nieoznakowany
Województwo:	łódzkie, warmińsko-mazurskie
Trasa szlaku: Województwo łódzkie: Żarnów – Paradyż – Sulejów – Wolbórz – Ujazd – Rawa Mazowiecka – Bolimów (284 km); Województwo warmińsko-mazurskie: Olsztyn – Gietrzwałd – Zawady Małe – Stare Jabłonki – Ostróda – Pietrzwałd – Wysoka Wieś – Lubawa – Samplawa – Nowe Miasto Lubawskie – Kurzętnik – Boleszyn – Lidzbark Działdowski – Działdowo – Nidzica – Rączki – Dąbrówko – Stębark – pole bitwy grunwaldzkiej – Olsztynek – Olsztyn (283 km); Inny wariant trasy, tzw. Szlak Pętli Grunwaldzkiej: Ostróda – Lubawa – Nowe Miasto Lubawskie – Lidzbark – Działdowo – Nidzica – Grunwald – Olsztynek – Ostróda (226 km)	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Wbrew nazwie są to dwie oddzielne trasy, a nie jeden ciągły szlak. W województwie łódzkim szlak został wytyczony dla upamiętnienia 600. rocznicy bitwy pod Grunwaldem. Jego przebieg nawiązuje do historycznej trasy przemarszu wojsk Jagiełły od Krakowa do miejsca bitwy i Malborka, dokładnie opisanej w Kronikach przez Jana Długosza. Główne atrakcje to średniowieczne zabytki architektury, w tym zwłaszcza romańskie kościoły (Żarnów) i klasztory (Sulejów-Podklasztorze). Szlak w województwie warmińsko-mazurskim ma kształt pętli. Zaczyna się i kończy w Olsztynie (gotycki zamek kapituły warmińskiej). Wiedzie przez średniowieczne, zakładane przez Krzyżaków miasteczka, ruiny zamku kapituły pomezkańskiej w Szymbarku oraz zamki krzyżackie w Ostródzie, Działdowie, Nidzicy i Olsztynku (także z jednym z największych w Polsce skansenów). Punktem kulminacyjnym szlaku jest oczywiście obszar położony ok. 2 km na południowy wschód od Grunwaldu, gdzie 15 lipca 1410 r. rozegrała się największa bitwa średniowiecznej Europy. Na polu bitwy znajduje się m.in. Pomnik Zwycięstwa Grunwaldzkiego, amfiteatr z Muzeum Bitwy pod Grunwaldem i mapą plastyczną, Kamień Jungingena, Kopiec Jagiełły. Kulminacją obchodzonych co roku Dni Grunwaldu jest inscenizacja bitwy w wykonaniu ponad 1,5 tys. pieszych, konnych i artylerzystów oraz 100 tys. widzów.	
Zarządca/administrator:	Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego
Strona internetowa:	https://www.lodzkie.pl/turystyka/szlaki-turystyczne/szlak-grunwaldzki wersje językowe: polska
Inne źródła:	https://www.it.mragowo.pl/szlak-grunwaldzki,17,1106,pl.html wersje językowe: polska

SZLAK JANA III SOBIESKIEGO

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Województwo: Lubelskie, świętokrzyskie, podkarpackie

Trasa szlaku: W woj. lubelskim: Częstoborowice – Gorzków – Krzesimów – Turka – Jakubowice Murowane – Zawieprzycze – Jadwisin (84 km); w woj. świętokrzyskim: Zagnańsk, Podzamcze Chęcińskie; w województwie podkarpackim dwie trasy (300 km): 1. polska, z centrum w Lubaczowie i szlakami lokalnymi: lubaczowskim, wielkoockim, oleszyckim, starodzikowskim, cieszanowskim, narolskim, horynieckim; 2. ukraińska, z centrum w Niemirowie i szlakami lokalnymi: niemirowskim, jaworowskim, rawskim i żółkiewskim

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Jana III Sobieskiego to bardziej szereg wielokierunkowych działań mających służyć rozwojowi społeczno-gospodarczemu terenów wschodniej Polski niż klasyczny szlak historyczno-biograficzny. Są to różne interdyscyplinarne przedsięwzięcia realizowane przez samorządy, organizacje pozarządowe i przedsiębiorców w dziedzinie kultury, edukacji, przedsiębiorczości (w tym turystyki) oraz odnawialnych źródeł energii.

Podstawą tworzenia szlaku jest związane z rodem Sobieskich dziedzictwo materialne (pałace, parki, pola bitew) i niematerialne (legendy, podania, przepisy kulinarne). W zamierzeniach trasa ma bieć od Oleska na Ukrainie (miejsce narodzin króla) przez Polskę, Słowację, Czechy, Węgry do Wiednia (miejsce sławnej wiktorii).

Pierwsze działania zainicjowano w 2007 r., ale dopiero w latach 2011-2016 doszło do zawiązania partnerstwa i ścisłej współpracy sześciu gmin Lubelszczyzny. W 2012 r. zrealizowano wiele projektów w ramach Szwajcarsko-Polskiego Programu Współpracy, a w 2014 r. odbyła się seria widowisk historycznych (m.in. rekonstrukcja XVII-wiecznej bitwy, pokaz husarii, gra terenowa „Skarb Sobieskiego”). W 2018 r. kupiono pałac w Kijanach (pow. łęczyński), w którym ma powstać nowoczesne centrum edukacji historycznej „Wehikuł czasu szlaku Jana III Sobieskiego”. W Zawieprzycach odbywa się „Majówka z Janem III Sobieskim”.

PTTK ustanowił Regionalną Odznakę Krajoznawczą „Szlakiem Jana III Sobieskiego na Lubelszczyźnie”.

Do najciekawszych miejsc i obiektów na szlaku w woj. świętokrzyskim należy dąb „Bartek” w Zagnańsku, pod którym wg legendy miał odpoczywać Jan III Sobieski oraz zespół pałacowo-parkowy w Podzamczu Chęcińskim (z ponad 300-letnią aleją lipową i barokową Bramą Triumfalną, wybudowaną dla króla powracającego spod Wiednia).

W województwie podkarpackim szlak nosi trochę inną nazwę („Na szlakach dziedzictwa Jana III Sobieskiego”) i koncentruje się na terenie dwóch gmin: Lubaczów i Niemirow. Łącznie obejmuje ok. 70 miejscowości po polskiej i ukraińskiej stronie granicy. Można je zwiedzać w ramach 11 lokalnych szlaków. Najbardziej atrakcyjne są ważne w życiu Sobieskiego, położone w pobliżu Lwowa, miejscowości: Żółkiew i Jaworów. Z oczywistych powodów dostęp do nich jest obecnie ograniczony.

Zarządca/administrator: Gminy: Rybczewice, Spiczyn, Piaski, Mełgiew, Wólka, Gorzków

Strona internetowa: <http://www.rybczewice.pl/szlak-jana-iii-sobieskiego,237.html> wersje językowe: polska
<https://www.sobieski.lubaczow.com.pl/> wersje językowe: polska, ukraińska, angielska

SZLAK KOPERNIKOWSKI	Szlak Kopernikowski
Rodzaj szlaku: Samochodowy, pieszy	
Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (symbolem astrolabium)	
Województwo: Warmińsko-mazurskie, pomorskie, kujawsko-pomorskie	
Trasa szlaku: Szlak drogowy (ok. 590 km); woj. warmińsko-mazurskie: Truszczyny – Kurzętnik – Nowe Miasto Lubaskie – Lubawa – Olsztynek – Olsztyn – Dobrze Miasto – Lidzbark Warmiński – Orneta – Pieniężno – Braniewo – Frombork – Tolkmicko – Elbląg (271 km); woj. pomorskie: Nowy Dwór Gdański – Malbork – Sztum – Kwidzyn (Gdańsk poza trasą), woj. kujawsko-pomorskie: Grudziądz – Chełmno – Chełmża – Toruń – Golub-Dobrzyń – Brodnica (ok. 200 km); szlak pieszy: Olsztyn – Dobrze Miasto – Lidzbark Warmiński – Pieniężno – Braniewo – Elbląg – Kępki (woj. warmińsko-pomorskie, 237 km) – Malbork – Gardeja (woj. pomorskie) – Jez. Głęboć – Grudziądz – Toruń (woj. kujawsko-pomorskie)	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Mikołaj Kopernik (1473-1543) – wybitny uczony zajmujący się astronomią, prawem, matematyką, ekonomią, strategią wojorską, kartografią i filologią; twórca heliocentrycznej teorii budowy i funkcjonowania Układu Słonecznego. Szlak Kopernikowski został wytyczony w 1973 roku z okazji 500. urodzin wielkiego astronoma. Trasa zyskała wtedy dużą popularność. Z biegiem czasu popadła jednak w zapomnienie. Rok 2023 ogłoszono Rokiem Mikołaja Kopernika (550 rocznica urodzin). Z tej okazji podjęto wiele działań, które mają przywrócić świetność trasie. Szlak ma charakter biograficzno-historyczny i dwie wersje: samochodową i pieszą, które nie pokrywają się ze sobą, choć mają punkty wspólne. Trasa drogowa upamiętnia związki M. Kopernika z trzema dzisiejszymi województwami. Prowadzi przez miejscowości związane z życiem i działalnością uczonego, umożliwia poznanie poświęconych mu ekspozycji muzealnych, prowadzenie obserwacji astronomicznych w planetariach, a także zwiedzanie historycznych miast i obiektów z epoki, w której żył. Najważniejsze atrakcje to: • Olsztyn – zamek biskupi, którego obronę przed Krzyżakami przygotowywał M. Kopernik; • Lidzbark Warmiński – Muzeum Warmińskie z eksponatami związanymi z astronomem; • Frombork – miasto wieloletniego pobytu, śmierci i pochówku Kopernika (Wzgórze Katedralne: Wieża Kopernika, katedra z grobem uczonego, Muzeum Mikołaja Kopernika, Planetarium z wahadłem Foucaulta, Park Astronomiczny); • Grudziądz – miejsce wygłoszenia „Traktatu o monecie”; dwa pomniki M. Kopernika: głowa na 6-metrowym cokole i ławeczka, Planetarium i Obserwatorium Astronomiczne; • Piwnice – obserwatorium astronomiczne Uniwersytetu Mikołaja Kopernika z jednym z największych w Europie radioteleskopów; • Toruń – miasto rodzinne astronoma: Dom Kopernika (oddz. Muzeum Okręgowego) ze stałą wystawą biograficzną, katedra z chrzcielnicą, przy której ochrzczono M. Kopernika, Muzeum Okręgowe w Ratuszu Staromiejskim z portretem M. Kopernika i wystawami czasowymi, pomnik M. Kopernika przed ratuszem. Z okazji Roku Kopernika odbyło się wiele wydarzeń, które ożywiały szlak https://kopernik.warmia.mazury.pl/.	
Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego	
Strona internetowa: https://szlakkopernikowski.pl wersje językowe: polska, angielska	
Dodatkowe informacje: Na stronie szlakkopernikowski.pl znajdują się multimedia: filmy, paszport turystyczny, gra planszowa, gry terenowe, zeszyt edukacyjny.	

SZLAK KRZYŻOWCÓW (POLSKI SZLAK KRZYŻOWCÓW)

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony

Województwo: Lubuskie, zachodniopomorskie, pomorskie, kujawsko-pomorskie

Trasa szlaku: Krosno Odrzańskie – Łagów – Myślibórz – Szczecin – Stargard – Stare Drawsko – Człuchów – Chojnice – Gdańsk – Malbork – Gniew – Golub-Dobrzyń – Chełmża – Chełmno – Toruń (1200 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Główna tematyka szlaku koncentruje się wokół dziedzictwa średniowiecznych zakonów rycerskich. Dlatego do głównych atrakcji trasy należą: dwie kaplice templariuszy (w Chwarszczanach i Rurce), sześć zamków zakonu joannitów (m.in. w Łagowie i Świdwinie) oraz ponad 20 budowli krzyżackich (w tym zamek w Malborku). Uzupełnieniem są zabytkowe miasta z licznymi romańskimi i gotyckimi budowlami, pełne tajemnic romantyczne historie i malownicze krajobrazy pojezierne. Aktualnie szlak ma postać 23 pętli wokół ważniejszych miast – punktów węzłowych. Główne atrakcje prezentowane są w postaci podcastów na portalu YouTube.

Zarządca/administrator: Janusz Czech

Strona internetowa: <https://www.polskiszlakkrzyzowcow.pl> wersje językowe: polska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/magiaszlaku/> wersje językowe: polska

SZLAK LATARNI MORSKICH

Rodzaj szlaku: Samochodowy, ew. rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Województwo: Zachodniopomorskie, pomorskie

Trasa szlaku: Świnoujście – Kikut – Niechorze – Kołobrzeg – Gąski – Darłowo (Darłowo) – Jarosławiec – Ustka – Osetnik (Stilo) – Rozewie (2 obiekty) – Jastarnia – Hel – Gdańsk (Port Północny, Nowy Port) – Krynica Morska (669 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak zabytków techniki obejmuje 16 latarni na polskim wybrzeżu (jeszcze dwie znajdują się poza granicami kraju: Hornsund na Spitsbergenie i w Polskiej Bazie Antarktycznej Arctowski). Często do szlaku włącza się również tzw. latarnię w Sopocie – przebudowany w 1975 r. komin szpitalnej kotłowni (formalnie znak nawigacyjny). Kilku latarni nie można zwiedzać wewnątrz.

Do najbardziej atrakcyjnych turystycznie obiektów należą:

- Świnoujście – najwyższa latarnia bałtycka (68 m);
- Niechorze – latarnia uznawana za najładniejszą w Polsce, Pomnik Latarnika (Alfonsa Śmigiełskiego), w pobliżu Parku Miniatur Latarni Morskich (czynnych i historycznych, w skali 1:10);
- Kołobrzeg – latarnia w formie Ujście;
- Czołpino – panorama wydmy Słowińskiego Parku Narodowego;
- Rozewie – najstarsza latarnia na polskim wybrzeżu (z 1822 r.), muzeum latarnictwa (filia Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku), tablice pamiątkowe Leona Wzorka i Stefana Żeromskiego, „nowa” latarnia z 1875 r. również została udostępniona do zwiedzania w 2022 r.;
- Hel – na końcu Półwyspu Helskiego, panorama mierzei i Zatoki Gdańskiej.

Miłośnicy nadmorskich zabytków techniki mogą uzyskać Odznakę Turystyczną Miłośnika Latarni Morskich „Bliza” zbierając pieczątki do specjalnego paszportu. Brązową otrzymuje się za odwiedzenie 5 obiektów, srebrną – wszystkich w Polsce i złotą – za 3 dodatkowe za granicą. Srebrna i złota odznaka upoważnia do bezpłatnego wstępu do wszystkich polskich latarni.

Inne źródła: <https://pomorskie.travel/artykuly/szlak-latarni-morskich/> wersje językowe: polska, angielska

https://pomorzeczachodnie.travel/Poznajaj-Szlaki_turystyczne-Tematyczne/a,11750/Szlak_Latarni_Morskich wersje językowe: polska

1. SZLAK ORLICH GNIAZD

2. ROWEROWY SZLAK ORLICH GNIAZD

Rodzaj szlaku: Pieszy, Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki czerwone), wytyczony i oznakowany (znaki czerwone z logo szlaku)

Województwo: Małopolskie, śląskie

Trasa szlaku: **Pieszy:** Kraków (Krowdrza Górka) – Giebułtów – Prądnik Korzkiewski – Ojców (Ojcowski Park Narodowy) – Sułoszowa (Pieskowa Skała) – Rabsztyn – Bydlin – Dolina Wodącej – Smoleń – Pilica – Podzamcze (zamek „Ogrodzieniec”) – Okiennik Wielki – Skarżycy – Morsko – Kroczyce – Góra Zborów – Bobolice – Mirów – Ostrężnik – Rezerwat Parkowe – Złoty Potok – Zrębice – Rezerwat Sokole Góry – Olsztyn – Kusięta – Rezerwat Zielona Góra – Częstochowa (Stary Rynek) (162 km); **Rowerowy:** Kraków-Bronowice Małe – Kraków-Mydlniki – Szczyglice – Brzoskwinia – zamek Tenczyn w Rudnie – Tenczynek – Krzeszowice – Paczółtowice – Dolina Eliaszkówki – klasztor w Czernej – Paczółtowice – Raclawice – Zawada – Zimnodół – Osiek – Olkusz – Olkusz Słowiki – zamek w Rabsztynie – Jarosławiec – skały wapienne „Nad Kopalnią” – Zalesie Golczowskie – Golczowice – Cieślin – zamek w Bydlinie – zamek w Smoleniu – Pasma Smoleńsko-Niegowonickie – Ryczów – zamek Ogrodzieniec – Skarżycy – zamek w Morsku – Skały Podlesickie – Góra Zborów – Skały Kroczyckie – zamek Bobolice – zamek w Mirowie – Niegowa – Moczydła – Przewodzisławice (strażnica) – Czatachowa – Zamek Ostrężnik – Suliszowice – Zrębice – Olsztyn – Góry Towarne – Częstochowa (190 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Pieszy:

Jeden z najpiękniejszych i najpopularniejszych pieszych szlaków turystycznych w Polsce. Łączący Kraków z Częstochową przez większość Orlich Gniazd, XIV-wiecznych zamków i warowni wybudowanych podczas panowania Kazimierza Wielkiego na szczytach trudno dostępnych wapiennych skał Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Pierwszą wersję trasy zaproponował Stanisław Leszczycki w 1927 r. (oznakowana w 1930 r.), drugą w 1948 r. wytyczył Kazimierz Sosnowski (oznakowana w 1950 r.). Później przebieg szlaku był jeszcze wielokrotnie zmieniany i korygowany, aby ukazać najbardziej atrakcyjne jurajskie krajobrazy (formy krasowe: ostańce, skałki, dolinki, jaskinie, wywierzyśka itd.). Ważne są również walory historyczno-architektoniczne. Do najważniejszych obiektów leżących na tej trasie zalicza się: zamek „Ogrodzieniec” w Podzamczu, zamki w Ojcowie i Pieskowej Skale oraz w Mirowie i Bobolicach, zamek w Rabsztynie, „Bąkowiec” w Morsku, „Pilcza” w Smoleniu czy zamek w Olsztynie k. Częstochowy. Niektóre źródła na trasie szlaku umieszczają również: ruiny zamku Tenczyn w Rudnie, ruiny zamków biskupów krakowskich w Babicach i Siewierzu oraz zamki królewskie w Będzinie i na Wawelu. Warto zobaczyć również mniejsze obiekty warowne i strażnice, pałace, a także klasztory, wiejskie kościoły i przydrożne kapliczki. Szlak dociera do wyjątkowych skarbów przyrody w Ojcowskim Parku Narodowym i kilku rezerwach przyrody. Ukształtowanie terenu sprzyja uprawianiu aktywnego wypoczynku. Oprócz pieszych wędrówek można tu jeździć na rowerze (odrębny szlak rowerowy) lub konno, uprawiać wspinaczkę skałkową czy penetrować jaskinie.

Szlak nie posiada własnego wydarzenia, ale od kilku lat organizowana jest JUROMANIA – Święto Jury Krakowsko-Częstochowskiej, obejmujące m.in. turnieje rycerskie, pokazy historyczne, degustacje regionalnej kuchni, warsztaty i zajęcia edukacyjne, a także wspinaczki pod okiem instruktorów, rajdy i wycieczki z przewodnikami.

Rowerowy

Wariant Szlaku Orlich Gniazd umożliwiający przejazd przez Jurę rowerem. Przebieg trasy zbliżony do wariantu pieszego. Niekiedy dodaje się jeszcze na początku szlaku zamek królewski na Wawelu, a na jego końcu – klasztor na Jasnej Górze. Walory turystyczne szlaku rowerowego takie same, jak w przypadku pieszego: malownicze krasowe krajobrazy Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej oraz ruiny zamków i warowni wzniesionych za czasów Kazimierza Wielkiego (niektóre w ostatnich latach odbudowane). Dodatkowo możliwość aktywnego wypoczynku podczas wspinaczki skałkowej lub zwiedzania jaskiń (największe ich skupisko w Polsce).

Zarządca/administrator: Oddział Krakowski PTTK, Związek Gmin Jurajskich

Strona internetowa: <https://orlegniazda.pl/> wersje językowe: polska, angielska, rosyjska, niemiecka; Google Translation / Yandex

Dodatkowe informacje: Strona internetowa jest częścią portalu slaskie.travel, który powstał w ramach projektu Śląski System Informacji Turystycznej. Zawiera m.in. galerię zdjęć, panoramy, filmy wideo, audiowycieczki, wycieczki wirtualne.

Kontynuacją jest projekt „Mobilne Śląskie”, zakładający stworzenie systemu aplikacji mobilnych w celu zapewnienia powszechnego i otwartego dostępu do tych zasobów.

Oznakowanie szlaków pieszego i rowerowego:

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2010, Złoty Certyfikat POT – 2012

Rodzaj szlaku: Samochodowy; wariant rowerowy: Piastowski Trakt Rowerowy (PTR) (znaki czarne)

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Województwo: Wielkopolskie, kujawsko-pomorskie

Trasa szlaku: **Trasa wschód-zachód:** Lubiąż – Poznań – Pobiedziska – Ostrów Lednicki – Gniezno – Trzemeszno – Mogilno – Strzelno – Inowrocław – Kościelec – Pakość – Gniewkowo – Kruszwica – Radziejów – Płowce – Brześć Kujawski – Włocławek – Kowal (połączenie ze Szlakiem Książąt Mazowieckich); **Trasa północ-południe:** Wągrowiec – Tarnowo Pałuckie – Łekno – Żnin – Wenecja – Biskupin – Gąsawa – Marcinkowo Górne – Gniezno – Grzybowo – Giecz – Pyzdry – Łąd nad Wartą – Konin – Kalisz (łączna długość: ponad 500 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Piastowski jest najstarszym turystycznym szlakiem historycznym, a zarazem tematycznym w Polsce. Jego początki sięgają 1938 r., kiedy Jan Kilarski w Przewodniku po Wielkopolsce opisał szlak po „krajnie najdawniejszych naszych dziejów”. Początkowo wiódł on z Poznania przez Gniezno, Mogilno, Kruszwicę do Inowrocławia. Szlak Piastowski dużą popularność zyskał w latach 60. XX w., zwłaszcza wśród wycieczek szkolnych i zakładowych. Przyczyniły się do tego obchody 1000-lecia Państwa Polskiego w 1966 r. W latach 70. odrestaurowano wiele zabytków i rozwinęto zagospodarowanie szlaku. Wtedy przybrał on kształt „przeurocznej, zdeformowanej ósemki”. Pod koniec XX w. trasa popadła trochę w zapomnienie, a nieremontowana infrastruktura uległa znacznemu zużyciu. Działania rewitalizacyjne i naprawcze podjęto w drugiej dekadzie XXI w. Do zarządzania szlakiem powołano nowe podmioty (Klaster Turystyczny „Szlak Piastowski w Wielkopolsce” i LOT „Pałuki”), uproszczono jego przebieg, przeprowadzono ogólnopolską kampanię promocyjną („Zdemaskuj historię na Szlaku Piastowskim” – 2017-19). Obsługą ruchu turystycznego zajmuje się Organizacja Turystyczna Szlak Piastowski – Informacja Turystyczna.

Obecnie Szlak Piastowski składa się z dwóch tras przecinających się w Gnieźnie (główny węzeł) i łączących 33 miejscowości. Obejmuje rezerваты archeologiczne, zabytki architektury romańskiej i gotyckiej, pomniki i miejsca wydarzeń historycznych, placówki muzealne oraz współczesne obiekty (np. rekonstrukcje obiektów) związane z początkami polskiej państwowości. Wśród najważniejszych atrakcji należy wymienić:

- na trasie wschód-zachód: Ostrów Tumski w Poznaniu (Brama Poznania ICHOT, katedra ze Złotą Kaplicą, Rezerwat Archeologiczny Genius Loci), Skansen Miniatur Szlaku Piastowskiego i Gród w Pobiedziskach, Muzeum Pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim (relikty romańskiej rotundy i palatium), Gniezno z katedrą (relikwiarz św. Wojciecha, Drzwi Gnieźnieńskie) i Muzeum Początków Państwa Polskiego, zespoły klasztorne w Trzemesznie i Mogilnie, romańskie kościoły św. Prokopa i św. Trójcy w Strzelnie, Mysią Wieżę i kolegiatę św. Piotra i Pawła Kruszwicy,
- na trasie północ-południe: opactwo cystersów w Wągrowcu, rezerваты archeologiczne w Biskupinie, Grzybowie, Gieczu i Kaliszu, klasztor cystersów w Łądzie, najstarszy w Polsce słup drogowy w Koninie i in.

W wielu przypadkach są to unikatowe, bezcenne zabytki – aż osiem z nich zostało uznanych za Pomniki Historii Narodu Polskiego (Poznań, Ostrów Lednicki, Gniezno, Biskupin, Strzelno, Łąd, Lubiąż i Włocławek).

Ze względu na swoją tematykę Szlak Piastowski wielokrotnie krzyżuje się ze szlakami: Romańskim, Cysterskim i Bursztynowym.

Co roku na szlaku odbywa się co najmniej kilkanaście wydarzeń żywej historii, m.in. Koronacja Królewska w Gnieźnie, Grzybowski Turniej Wojów, Festiwal Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie, Dziady w Gieczu, jarmark archeologiczny i Biesiada Piastowska w Rezerwacie Archeologicznym „Kaliski Gród Piastów” na Zawodziu.

Zarządca/administrator: Klaster Turystyczny „Szlak Piastowski w Wielkopolsce” (w woj. wielkopolskim), Lokalna Organizacja Turystyczna „Pałuki” (w woj. kujawsko-pomorskim)

Strona internetowa: <https://szlakpiastowski.pl/> wersje językowe: polska
<https://szlakpiastowski.com.pl/> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/ZwiedzajSzlakPiastowski/>
<https://www.instagram.com/szlakpiastowskipl/>
https://www.youtube.com/channel/UCkS-2QGSIOanYBjB_jh97cQ

Dodatkowe informacje: Aplikacja AR „Szlakiem Wielkiej Historii” (z elementami rzeczywistości rozszerzonej), wersje językowe: polska, angielska. Aplikacja Królika GOŃ (w Gnieźnie, dla dzieci), wersje językowe: polska. Program lojalnościowy „Karta Piasta” (aktualnie zawieszony). Na stronie szlakpiastowski.pl dostępne są kwesty i trasy tematyczne. W 2023 r. twarzami i ambasadorami Szlaku Piastowskiego zostali Kajko i Kokosz – bohaterowie legendarnego komiksu Janusza Christy (kampania realizowana przez Wielkopolską Organizację Turystyczną).

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2012

SZLAK POWSTAŃCÓW ŚLĄSKICH	
Rodzaj szlaku:	Pieszy
Oznakowanie:	Wytoczony i oznakowany (znaki niebieskie)
Województwo:	Śląskie, opolskie
Trasa szlaku:	Bytom – Piekary Śląskie – Radzionków – Tarnowskie Góry – Wilkowice – Zbrośławice – Kamieniec – Boniowice – Karchowice – Jaśkowice – Łubie – Pniów – Pisarzowice – Toszek – Płużniczka – Dąbrówka – Centawa – Jemielnica – Strzelce Opolskie – Góra Świętej Anny – Kędzierzyn-Koźle – Kotlarnia – Łącza – Sierakowice – Rachowice – Kozłów – Gliwice (192 km)
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:	Projekt szlaku został opracowany przez ks. Jerzego Pawlika w latach 1968-1971 z okazji 50. rocznicy III powstania śląskiego. Trasa prowadzi przez miejscowości, w których walczyli powstańcy śląscy w latach 1919-1921. Wyjątkowym miejscem jest Góra św. Anny, o którą w maju 1921 r. toczyła się szczególnie krwawa bitwa pomiędzy powstańcami a Freikorpsem, zakończona ostatecznie zwycięstwem Niemców. Wydarzenia te upamiętnia pomnik Czynu Powstańczego dłuta Xawerego Dunikowskiego.
Zarządca/administrator:	PTTK
Inne źródła:	https://www.slaskie.travel/route/11979 wersje językowe: polska
Dodatkowe informacje:	Oznakowanie szlaku pieszego:

SZLAK ROMAŃSKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Województwo: Dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, lubelskie, lubuskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie, opolskie, podkarpackie, pomorskie, śląskie, świętokrzyskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie

Trasa szlaku: Ok. 170 obiektów

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Romański w Polsce jest częścią większego szlaku europejskiego.

Łączy obiekty architektury wczesnośredniowiecznej, w stylu romańskim, które w naszym kraju powstawały w XI-XIII wieku. Są to najstarsze i zarazem najcenniejsze budowle murowane w Polsce, będące świadkami wielu ważnych wydarzeń historycznych.

Najwięcej zachowało się ich na Dolnym Śląsku, w Wielkopolsce i Małopolsce oraz na Ziemi Świętokrzyskiej, ale występują one niemal we wszystkich województwach (14).

Największe atrakcje turystyczne to:

- **woj. dolnośląskie** – katedra we Wrocławiu, rotunda w Strzelinie, opactwa cysterskie w Lubiążu, Henrykowie i Trzebnicy, zamki w Legnicy, Głogowie i Wleniu;
- **woj. kujawsko-pomorskie** – kolegiata w Kruszwicy, opactwo w Mogilnie, rotunda św. Prokopa i kościół Norbertanek w Strzelnie, kościół NMP w Inowrocławiu, katedra we Włocławku;
- **woj. lubelskie** – donżon w Lublinie;
- **woj. lubuskie** – kościoły w Szprotawie-Ilawie i Starym Żaganiu;
- **woj. łódzkie** – archikolegiata w Tumie, opactwo cysterskie w Sulejowie, kościół w Inowłodzu;
- **woj. małopolskie** – Wawel w Krakowie (relikty katedry, zamku i rotundy), kościół św. Andrzeja w Krakowie, opactwa w Mogile i Tyńcu, kościół w Wysocicach, zamek w Czchowie;
- **woj. mazowieckie** – katedra, palatium i rotunda w Płocku, kościoły w Czerwińsku nad Wisłą i Chlewiskach;
- **woj. opolskie** – katedra w Nysie, kościoły w Głucholazach i Pakosławicach;
- **woj. podkarpackie** – preromańska rotunda i monasterium oraz romańska bazylika w Przemyśle;
- **woj. pomorskie** – opactwo cystersów w Oliwie;
- **woj. śląskie** – rotunda w Cieszynie, kościoły w Gieble i Siewierzu;
- **woj. świętokrzyskie** – opactwo benedyktyńskie na Świętym Krzyżu, opactwa cysterskie w Jędrzejowie, Wąchocku i Koprzywnicy, kolegiaty w Wiślicy i Opatowie, kościół św. Jakuba w Sandomierzu;
- **woj. wielkopolskie** – katedry w Gnieźnie i Poznaniu, Ostrów Lednicki (ruiny palatium z kaplicą), opactwa w Lubiniu i Trzemesznie, kościoły w Gieczu i Łeknie;
- **woj. zachodniopomorskie** – kościół pocysterski w Kołbaczu, kościół templariuszy w Rurce, bazylika w Kamieniu Pomorskim, kościoły w Moryniu i Gardnie.

Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego, w pozostałych województwach najczęściej brak regionalnego koordynatora

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://www.polskieszlaki.pl/szlak-romanski.htm>

SZLAK WAROWNI JURAJSKICH

Rodzaj szlaku: Pieszy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki niebieskie)

Województwo: Małopolskie, śląskie

Trasa szlaku: Rudawa – Dolina Będkowska – Ojców (Ojcowski Park Narodowy) – Skała – Wolbrom – Smoleń – Podzamcze (zamek „Ogrodzieniec”) – Zawiercie – Podlesice – Strażnica Łutowiec – Ostrężnik – Suliszowice – Mstów (152 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Wyznaczony na początku lat 50. XX w. Szlak Orlich Gniazd nie obejmował wielu urokliwych miejscowości i obszarów Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Zaczęto więc wytyczać inne szlaki turystyczne prowadzące do ciekawych miejsc. W latach 1970-71 działacz PTTK z Zawiercia Andrzej Stróżecki połączył je w jeden szlak niebieski, a autor wielu przewodników po Jurze Julian Zinkow nadał mu nazwę Szlak Warowni Jurajskich. Oba główne szlaki jurajskie kilkakrotnie się krzyżują. Szlak Warowni Jurajskich, zgodnie ze swoją nazwą, prowadzi przede wszystkim do ruin strażnic (Suliszowice, Przewodziszowice, Łutowiec, Ryczów) i zamków (Ostrężnik, Morsko, Ogrodzieniec, Pieskowa Skała, Ojców), a także cennych przyrodniczo obszarów: Ojcowskiego Parku Narodowego i rezerwatów przyrody (Ostrężnik, Góra Zborów, Smoleń). Podziw turystów wzbudzają niezwykle malownicze wapienne krajobrazy z licznymi formami krasowymi (ostańce, skałki, dolinki, jaskinie, wywierzyśka itd.), a także harmonijnie wkomponowane w otoczenie pozostałości XIV-wiecznej architektury obronnej (białe zamki).

Zarządca/administrator: Oddział Krakowski PTTK, Związek Gmin Jurajskich

Strona internetowa: <https://jura.slaskie.travel/route/10955/rudawa-mstow-szlak-warowni-jurajskich> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka, rosyjska; Google Translation / Yandex

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku pieszego:

SZLAK ZAMKÓW GOTYCKICH

SZLAK „POLSKIE ZAMKI GOTYCKIE”

Rodzaj szlaku: Samochodowy; wariant rowerowy: Rowerowy Szlak Zamków Gotyckich na Powiślu (opis w woj. warmińsko-mazurskim)

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Województwo: Pomorskie, warmińsko-mazurskie

Trasa szlaku: Człuchów – Bytów – Skarszewy – Nowe – Gniew – Malbork – Dzierżgoń – Sztum – Kwidzyn – Prabuty – Ostróda – Nidzica – Olsztyn – Lidzbark Warmiński – Kętrzyn – Ryn (642 km). Istnieją też inne warianty przebiegu (np. z Łęborkiem)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Zamków Gotyckich to jeden z najstarszych polskich produktów turystycznych typu szlak. Powstał w 1997 r. Po kilku modyfikacjach trasa turystyczna grupuje wg różnych wariantów od 12 do 16 gotyckich zamków Warmii, Mazur i Pomorza Gdańskiego. Znajdują się wśród nich zarówno zamki krzyżackie, jak i biskupów warmińskich. Głównym węzłem szlaku jest Malbork – siedziba wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego, największa ceglana i gotycka budowla na świecie, obiekt Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Wśród innych najcenniejszych i najbardziej okazałych zabytków należy wymienić jeszcze zamki w: Kwidzynie, Gniewie, Olsztynie (związki z M. Kopernikiem), Lidzbarku Warmińskim, Kętrzynie i Rynie. W wielu z nich funkcjonują placówki muzealne, instytucje kultury, siedziby stowarzyszeń i fundacji, niektóre pełnią też funkcję noclegową (np. hotel Zamek Gniew, Krasicki w Lidzbarku Warmińskim).

Praktycznie w każdym obiekcie odbywają się różnego rodzaju wydarzenia. Są to rekonstrukcje historyczne, turnieje rycerskie, spektakle, koncerty muzyki dawnej, pokazy rzemiosła, jarmarki itp. Najbardziej znane to: inscenizacja oblężenia Malborka w 1410 r., turnieje i pokazy rycerskie na zamku w Gniewie, Olsztyńskie Lato Artystyczne.

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Gmin „Polskie Zamki Gotyckie”

Strona internetowa: <https://zamkigotyckie.org.pl/> wersje językowe: polska, angielska

Dodatkowe informacje: Aplikacja mobilna „Szlaki Zamków Gotyckich – Gra turystyczna na szlakach kulturowych Pomorza, Warmii i Mazur oraz Obwodu Kaliningradzkiego” to oryginalny przewodnik po 114 miejscach i obiektach podzielonych na 6 tematycznych tras: „Szlak Zamków Gotyckich”, „Zamki Gotyckie Obwodu Kaliningradzkiego”, „Szlak zabytków hydrotechniki”, „Szlak latarni morskich”, „Szlak bursztynowy”, „Szlak Kopernikowski”. Odwiedzając zabytki i rozwiązując zagadki można zdobywać punkty i odznaki. Źródło: powiat-olsztynski.pl

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2022

WIELKI GOŚCINIEC LITEWSKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Województwo: Warszawa – Sulejówkę – Liw – Węgrów – Sokołów Podlaski – Drohiczyń – Ciechanów – Bielsk Podlaski – Białystok – Supraśl – Sokółka – Kuźnica Białostocka

Trasa szlaku: 39 odcinków

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Wielki Gościniec Litewski był jednym z najważniejszych lądowych traktów handlowych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, gdyż łączył Warszawę – stolicę Korony Polskiej z Wilnem – stolicą Wielkiego Księstwa Litewskiego. W XVIII w. nazywano go „wielkim traktem pocztowym”. Dwa razy w tygodniu dyliżansami przewożono nie tylko listy i przesyłki, ale także pasażerów – był to wygodny sposób podróżowania dla krajowych i zagranicznych wędrowców. Na całym szlaku funkcjonowały stacje pocztowe, które pełniły rolę urzędów, gospód z noclegiem oraz miejsc zmiany koni. W XIX w., po upowszechnieniu kolei, Wielki Gościniec Litewski stracił na znaczeniu. Reaktywowano go w XXI w. już jako współczesny szlak turystyczny. W 2009 r. zainaugurowano realizację tego projektu, a w 2012 r. w Sokołowie Podlaskim powołano do życia LOT „Wielki Gościniec Litewski”. Trakt wiedzie przez Mazowsze i Podlasie do dzisiejszej granicy polsko-litewskiej. Wędrowka nim to podróż w poszukiwaniu dawnej wielokulturowej Rzeczypospolitej: położonych na uboczu małych miasteczek i wsi z ich kościołami i cerkiewiami, śpiewną mową i melancholijnym krajobrazem. Znakiem firmowym szlaku jest gościnność i bogate dziedzictwo kulinarne. Dlatego najważniejszym przedsięwzięciem są organizowane od 2014 r. Międzynarodowe Turnieje Smaków na Wielkim Gościńcu Litewskim (najpierw na zamku w Liwie, obecnie w Muzeum Architektury Drewnianej Regionu Siedleckiego w Nowej Suchej) oraz Jesienne Turnieje Smaków w Sokołowskim Ośrodku Kultury.

Zarządca/administrator: Lokalna Organizacja Turystyczna „Wielki Gościniec Litewski”

Strona internetowa: <http://xn--wielkigocinieclitewski-fee.eu/> wersje językowe: polska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/lotwgl/> wersje językowe: polska

3.3. Szlaki regionalne

DOLNOŚLĄSKIE

DOLNOŚLĄSKI SZLAK WIEŻ I TARASÓW WIDOKOWYCH
Rodzaj szlaku: Samochodowy
Oznakowanie: Zbiór punktów
Trasa szlaku: 90 obiektów w województwie dolnośląskim (8 w Czechach, 7 w Niemczech)
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Jeden z najnowszych szlaków tematycznych na Dolnym Śląsku. Obejmuje zabytkowe, zrekonstruowane historyczne oraz całkiem współczesne obiekty, z których można podziwiać dolnośląskie panoramy. Są to zarówno ratuszowe, kościelne i zamkowe wieże, tarasy i punkty widokowe na szczytach gór, platformy widokowe na zabytkach techniki (np. szybie kopalni, wieży ciśnień), jak i imponujące nowoczesne budowle, np. wysokościowce (Sky Tower we Wrocławiu) czy specjalne konstrukcje typu sky walk („spacer w chmurach”). Wszystkie zapewniają lekką zadyszkę i dreszczyk emocji podczas wspinania oraz zapierające dech w piersiach przyrodnicze i kulturowe krajobrazy na szczycie. Szlak uzupełnia 15 obiektów o podobnym charakterze w Czechach i Niemczech.
Zarządca/administrator: Dolnośląska Organizacja Turystyczna
Strona internetowa: https://dolnyslask.travel/wiezewidokowe/ wersje językowe: polska

DOLNOŚLĄSKI SZLAK ZABYTEKÓW TECHNIKI	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Zbiór punktów	
Trasa szlaku: 26 obiektów	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Dolny Śląsk przez wieki był jednym z najbardziej rozwiniętych regionów gospodarczych Europy. Działali tu tacy wizjonerzy przemysłu i techniki, jak hrabia Reden, radca Kaselowscy czy fabrykant Krister. W swoich zakładach udało im się wdrożyć wiele nowych, nierzadko pionierskich na skalę światową, rozwiązań technicznych. Dolnośląski Szlak Zabytków Techniki stanowi zreszeenie obiektów dziedzictwa przemysłowego i technicznego. Są to różnego rodzaju zabytki związane m.in. z energetyką, kolejnictwem, górnictwem, hutnictwem, łącznością, uzdatnianiem wody czy przemysłem spożywczym. Oprócz wyłączonych z użytkowania obiektów historycznych na szlaku znajdują się także czynne zakłady produkcyjne, budynki użyteczności publicznej, a także skanseny i muzea. Do najbardziej znanych atrakcji należą: Hydropolis we Wrocławiu, Muzeum Motoryzacji przy Zamku Topacz, Muzeum Kolejnictwa w Jaworzynie Śląskiej, Centrum Nauki i Sztuki Stara Kopalnia w Wałbrzychu, Kopalnia Złota w Złotym Stoku, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach czy „12 Apostołów” – domy tkaczy w Chełmsku Śląskim. Szczególną sławę zyskał most kolejowy nad Jeziorem Pilchowickim, który w 2020 r. miał być wysadzony podczas kręcenia filmu „Mission: Impossible 7”. Na szlaku odbywa się Dolnośląski Rajd Zabytków Techniki – wydarzenie dla fanów motoryzacji i właścicieli pojazdów mechanicznych wyprodukowanych (zaprojektowanych) przed 1991 r.	
Zarządca/administrator: Fundacja Ochrony Dziedzictwa Przemysłowego Śląska	
Strona internetowa: https://mapazabytkow.pl/ wersje językowe: polska	

EUROPEJSKI SZLAK ZAMKÓW I PAŁACÓW

Rodzaj szlaku: Samochodowy (motocyklowy)

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Dolny Śląsk: 23 obiekty; Czechy Wschodnie: 35 obiektów

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Europejski Szlak Zamków i Pałaców w podstawowej wersji powstał na Dolnym Śląsku z inicjatywy Dolnośląskiej Organizacji Turystycznej. W latach 2019-21 DOT ze swoim czeskim odpowiednikiem zrealizowała projekt „Łączą nas zamki i pałace”, sfinansowany z programu unijnego „Przekraczamy granice 2014-2020”. Jego efektem jest powstanie transgranicznego szlaku. Na bazie bogatego dziedzictwa historyczno-architektonicznego po obu stronach granicy stworzono ujednoliconą ofertę dla turystów zmotoryzowanych (zwłaszcza motocyklistów), w której atrakcją są zarówno same zabytki, jak i łączące je drogi. Na trasie znajdują się średniowieczne zamki oraz pałace z późniejszych epok. Projekt jest nadal otwarty – mogą przystępować do niego kolejne obiekty.

Na terenie województwa dolnośląskiego do szlaku należą m.in. zamki Książ, Czocho, Grodno i Bolków oraz pałace i rezydencje w Kamieńcu Żąbkowickim, Wojanowie, Leśnicy i Krobielowicach. W każdym obiekcie odbywają się różnego rodzaju wydarzenia (historyczne, kulturalne, kulinarne itd.), dzięki którym miejsca te na nowo ożywają.

Realizowany jest program lojalnościowy – po zdobyciu pieczętek w odwiedzonych obiektach można otrzymać „Certyfikat zdobywcy Europejskiego Szlaku Zamków i Pałaców”.

Zarządca/administrator: Dolnośląska Organizacja Turystyczna, Destinační společnost Východní Čechy, Orlické hory a Podorlicko

Strona internetowa: <http://szlakzamkowipalacow.eu/> wersje językowe: polska, angielska, czeska, niemiecka, hiszpańska, ukraińska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/szlakzamkow> wersje językowe: polska

<https://www.instagram.com/szlakzamkow/> wersje językowe: polska

<https://www.youtube.com/channel/UCVMCyROoe6q45nhAtCXpLLA/> featured wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Dodatkowe oznakowania:

SZLAK MARIANNY ORAŃSKIEJ

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Ząbkowice Śląskie – Kamieniec Ząbkowicki – Złoty Stok – Stronie Śląskie – Międzyzlesie – Międzygórze – Sosnowa – Bila Voda. Inny przebieg: Ząbkowice Śląskie – Kamieniec Ząbkowicki – Złoty Stok – Łądek Zdrój – Stronie Śląskie – Stare Mesto – Kraliky – Międzyzlesie – Międzygórze – Javornik – Bila Voda

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Marianna Orańska (1810-1883) była córką Wilhelma I Orańskiego, króla Niderlandów. Jej życie i działalność nierozłącznie związane były z odziedziczonymi po matce rozległymi dobrami w Kotlinie Kłodzkiej (tzw. klucz stroński). Księżna stale powiększała swój majątek i dbała o jego właściwe zagospodarowanie – zlecała budowę dróg, kościołów, leśniczówek, rozwijała osadnictwo i przemysł. Jej zasługi dla regionu są do dziś wspominane, a znajdują odzwierciedlenie np. w miejscowej toponimii (źródło „Marianna”/„Dąbrówka” w Łądku-Zdroju, Mariańskie Skały – formacja skalna w masywie Śnieżnika, Biała i Zielona Marianna – nazwy marmurów).

Szlak ma charakter biograficzny i wiedzie po Górach Złotych, Bialskich i Masywie Śnieżnika do miejsc związanych z działalnością Marianny Orańskiej. Najciekawszą miejscowością jest Międzygórze z licznymi drewnianymi domami w stylu tyrolskim (szwajcarskim), zajazdem „Pod Dobrą Datą” oraz Dworem Myśliwskim, których budowę inicjowała i finansowała księżna, wodospadem rzeki Wilczki i „Domem nad Wodospadem”, a także schroniskiem na Hali Pod Śnieżnikiem, które powstało po wycieczce w góry z ojcem Wilhelmem I.

Inne atrakcje niezwiązane bezpośrednio z tematem przewodnim to: Jaskinia Niedźwiedzia w Kletnie, Kopalnia Złota w Złotym Stoku, zamek Jämský Vrch w Javorníku.

Zarządca/administrator: Starostwo Powiatowe i Gmina Kamieniec Ząbkowicki

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://www.labyrintharium.pl/tpoznawcza/1232-szlak-marianny-oranskiej> wersje językowe: polska
<https://ziemia-klodzka.pl/gory-trasy-turystyczne/piesze-trasy-turystyczne/szlak-marianny-oranskiej> wersje językowe: polska

SZLAK SAKRALNEJ SZTUKI BAROKOWEJ IM. MICHAELA WILLMANNA

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytoczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Lubawka – Lubawka-Podlesie – Okrzeszyn – Chełmsko Śląskie – Krzeszów – Krzeszów (2 obiekty) – Stare Bogaczowice (2) – Strzegom – Lusina – Zastruże – Wierzbna – Świdnica – Uciechów – Bobolice – Ząbkowice Śląskie (4) – Byczeń

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Michael Willmann (1630-1706) był prekursorze malarstwa barokowego na Śląsku i jednym z najważniejszych malarzy tej epoki w Europie Środkowej. Jego dzieła cechowała dynamiczna kompozycja, monumentalizm, dosłowność przedstawiania szczegółów i bogactwo form ludzkiego ciała. Dzięki temu zyskał przydomek „śląski Rembrandt” (także śląski Rubens czy Rafael).

Szlak Sakralnej Sztuki Barokowej powstał z inicjatywy Fundacji Edukacja dla Demokracji w Warszawie, Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Domu Spotkań Angelusa Silesiusa we Wrocławiu. W 2008 r. instytucje te realizowały wspólnie projekt, którego celem było wykorzystanie sakralnej sztuki barokowej do szeroko rozumianego rozwoju lokalnego. Jednym z działań stało się stworzenie tematycznego szlaku malarstwa, który przypominałby szerszej publiczności życie i twórczość genialnego artysty. Trasa wiedzie przez 16 miejscowości, w których zachowały się dzieła Willmanna.

Do najcenniejszych należą malowidła w Krzeszowie, w opackim kościele Łaski NMP i kościele św. Józefa (cykl „Radości i smutki Świętej Rodziny”, m.in. z autoportretem malarza i wizerunkiem Matki Boskiej „w kapeluszu”). Szlak obejmuje też mało znane, a nawet zapomniane miejsca (Krzeszów, Zastruże, Lusina, Wierzbna, Uciechów, Bobolice czy Byczeń). Największy zbiór obrazów artysty znajduje się w Muzeum Narodowym we Wrocławiu (poza trasą). Ponieważ M. Willmann pracował dla cystersów szlak może być uzupełnieniem Szlaku Cysterskiego.

Szlak miał być rozbudowany o trzy dodatkowe odcinki: wschodni (Byczeń – Cieszyn), północny (Henryków – Wołów) i zachodni (Lubawka – Żagań). Brak jednak informacji o realizacji tych planów.

Zarządca/administrator: Brak

Strona internetowa: Brak

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/drogibaroku/> wersje językowe: polska

SZLAK TAJEMNICZYCH PODZIEMI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Krobica – Książ – Wałbrzych – Walim – Osówka – Srebrna Góra – Kłodzko (2 trasy) – Złoty Stok – Kletno

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak wiedzie wśród pasm sudeckich do podziemnych tras turystycznych przygotowanych w 10 różnych historycznych obiektach. Są to: pruskie twierdze (Srebrna Góra, Kłodzko), kopalniane szyby i sztolnie (Krobica, Wałbrzych, Złoty Stok, Kletno), tajemnicze tunele i hale budowane przez więźniów hitlerowskiego obozu Gross Rosen w ramach projektu Riese (Osówka, Walim, Książ) oraz podmiejski labirynt (Kłodzko). Uzupełnieniem oferty jest Geopark – naziemna ścieżka turystyczno-dydaktyczna "Śladami dawnego górnictwa kruszców", która obejmuje 9 obiektów górniczych oraz trzy punkty widokowe.

Program lojalnościowy: po zebraniu pieczętek we wszystkich obiektach należących do Szlaku można otrzymać „Certyfikat Zdobywcy Szlaku Tajemniczych Podziemi”.

Zarządca/administrator: Dolnośląska Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: <https://szlakpodziemi.pl/> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka, czeska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/szlakpodziemi> wersje językowe: polska

SZLAK ZAMKÓW PIASTOWSKICH

Rodzaj szlaku: Pieszy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki zielone)

Trasa szlaku: Zamek Grodno – Zagórze Śląskie – Złoty Las – Modliszów – Pogorzała – Witoszów – Lubiechów – zamek Książ – Pełcznica (Świebodzice) – Zamek Cisy – Chwaliszów – Pietrzyków – Kłaczyna – zamek Świny – zamek w Bolkowie – Pastewnik – zamek Niesytno (Płonina) – Turzec – Janowice Wielkie – zamek Bolczów – Wojanów – Dąbrowica – Strupice (Jelenia Góra) – pałac Schaffgotschów w Cieplicach (Jelenia Góra) – schronisko PTTK „Perła Zachodu” – Siedlęcina – zaporę J. Pilchowskiego – Maciejowice – Radomice – Klecza – zamek Wleń – Ostrzyca – Twardocice – Czaple – Grodziec – zamek Grodziec (146 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak wiedzie przez Góry Wałbrzyskie, Rudawy Janowickie, Kotlinę Jeleniogórską oraz Góry i Pogórze Kaczawskie. Rozpoczyna się na zamku Grodno w Zagórzu Śląskim (Muzeum Regionalne PTTK), a kończy u podnóża góry i zamku Grodziec. Na trasie znajduje się 15 zamków i grodów Piastów Śląskich. Oprócz punktów krańcowych szlaku godne uwagi są m.in. trzeci pod względem wielkości zamek w Polsce Książ, zamek książąt świdnicko-jaworskich w Bolkowie, wieża książęca w Siedlęcinie (z jedyne w kraju malowidłami przedstawiającymi rycerzy Okrągłego Stołu), a także ruiny zamków Świny, Niesytno, Bolczów i Wleński Gródek. Atrakcje niezwiązane ściśle z tematem szlaku: schronisko PTTK „Perła Zachodu” i zapora J. Pilchowskiego.

Zarządca/administrator: PTTK

Strona internetowa: <https://szlaki.pttk.pl/dolnos/zamki01.html> wersje językowe: polska

Inne źródła: <https://www.skalknik.pl/blog/szlak-zamkow-piastowskich/> wersje językowe: polska

KUJAWSKO-POMORSKI SZLAK CHOPINA	
Rodzaj szlaku:	Samochodowy
Oznakowanie:	Zbiór punktów
Trasa szlaku:	Płonne, Długie, Białkowo, Szafarnia, Radomin, Gulbiny, Golub-Dobrzyń, Sokołowo, Turzno k. Torunia, Dulsk, Ugoszcz, Działyn, Zbójno, Obory, Toruń, Obrowo, Kikół, Służewo, Nieszawa, Izbica Kujawska, Kłóbka
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Na ziemi dobrzyńskiej Fryderyk Chopin był dwukrotnie. W 1824 i 1825 r. spędzał wakacje w Szafarni w majątku rodziny swojego szkolnego kolegi Dominika Dziewanowskiego. Wędrował po okolicy, poznawał tradycje i obrzędy polskiej wsi, wsłuchiwał się w ludową muzykę. Zachwycony miejscem skomponował pierwszego mazurka. Wysyłał też do rodziców listy w formie tzw. „Kuriera Szafarskiego”. Na szlaku znalazły się miejsca związane z pobytem wielkiego kompozytora, a także dwóch bardzo ważnych w jego życiu kobiet: matki Justyny z Krzyżanowskich, która pochodziła z Długiego oraz pierwszej miłości – Marii Wodzińskiej pochodzącej ze Służewa. Łącznie jest to 21 miejscowości. Najważniejsze z nich to: Szafarnia, w której prężnie działa Ośrodek Chopinowski oraz Kłóbka z Kujawsko-Dobrzyńskim Parkiem Etnograficznym. W przeszłości szlak miał trochę inną postać. Wykorzystując odcinki innych szlaków turystycznych działacze Oddziału Miejskiego PTTK w Toruniu połączyli wymienione punkty w pięć tras: I trasa: Golub-Dobrzyń – Białkowo – Szafarnia – Bocheniec – Radomin – Ugoszcz – Ob.ory – Kikół – Zbójno – Ruże – Dulsk – Sokołowo – Golub-Dobrzyń (85 km) II trasa: Toruń – Turzno – Golub-Dobrzyń – Działyn – Mazowsze – Obrowo (96 km) III trasa: Toruń – Służewo – Ciechocinek – Nieszawa – Osiecin – Zgłowiączka – Sarnowo – Skaszyn – Izbica Kujawska – Świętosławice – Brdów – Modzerowo – Długie – Błenna – Kłóbka (165 km) IV trasa: Ciechocin – Dulnik – Golub-Dobrzyń – Białkowo – Płonko – Szafarnia (18 km) V trasa: Radomin – Szczutowo – Gulbiny – Wąpielsk – Radziki Duże – Noskowizna – Tomkowo – Rodzone – Płonne – Rętwiny – Bocheniec – Szafarnia (40 km)	
Zarządca/administrator:	Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego
Strona internetowa:	https://kujawsko-pomorskie.travel/pl/content/szlak-fryderyka-chopina-szafarnia wersje językowe: polska
Inne źródła:	http://szafarnia.art.pl/kujawsko-pomorski-szlak-fryderyka-chopina/wersje-jezykowe-polska
Dodatkowe informacje:	Gra edukacyjna dla dzieci: https://e4games.pl/portfolio/chopin-gra-edukacyjna-dla-dzieci/

SZLAK ANNY WAZÓWNY

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Brodnica, Gorczenica, Golub-Dobrzyń, Toruń (110 km). Inna wersja trasy: Bydgoszcz, Brodnica, Ciechocinek, Chełmno, Golub-Dobrzyń, Grudziądz, Inowrocław, Toruń, Włocławek

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Anna Wazówna była szwedzką królową, siostrą polskiego króla Zygmunta III Wazy. Była osobą wszechstronnie wykształconą, poliglotką, botaniczką, mecenasem sztuki i protektorem naukowców.

W Polsce zarządzała starostwem brodnickim i golubskim.

Szlak ma charakter biograficzno-historyczny. Widzie do miejsc związanych z życiem i działalnością Anny Wazówny:

- Brodnica – dawny zamek krzyżacki, pierwsza siedziba Anny Wazówny, park Anny Wazówny, pałac – siedziba starostów i pomnik królowy;
- Gorczenica – Szkoła Podstawowa im. Anny Wazówny;
- Golub-Dobrzyń – zamek;
- Toruń – kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny ze specjalnie dobudowanym barokowym mauzoleum, w którym po 11 latach od śmierci ostatecznie spoczęła Anna Wazówna.

Elementem ożywienia szlaku jest ekologiczny „Jarmark z królową Anną” w Brodnicy oraz rekonstrukcje historyczne na zamku w Golubiu-Dobrzyniu, nawiązujące do polskich tradycji rycerskich.

Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Strona internetowa: <https://www.kujawsko-pomorskie.pl/szlakiem-anny-wazowny-publicacja> wersje językowe: polska

SZLAK KS. POPIEŁUSZKI

SZLAK MĘCZEŃSTWA BŁ. KS. JERZEGO POPIEŁUSZKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Bydgoszcz – Górsk – Toruń – Włocławek (110 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak o charakterze biograficzno-martyrologicznym i pielgrzymkowym. Powstał w ramach projektu realizowanego ze środków RPO Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Wiedzie przez miejsca związane z ostatnimi godzinami życia i śmierci bł. ks. Jerzego Popiełuszki:

– Bydgoszcz – kościół Świętych Polskich Braci Męczenników, w którym kapłan odprawił swoją ostatnią mszę świętą; Sanktuarium Nowych Męczenników z kaplicą bł. ks. J. Popiełuszki,

– Górsk – krzyż w miejscu porwania, Centrum Edukacji Młodzieży im. J. Popiełuszki;

– Toruń – kamień pamiątkowy przy dawnym hotelu „Kosmos” i pomnik bł. ks. J. Popiełuszki przy moście drogowym;

– Włocławek – krzyż oraz pomnik ołtarz przy tamie, Sanktuarium i Muzeum Męczeństwa bł. ks. J. Popiełuszki.

Od 1992 r. odbywa się Bieg Sztafetowy Szlakiem Męczeńskiej Drogi Błogosławionego Księdza Jerzego Popiełuszki (najpierw na trasie Bydgoszcz – Włocławek), a od 2016 r. również maraton (Bydgoszcz – Górsk). Z kolei od 2001 r. z Górka do Włocławka wyrusza Piesza Pielgrzymka Śladami Męczeństwa Błogosławionego Księdza Jerzego Popiełuszki.

Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Strona internetowa:

<https://kujawsko-pomorskie.travel/pl/content/szlak-ks-popieluszki-bydgoszcz-gorsk-torun-wloclawek> wersje językowe: polska

https://issuu.com/kujawsko-pomorskie/docs/szlak_meczenstwa wersje językowe: polska

SZLAK ZAMKÓW KRZYŻACKICH

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: **I pętla:** Toruń – Zamek Bierzgowski – Nowy Jasieniec – Świecie – Chełmno – Papowo Biskupie – Starogród – Lipieniek – Toruń (224 km); **II trasa:** Toruń – Bobrowniki – Golub-Dobrzyń – Kowalewo Pomorskie – Brodnica – Radzyń Chełmiński – Pokrzywno – Grudziądz – Rogóźno-Zamek – Nowe (215 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Zakon Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie powstał ok. 1190 r. podczas wypraw krzyżowych do Ziemi Świętej. W 1226 r. rycerze zakonnicy zostali sprowadzeni na Mazowsze. Kilka lat później rozpoczęli budowę krzyżackiego systemu obronnego, składającego się z zakładanych na regularnych planach, ceglanych, gotyckich zamków konwentów. Na terenie obecnego województwa kujawsko-pomorskiego powstały pierwsze warownie, na przykładzie których można śledzić ewolucję ich architektury i funkcji (obronnej, religijnej, administracyjnej, gospodarczej). Dzisiaj znajdują się w nich muzea, obiekty hotelowe, instytucje kultury, część pozostaje trwałą ruiną.

Szlak Zamków Krzyżackich składa się z dwóch części: pętli i trasy. Głównymi atrakcjami pętli są: ruiny zamku komturego w Toruniu – najwcześniejsza forma na planie podkowy, unikatowe gdańskie (Światowe Dziedzictwo Ludzkości UNESCO), ruiny zamku w Świecie – jedyna forteca wodna oraz Chełmno – wzorcowe miasto krzyżackie. Najbardziej okazałe budowle na drugiej trasie to: zamki w Golubiu-Dobrzyniu, Brodnicy, Radzynie Chełmińskim i Nowem.

W wielu obiektach odbywają się różnego rodzaju wydarzenia, w tym rekonstrukcje historyczne. Niewątpliwie najbardziej znany jest coroczny Wielki Międzynarodowy Turniej Rycerski na zamku w Golubiu-Dobrzyniu.

Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Strona internetowa: <https://kujawsko-pomorskie.travel/pl/content/szlak-zamkow-krzyzackich> wersje językowe: polska

SZLAK GEOTURYSTYCZNY ROZTOCZA ŚRODKOWEGO	
Rodzaj szlaku:	Pieszy (także samochodowy, rowerowy)
Oznakowanie:	Wytyczony, nieoznakowany
Trasa szlaku:	Józefów – Majdan Niepryski – Szopowe – Senderki – sztolnie – Stara Huta – Malewsczyzna – Namule – Hutki – Krasnobród – Podklasztor – Łuszczacz – Wapielnia – Łasochy – Grabowica – Susiec – rez. „Szumy nad Tanwią” – Susiec – Kamieniołom Nowiny – rez. „Czartowe Pole” – Hamernia – Józefów (68 km)
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:	Szlak przyrodniczo-kulturowy, wytyczony ze względu na walory geologiczne Roztocza i walory kulturowe (wydobycie, obróbka i wykorzystanie surowca skalnego). Trasa przebiega przez dwa parki krajobrazowe: Puszczy Solskiej i Krasnobrodzki, Roztoczański Park Narodowy oraz dwa rezerваты przyrody. Miejsca szczególnie interesujące to: kamieniołomy w Józefowie, Szopowym, Krasnobrodzie, Nowinach; sztolnie w Senderkach; góra Wapielnia; rezerваты: „Nad Tanwią” i „Czartowe Pole” oraz pracownia rzeźbiarska w Majdanie Niepryskim. Specyficznym elementem zagospodarowania szlaku są atrakcyjne wieże widokowe w Józefowie, Krasnobrodzie i w kamieniołomie w Nowinach. Na specjalnych tablicach umieszczono informacje na temat poszczególnych miejsc oraz geologii Roztocza Środkowego. Centrum informacji o szlaku i jego atrakcjach znajduje się w Pawilonie Geoturystycznym w Józefowie.
Zarządca/administrator:	LOT Roztocze
Strona internetowa:	https://roztoczewita.pl/szlak-geoturystyczny-roztocza-srodkowego/ wersje językowe: polska

SZLAK RENESANSU LUBELSKIEGO	
	
Rodzaj szlaku:	Samochodowy
Oznakowanie:	Wytyczony i oznakowany
Trasa szlaku:	Lublin, Dys, Krasienin, Markuszów, Kurów, Końskowola, Janowiec, Kazimierz Dolny, Wilków, Bełżyce, Czerniejów, Gardzienice, Łęczna, Bobrowniki, Gołęb, Kock, Kodeń, Krupe, Modliborzyce, Radzyń Podlaski, Czemierniki, Rybitwy, Szczepieszyn, Turobin, Wilkołaz, Wojślawice, Zamość, Uchanie
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:	Szlak został stworzony przez Lubelską Regionalną Organizację Turystyczną w maju 2013 r. w celu promocji dziedzictwa architektury regionu lubelskiego. Łączy 42 zabytkowe obiekty, głównie sakralne, w 28 miejscowościach, posiadające wyraźne cechy charakterystyczne dla specyficznego lokalnego nurtu architektonicznego, określanego mianem renesansu lubelskiego. Na trasie szlaku usytuowano 250 znaków drogowych oraz tablic informacyjnych (w języku polskim i angielskim) przy samych obiektach. Do najważniejszych punktów węzłowych należą: Lublin (10 kościołów i prawosławna katedra), Kazimierz Dolny (2 kościoły i zespół spichlerzy), Gołęb, Kodeń (Sanktuarium Matki Bożej Kodeńskiej) i Zamość (katedra i synagoga).
Zarządca/administrator:	Lubelska Regionalna Organizacja Turystyczna
Strona internetowa:	http://renesanslubelski.pl/szlak-renesansu/ wersje językowe: polska

SZLAK ŻELAZA I KOWALSKICH TRADYCJI

Szlak Żelaza

Rodzaj szlaku: Pieszy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Obiekty w Wojciechowie: XVI-wieczna Wieża Ariańska – siedziba GOK, Muzeum Regionalnego i Muzeum Kowalstwa, Aleja Zasłużonych Kowali, kuźnia Romana Czernieca, gospodarstwo agroturystyczne „U Kowalowej”, „Wojciechowska Zagroda”, Muzeum Mineralów

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Wojciechów nazywany jest stolicą kowalstwa polskiego. Od ponad ćwierć wieku odbywają się tu ogólnopolskie imprezy kowalskie (w których bierze udział ponad 60 kowali z Polski i krajów ościennych), działa jedyne w kraju Muzeum Kowalstwa, ponad 100-letnia kuźnia oraz Stowarzyszenie Kowali Polskich. Szlak powstał w celu pielęgnowania lokalnego dziedzictwa – kowalskich tradycji i ochrony tego ginącego zawodu przed zapomnieniem. Obejmuje sześć „gwoździ programu”, pozwalających poznać kowalstwo od procesu wytopu metali do powstania gotowego wyrobu. Oferta skierowana jest głównie do dzieci i młodzieży (wycieczki szkolne lub rodzinne) i obejmuje interaktywne zajęcia, pokazy, warsztaty (np. własnoręczne wyrabianie podków z masy solnej).

W 2019 r. dla uhonorowania mistrzów ginącego zawodu utworzono Aleję Zasłużonych Kowali. Nagrodzono w ten sposób 15 postaci aktywnie współpracujących z GOK na rzecz zachowania i ochrony kowalstwa polskiego (udział w organizowaniu spotkań kowali i warsztatów kowalstwa, przekazanie eksponatów do muzeum itp.).

Formalnie rzecz biorąc nie jest to szlak turystyczny, raczej lokalna trasa spacerowa o długości ok. 400 m. Został jednak umieszczony w tym zestawieniu z uwagi na zdobycie w 2010 r. certyfikatu POT.

Zarządca/administrator: Gminny Ośrodek Kultury w Wojciechowie

Strona internetowa: <https://gokwojciechow.pl/oferta-turystyczna/szlak-zelaza/> wersje językowe: polska

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2010

LUBUSKI SZLAK WINA I Miodu	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	Oznakowanie: Wytoczony i oznakowany
Trasa szlaku: Szlak wiedzie do ponad 60 miejsc i obiektów o różnym charakterze.	Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Wino gronowe i miód pszczeni to naturalne dziedzictwo Środkowego Nadodrza. Inicjatywa utworzenia szlaku tematycznego opartego na produktach tradycyjnych powstających w winnicach i pasiekach zrodziła się w 2006 r., a jego premiera miała miejsce na VII Targach Turystycznych „ZATUR 2008”. Trasa umożliwia poznanie bogatej historii uprawy winnej latorośli i produkcji wina, bartnictwa i hodowli pszczół na Ziemi Lubuskiej, a także współczesne procesy reaktywacji winnic, odradzania winiarstwa i rozwoju pszczelarstwa. Główne punkty szlaku to: Lubuskie Centrum Winiarstwa i 45 winnic rozsianych po całym województwie, 10 gospodarstw pszczelarskich i pasiecznych, placówki muzealne posiadające stosowne ekspozycje (Muzeum Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Muzeum Etnograficzne w Zielonej Górze – Ochli, Muzeum Lubuskie im. Jana Dekerta w Gorzowie Wlkp. „Zagroda Młyńska” w Bogdańcu, Muzeum Puszczy Drawskiej i Noteckiej im. Franciszka Grasia, Zamek Piastowski w Krośnie Odrzańskim), a także gospodarstwa agroturystyczne i regionalne karczmy. Co roku we wrześniu w Zielonej Górze odbywa się „Winobranie” – unikatowe święto miasta, którego tradycje sięgają 1842 r. Jest to jednocześnie największe święto wina w Polsce. Wśród innych wydarzeń na szlaku należy wymienić: „Święto młodego wina” i „Święto wina” (Zabor), „Winobranie w skansenie” i „Święto miodu” (Ochla), „Lubuskie Święto Chleba” (Bogdaniec), Lubuski Festiwal Otwartych Piwnic i Winnic, a także odbywające się w winnicach i pasiekach liczne degustacje, szkolenia, warsztaty, imprezy okolicznościowe oraz koncerty.
Zarządca/administrator: Lubuska Regionalna Organizacja Turystyczna „LOTUR”	Strona internetowa: www.szlakwinaimiodu.pl wersje językowe: polska, angielska, niemiecka
Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2011	

SZLAK „OSADY BRACI CZESKICH”

Rodzaj szlaku: Pieszy (możliwy rowerowy)

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki niebieskie)

Trasa szlaku: Widawa (PKS) – Wrzosey – Ruda – Chrzastawa – Faustynów – Walewice – Pożdżenice – Żelów – Żelówek – Bocianicha – Grzeszyn – Gucin – Rokitnica – Talar – Barycz – Ostrów – Łask Kolumna (PKP, PKS) – (65 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak prowadzi przez miejscowości związane z osadnictwem braci czeskich, m.in.: Żelów (kościół ewangelicko-reformowany, Muzeum Braci Czeskich, cmentarz, domy tkaczy, Żelowskie Dzwonki – jedyny w Polsce zespół grający na dzwonkach ręcznych), Faustynów-Pożdżenice, Żelówek. Okolice Żelowa to do dziś największe skupisko czeskiej mniejszości narodowej w Polsce.

Zarządca/administrator: PTTK

Strona internetowa: <https://szlaki.pttk.pl/lodzkie/018.html> wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku pieszego:

SZLAKI ZIEMI SIERADZKIEJ

Rodzaj szlaku: Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki niebieskie)

Trasa szlaku: 1. Szlak św. Maksymiliana Kolbego: Łódź-Ruda Pabianicka – Pabianice – Łask – Zduńska Wola; 2. Szlak „Skarby Ziemi Sieradzkiej”: Zduńska Wola – Szadek – Małków – Warta – Marzenin – Błaszki – Żłoczew – Widawa – Łask; 3. Szlak „Osady Braci Czeskich”: Łask – Żelów – Kleszczów; 4. Szlak Węgla Brunatnego: Kleszczów – Bełchatów – Tuszyn

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlaki Ziemi Sieradzkiej (318 km) składają się z czterech odcinków zgrupowanych wokół następujących tematów:

1. Szlak św. Maksymiliana Kolbego – miejsca związane z życiem patrona (Pabianice – miejsce zamieszkania, Zduńska Wola – miejsce urodzenia)
2. Szlak „Skarby Ziemi Sieradzkiej” – zabytkowe kościoły, klasztory i dwory ziemi sieradzkiej
3. Szlak „Osady Braci Czeskich” – obiekty związane z historycznym osadnictwem braci czeskich i współczesną społecznością czeską
4. Szlak Węgla Brunatnego – Bełchatowski Okręg Przemysłowy (m.in. kopalnia odkrywkowa w Kleszczowie, PGE Giganty Mocy w Bełchatowie – ekspozycja ilustrująca proces wytwarzania energii elektrycznej z węgla brunatnego)

Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Łódzkiego

Strona internetowa: <https://www.lodzkie.pl/turystyka/szlaki-turystyczne/szlak-ziemi-sieradzkiej> wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku rowerowego:

KALWARYJSKI SZLAK WOJCIECHA WEISSA	
Rodzaj szlaku:	Piesz-samochodowy
Oznakowanie:	Zbiór punktów
Trasa szlaku:	Pętla A (piesza): KALWARIA ZEBRZYDOWSKA: Rynek – Klasztor o.o. Bernardynów – Ratusz Piłata – Most na Cedronie – Góra Ukrzyżowania – Klasztor o.o. Bernardynów; Pętla B (samochodowa): KALWARIA ZEBRZYDOWSKA: Rynek – Dom Rzemiosła – Dom Wojciecha Weissa – Figura św. Floriana – ZEBRZYDOWICE: cmentarz parafialny – kościół pw. św. Michała Archanioła – Konwent o.o. Bonifratrów p.w. św. Floriana – KALWARIA ZEBRZYDOWSKA: stacja kolejowa Kalwaria Zebrzydowska – Rynek
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:	Szlak biograficzny poświęcony życiu i twórczości Wojciecha Weissa (1875-1950) – malarza, rysownika i grafika, zwanego „ostatnim uczniem Jana Matejki”. Artysta w 1904 r. zakupił w Kalwarii Zebrzydowskiej dom dla swoich rodziców. Z miejscowością związany jest tzw. biały (przeświecony słońcem) okres jego twórczości, w którym czerpał z doświadczeń francuskich impresjonistów. Szlak jest propozycją zwiedzania Kalwarii śladami Wojciecha Weissa i jego żony Aneri.
Zarządca/administrator:	Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego we współpracy z GOK w Kalwarii Zebrzydowskiej
Strona internetowa:	https://wojciechweiss.pl/pl/aktualnosci/95-szlak-wojciecha-weissa wersje językowe: polska

MAŁOPOLSKA TRASA UNESCO (MAŁOPOLSKA TRASA ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO)	
Rodzaj szlaku:	Samochodowy
Oznakowanie:	Wytyczony i oznakowany
Trasa szlaku:	Kraków – Oświęcim – Wieliczka – Bochnia – Kalwaria Zebrzydowska – Dębno, Sękowa, Binarowa, Lipnica Murowana – Brunary Wyżne, Kwiatów, Owczary i Powroźnik
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:	Szlak prowadzi do najcenniejszych obiektów kulturowych województwa małopolskiego, wyróżnionych wpisem na listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. Na trasie znajdują się: Stare Miasto w Krakowie (wpis 1978), były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau (1979), Kopalnia Soli i Zamek Żupny w Wieliczce (1978), Kopalnia Soli w Bochni (uzupełnienie wpisu 2013), manierystyczny zespół architektoniczno-parkowy oraz park pielgrzymkowy z XVII w. w Kalwarii Zebrzydowskiej (1999), cztery drewniane kościoły w Dębnie Podhalańskim, Sękowej, Binarowej i Lipnicy Murowanej (drewniane kościoły południowej Małopolski i Podkarpacia, 2003) oraz cztery drewniane cerkwie w Brunarach Wyżnych, Kwiatoniu, Owczarach i Powroźniku (drewniane cerkwie polskiego i ukraińskiego regionu Karpat, 2013).
Zarządca/administrator:	Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego
Strona internetowa:	https://www.malopolska.pl/publikacje/turystyka/malopolska-trasa-unesco-1 wersje językowe: polska https://visitmalopolska.pl/-/malopolska-trasa-unesco-28 wersje językowe: polska, angielska, niemiecka

MAŁOPOLSKI HISTORYCZNY SZLAK PAMIĘCI (SZLAKI: KONFEDERACJI BARSKIEJ, POWSTANIA STYCZNIOWEGO, I KOMPANII KADROWEJ, POWSTANIA KRAKOWSKIEGO, INSUREKCJI KOŚCIUSZKOWSKIEJ)

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Kilkadziesiąt gmin (głównie w północnej i środkowej części województwa małopolskiego)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

W 2012 r. Małopolskie Centrum Edukacji rozpoczęło prace nad stworzeniem Małopolskiego Historycznego Szlaku Pamięci, który składa się z pięciu tras tematycznych. W kolejnych latach zrealizowano: Małopolski Szlak Konfederacji Barskiej (2012, 30 gmin), Małopolski Szlak Powstania Styczniowego (2013, 23 gminy), Małopolski Szlak I Kompanii Kadrowej (2014, 6 gmin), Małopolski Szlak Powstania Krakowskiego (2015, 7 gmin) i Małopolski Szlak Insurekcji Kościuszkowskiej (2016, 9 gmin).

Celem projektu było stworzenie tras upamiętniających ważne dla tożsamości regionu i Polski wydarzenia historyczne i ich bohaterów. Trasy wiodą do miejsc potyczek i bitew, na cmentarze i mogiły poległych, do pomników i miejsc upamiętnienia.

Najbardziej popularny jest chyba Małopolski Szlak Insurekcji Kościuszkowskiej (Kraków, Zielonki, Igołomia Wawrzeńczyce, Kocmyrzów-Luborzyca, Koniusza, Proszowice, Słomniki, Radziemice, Pałacznica, Raclawice). Powstał on w 2016 r., na rok przed obchodami 200. rocznicy śmierci T. Kościuszki. Trasa, nawiązując do przemarszu wojsk Kościuszki w 1794 r., wiedzie z Krakowa do Raclawic. Podzielona jest na 9 odcinków, a jej łączna długość wynosi 165 km. Najważniejsze miejsca to Rynek Główny w Krakowie (płyta upamiętniająca ślubowanie Naczelnika, główna kwatera sztabu) oraz pole bitwy pod Raclawicami i kopiec Kościuszki.

Zarządca/administrator: Małopolskie Centrum Edukacji

Strona internetowa: <https://www.mec.edu.pl/projekty/malopolski-historyczny-szlak-pamieci/> wersje językowe: polska

<http://1768szlak.mec.edu.pl/> wersje językowe: polska

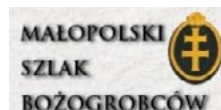
<http://1846szlak.mec.edu.pl/> wersje językowe: polska

<http://1863szlak.mec.edu.pl/> wersje językowe: polska

<http://1794szlak.mec.edu.pl/> wersje językowe: polska

<http://1914szlak.mec.edu.pl/> wersje językowe: polska

MAŁOPOLSKI SZLAK BOŻOGROBCÓW

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytoczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Miechów – Siedliska – Uniejów – Chodów – Sławice – Wrocimowice – Kraków – Chełm – Łapsze Niżne

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Zakon Kanoników Regularnych Stróżów Świętego Grobu Jerozolimskiego został założony w Ziemi Świętej w XI w. Pierwszym domem bożogrobców w Europie był Miechów (stąd polska nazwa „miechowici”). Osiedlając się w XII wieku, bożogrobcy wprowadzili swoją specyficzną liturgię i nabożeństwa, wcześniej w Polsce nieznaną, m.in. zwyczaj urządzania grobu Chrystusa w kościołach w Wielki Piątek. Klasztory bożogrobców powstały w Małopolsce i Wielkopolsce, a następnie także na Śląsku i na Mazowszu. W 1819 r. nastąpiła kasata zakonu.

Małopolski Szlak Bożogrobców to religijno-kulturowa trasa prezentująca historię i rolę miechowitów w dziejach regionu. Znajdują się na niej takie obiekty, jak kościoły, domy zakonne, szkoły czy szpitale. Główny punkt na szlaku stanowi bazylika Grobu Bożego w Miechowie.

Zarządca/administrator: Parafia Grobu Bożego w Miechowie / Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://docplayer.pl/17942445-Malopolski-szlak-bozogrobcow.html> wersje językowe: polska

MAŁOPOLSKI SZLAK OGRODÓW

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: 32 ogrody na terenie całego województwa małopolskiego

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak powstał w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego – jego animatorem jest Stowarzyszenie GRUPA ODROLNIKA przy wsparciu finansowym Województwa Małopolskiego (konkurs „Małopolska Gościńska”). Przedsięwzięcie połączyło 32 wyjątkowe miejsca zieleni i 24 zabytkowe obiekty. Są to jednocześnie bardzo różnorodne założenia ogrodowe, zarówno pod względem własności, jak i charakteru. Ogrody prowadzą stowarzyszenia, uczelnie, samorządy, a także podmioty komercyjne. Pod względem morfologiczno-funkcjonalnym wyróżniono cztery kategorie: ozdobne, użytkowe, edukacyjne i terapeutyczne. Wizyta w parkach i ogrodach może być ciekawą lekcją przyrody, dziejów ogrodnictwa czy historii i architektury (pomniki przyrody, zabytkowe dwory, muzea). Na pewno dostarczy wielu wrażeń estetycznych, terapeutycznych i rekreacyjnych.

Ogrody koncertują się wokół Krakowa, Tarnowa i Muszyny, stąd trzy polecane trasy: krakowska, tarnowska i sądecka. Wśród najpopularniejszych atrakcji szlaku można wymienić: Ogród Jana Pawła II w Inwałdzie, Ogród Botaniczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Ogród Magiczny w Muszynie, założenie zamkowo-ogrodowe w Pieskowej Skale oraz Ogródek Edukacyjny przy Centrum Produktu Lokalnego w Rzuchowej.

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie GRUPA ODROLNIKA

Strona internetowa: <https://www.malopolskiszlakogrodow.pl/> wersje językowe: polska

MAŁOPOLSKI SZLAK PAPIESKI (MAŁOPOLSKI SZLAK PAPIESKI IM. JANA PAWŁA II)

Rodzaj szlaku: Pieszy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki żółte)

Trasa szlaku: Kalwaria Zebrzydowska – Stary Sącz + 10 tras bocznych

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Małopolski Szlak Papieski im. Jana Pawła II powstał w 2003 r. z inicjatywy Centralnego Ośrodka Turystyki Górskiej PTTK. Jego główna trasa wiedzie z Kalwarii Zebrzydowskiej do Starego Sącza (231 km). Odchodzą od niej trasy boczne, zwane wariantami (10 odcinków). Łączna długość szlaku, wraz z wariantami, wynosi około 620 km. Przy tworzeniu szlaku wykorzystano istniejącą wcześniej sieć szlaków turystycznych PTTK.

Małopolski Szlak Papieski ma charakter biograficzny, religijny i kulturowy. Ukazuje miejsca, w których był i po których wędrował Karol Wojtyła, najpierw jako ksiądz, potem jako biskup i kardynał, a na końcu jako papież. Miejsca te (m.in. wzniesienie Leskowiec w Beskidzie Małym, szczyt Turbacz w Gorcach, sanktuarium w Ludźmierzu na Podhalu, Dolina Chochołowska w Tatrach) upamiętnione są licznymi tablicami, pomnikami i obeliskami.

Do najważniejszych punktów na trasie należy zaliczyć: Wadowice z bazyliką Ofiarowania Najświętszej Marii Panny i Muzeum Domem Rodinnym Jana Pawła II, Stary Sącz z Sanktuarium św. Kingi i ołtarzem papieskim, Sanktuarium Pasyjno-Maryjne w Kalwarii Zebrzydowskiej oraz Sanktuarium Matki Bożej Królowej Podhala w Ludźmierzu. Szlak przebiega też przez wiele ważnych zabytków kultury i sztuki, które współtworzą dziedzictwo Małopolski (np. Orawski Park Etnograficzny w Zubrzyicy Górnej czy Muzeum im. Wł. Orkana w Rabce-Zdroju).

Zarządca/administrator: Centralny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK

Strona internetowa: <https://malopolska.szlaki.pttk.pl/995-pttk-malopolska-malopolski-szlak-papieski> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku pieszego:

MAŁOPOLSKI SZLAK SOLIDARNOŚCI

Rodzaj szlaku: Samochodowo-pieszy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Andrychów, Bochnia, Gorlice, Kraków, Krynica-Zdrój, Miechów, Myślenice, Nowa Huta, Nowy Sącz, Olkusz, Tarnów, Wadowice, Wieliczka, Zakopane, powiat suski

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Projekt „Małopolski Szlak Solidarności” jest realizowany od 2013 r. przez Region Małopolski NSZZ „Solidarność” i Stowarzyszenie Sieć Solidarności przy współpracy Województwa Małopolskiego i samorządów lokalnych. Trasa ma dokumentować historię NSZZ „Solidarność”, pierwszego niezależnego związku zawodowego, a zarazem największego opozycyjnego ruchu społecznego w Polsce.

Do tej pory w 23 folderach opisano ponad 300 obiektów upamiętniających walkę o niepodległość w latach 80. XX w. Są to m.in. zakłady pracy, siedziby NSZZ „Solidarność”, kościoły, miejsca strajków i manifestacji, pomniki, tablice pamiątkowe. Obiekty te są katalogowane, a na ich podstawie tworzone są trasy szlaków w poszczególnych miejscowościach Małopolski. W ramach projektu organizowane są spacery z udziałem m.in. byłych działaczy opozycyjnych i uczestników historycznych wydarzeń. Foldery są dostępne na profilu szlaku na platformie Facebook.

Zarządca/administrator: Region Małopolski NSZZ „Solidarność”

Strona internetowa: Brak

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/MalopolskiSzlakSolidarnosci/> wersje językowe: polska

Inne źródła: <https://sadeczanin.info/rozmaitosci/malopolski-szlak-solidarnosci-przystanek-nowy-sacz> wersje językowe: polska

MŁODOPOLSKA MAŁOPOLSKA

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Kraków, Poręba Wielka, Zakopane, Biecz

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Młodopolska Małopolska prowadzi przez miejsca związane z życiem i twórczością artystów Młodej Polski (1890-1918). Była to szczególna epoka, z jednej strony skażona dekadencją pesymizmem, z drugiej zaś nasycona treściami narodowymi i romantycznymi, fascynacją życiem chłopskim i tatrzańskim folklorem. Działalność bohemy artystycznej (literatów, malarzy, kompozytorów, aktorów etc.) skupiała się przede wszystkim w Krakowie i Zakopanem. Turystyczna trasa pozwala bliżej poznać te dwa miasta, atmosferę fin de siècle, a także niektóre dzieła młodopolskich twórców. Turyści mogą wędrować śladami Stanisława Wyspiańskiego, Józefa Mehoffera, Stanisława Przybyszewskiego, Tadeusza Boya-Żeleńskiego, Włodzimierza Przerwy-Tetmajera, Lucjana Rydla, Stanisława Witkiewicza i wielu innych. Najwięcej atrakcji zawiera oczywiście Kraków. Są to m.in.: Teatr im. J. Słowackiego, Akademia Sztuk Pięknych, Collegium Maius, kawiarnia „Jama Michalika”, kościoły: Mariacki, Franciszkanów i Na Skałce, a także muzea: Młodej Polski „Rydłówka”, Dom Józefa Mehoffera, Kamienica Szołayskich. Drugim ważnym ośrodkiem jest Zakopane z drewnianymi willami w stylu witkiewiczowskim, Muzeum Jana Kasprzowicza na Harendzie, Muzeum Karola Szymanowskiego. Szlak dopełnia Poręba Wielka z Muzeum Władysława Orkana i Biecz z pomnikiem Stanisława Wyspiańskiego

Zarządca/administrator: Małopolska Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: <https://visitmalopolska.pl/-/mlodopolska-malopolska-723> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka

SZLAK CERAMICZNY REGIONU TARNOWSKIEGO	
	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Zbiór punktów	
Trasa szlaku: Tarnów (19 lokalizacji), Wojnicz (2), Dębno, Jastew, Brzesko, Łysa Góra (8), Łoniowa, Nowy Wiśnicz (5), Grabno, Porąbka Uszewska	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Inspiracją do wytyczenia szlaku była chęć ocalenia i udostępnienia jak najszerszemu gronu odbiorców unikalnych dekoracji ceramiki architektonicznej. Wykonywała je przez lata Spółdzielnia Pracy Przemysłu Ludowego i Artystycznego Kamionka w Łysej Górze. Mozaiki pokrywają zarówno elewacje zewnętrzne różnych budowli, jak i ich wnętrza. Do dziś zdobią one obiekty użyteczności publicznej (urzędy, szkoły, budynki poczty, OSP, kina, baseny), fabryki, kościoły, a także domy prywatne. Łącznie szlak prowadzi do 40 obiektów w 10 miejscowościach regionu tarnowskiego. Trzon trasy stanowią miejscowości, w których zachowały się najciekawsze i najcenniejsze realizacje: Tarnów, Dębno, Wojnicz, Brzesko, Nowy Wiśnicz oraz Łysa Góra, jako jego początek, punkt centralny i docelowy równocześnie.	
Zarządca/administrator: Tarnowska Organizacja Turystyczna	
Strona internetowa: https://www.it.tarnow.pl/atracje/region-tarnowski/szlak-ceramiczny-regionu-tarnowskiego/ wersje językowe: polska https://www.it.tarnow.pl/atracje/region-tarnowski/szlak-ceramiczny-aplikacja-mobilna/ wersje językowe: polska	

SZLAK RENESANSU W MAŁOPOLSCE	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Zbiór punktów	
Trasa szlaku: Kraków i trzy tzw. trasy: północna: Zielonki, Giebułtów, Modlnica, Sułoszowa, Książ Wielki, Miechów, Bodzentyn; południowa: Sucha Beskidzka; wschodnia: Kraków-Mogiła, Kraków-Branice, Niepołomice, Tarnów, Wilczyca, Szymbark	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Szlak Renesansu w Małopolsce to początkowo nazwa projektu realizowanego przez Stowarzyszenie Willa Decjusza. Z czasem (od 2009 r.) przekształcił się on w szlak turystyczny, który wiedzie do 21 miejsc o zróżnicowanym charakterze – najciekawszych i najcenniejszych obiektów renesansowych w regionie. Renesansowe budowle odnajdziemy przede wszystkim w Krakowie (Zamek Królewski na Wawelu, Kaplica Zygmuntowska w katedrze św. Stanisława i św. Wacława, zespół pałaców miejskich przy ul. Kanoniczej, Willa Decjusza). Prawdziwą perłą renesansu jest Tarnów (ratusz, zespół kamienic przy Starym Mieście, nagrobki w katedrze). Warte uwagi są zamki w Pieskowej Skale i Niepołomicach oraz „Mały Wawel” w Suchej Beskidzkiej. Do szlaku włączono również Bodzentyn (woj. świętokrzyskie), z uwagi na historyczne powiązania i przeniesiony z katedry wawelskiej do miejscowego kościoła ołtarz główny.	
Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Willa Decjusza	
Strona internetowa: https://www.reneu.eu/pdf/RenEU_RenaissanceRouteInMalopolska_pl.pdf wersje językowe: polska https://visitmalopolska.pl/-/renesans-520 wersje językowe: polska	

SZLAK RZEMIOSŁA (SZLAK TRADYCYJNEGO RZEMIOSŁA)

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Kraków, Zielonki, Giebułtów, Modlnica, Sułoszowa, Książ Wielki, Miechów, Bodzentyn, Sucha Beskidzka, Kraków-Mogiła, Kraków-Branice, Niepołomice, Tarnów, Wilczyńska, Szymbark

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Rzemiosła powstał w celu przybliżenia turystom ginących zawodów, a zwłaszcza ludowych rzemieślników i artystów – ludzi z pasją i wyjątkowymi umiejętnościami. W projekcie uczestniczą prywatne pracownie, warsztaty i domy twórców rękodzieła ludowego z całej Małopolski. Obecnie w bazie szlaku znajduje się ponad 200 osób, reprezentujących 24 rzemiosła (w tym tak oryginalne, jak dziegciarstwo, ikonopisarstwo, lutnictwo czy wyrób łemkowskiej biżuterii) w blisko 130 miejscowościach. Projekt tworzy 7 tras regionalnych: krakowska, tarnowska, suska, limanowska, sądecka, gorlicka, podhalańska oraz jedna trasa tematyczna, tzw. Nowa Fala Rzemiosła. Szlak łączy aktywny wypoczynek z nauką technik rzemieślniczych i poznawaniem kultury regionalnej. Na turystów czekają też miejsca ze smakiem (regionalne karczmy) i z klimatem (obiekty noclegowe).

Elementami ożywienia szlaku są: Festiwal ETNOmania w Skansenie Muzeum Małopolski Zachodniej w Wygiełzowie, ETNOWyspa w skansenie w Laskowej (warsztaty, aktywne zwiedzanie z przewodnikiem animatorem), a także wiele innych mniejszych wydarzeń, pokazów i prezentacji.

Zarządca/administrator: Fundacja Od Kultury

Strona internetowa: www.szlakrzemiosla.pl wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Na stronie internetowej zamieszczono multimedia: filmy wideo i nagrania audio.

Dostępna jest aplikacja mobilna „Szlak Rzemiosła! Od ręki!”.

MAZOWIECKI SZLAK LITERACKI	 MAZOWIECKI SZLAK LITERACKI
Rodzaj szlaku: Samochodowy (możliwy rowerowy) i pieszy (trasa żółta)	
Oznakowanie: Wytyczony	
Trasa szlaku: Trasa zielona (północno-zachodnia): Laski – Zaborów – Płock – Sarbiewo – Ciechanów – Szulmierz – Opinogóra – Gołotczyzna – Pułtusk – Serock – Zegrzyn – Sanniki; Trasa niebieska (południowa): Konstancin-Jeziorna – Radom – Czarnolas – Zwoleń – Sycyna – Skaryszew – Wsola – Przysucha – Radziejowice – Żyrardów – Brwinów – Podkowa Leśna; Trasa czerwona (północno-wschodnia): Wołomin – Kuligów – Dąbrówka – Głuchy – Wyszków – Pułtusk – Ostrołęka – Strychówka – Liw – Węgrów Dąbrowa – Siedlce – Chlewiska – Garwolin – Józefów – Karczew; Trasa żółta (Warszawa): Plac Bankowy i okolice – Rynek Starego Miasta – Trakt Królewski – Dwie Praga (Praga Południe, Praga Północ, Park Praski)	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Mazowiecki Szlak Literacki został wyznaczony i opisany w 2012 r. przez zespół Fundacji „Teraz Mazowsze”. Szlak składa się z trzech tras (zielonej, niebieskiej i czerwonej) na terenie województwa mazowieckiego i jednej (żółtej) w Warszawie. Na wszystkich trasach znalazło się ponad 40 miejscowości związanych z urodzeniem, życiem, twórczością i inną działalnością wybitnych postaci literatury polskiej. Wśród upamiętnionych są powszechnie znani poeci i pisarze (Jan Kochanowski, Zygmunt Krasiński, Cyprian Kamil Norwid, Maria Konopnicka, Henryk Sienkiewicz, Stefan Żeromski, Zofia Nałkowska, Władysław Broniewski, Jarosław Iwaszkiewicz, Witold Gombrowicz, Miron Białoszewski), jak i twórcy dzisiaj już zapomniani (ks. Maciej Sarbiewski, Włodzimierz Wolski, Wiktor Gomulicki, Jerzy Szaniawski, Franc Fiszer). Ważnymi punktami na szlaku są: Muzeum Romantyzmu w Opinogórze, Muzeum Pozytywizmu w Gołotczyźnie, Muzeum J. Kochanowskiego w Czarnolesie, Muzeum W. Gombrowicza we Wsoli, Muzeum im. A. i J. Iwaszkiewiczów w Stawisku, Muzeum im. Z. i W. Nałkowskich w Wołominie czy Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie. Szlak umożliwia także poznanie zabytków, sztuki sakralnej i ludowej oraz walorów przyrodniczych i krajobrazów Mazowsza, co pozwala lepiej zrozumieć życie i twórczość mistrzów pióra.	
Zarządca/administrator: Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego	
Strona internetowa: http://msl.nogravity.io/ wersje językowe: polska	
Inne źródła: https://mazowsze.travel/kategoria-weekend/szlaki-tematyczne/szlak-literacki/ wersje językowe: polska; translator: angielski, niemiecki	
Dodatkowe informacje: W latach 2016-2019 opracowano nowoczesną aplikację mobilną (na smartfony i tablety), obejmującą m.in. mapy, trasy dojazdu, e-przewodnik, biogramy twórców, a także wykorzystującą 75 beaconów (czujników sygnalizujących zbliżanie się do atrakcji i udostępniających aktywne informacje).	

MAZOWSZE NA FILMOWO	 MAZOWSZE NA FILMOWO
Rodzaj szlaku: Samochodowy (rowerowy), pieszy	
Oznakowanie: Zbiór punktów	
Trasa szlaku: 23 miejscowości na terenie woj. mazowieckiego	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Mazowsze na Filmowo to zbiór 23 miast i wsi, w których kręcono popularne polskie filmy fabularne (m.in. Rejs, Miś, C.K. Dezerterzy, Pan Tadeusz, Pułkownik Kwiatkowski, Ogniem i mieczem, Pianista, W ciemności, Wiedźmin, 1920 Bitwa Warszawska) i seriale (m.in. Stawka większa niż życie, Cztery pancerni i pies, Noce i dnie, Dom, Alternatywy 4, M jak miłość, Ojciec Mateusz, Ranczo). Wśród polecanych plenerów filmowych znalazły się m.in. Warszawa (trasy spacerowe po mieście), Kampinoski Park Narodowy, Płock, Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, Łąck, pałac w Jabłonnem, Jezioro Zegrzyńskie (Nieporęt), Pułtusk, Jeruzal, zamek w Czersku, twierdza Modlin,	
Zarządca/administrator: Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna	
Strona internetowa: https://mazowsze.travel/kategoria-weekend/szlaki-tematyczne/mazowsze-na-filmowo/ wersje językowe: polska; translator: angielski, niemiecki, ukraiński	

ROWEROWY SZLAK STULECIA BITWY WARSZAWSKIEJ 1920

Rodzaj szlaku: Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony

Trasa szlaku: Cieksyn – Zaborze – Miękoszyn – Studzianki – Krogule – Nuna – Żabiczyn – Chrcynno – Krzyczki-Pieniążki – Głodowo Małe – Głodowo Wielkie – Pniewska Górka – Nasielsk – Kosewo – Konary – Malczyn – Cieksyn (46 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Tematem przewodnim szlaku są miejsca związane z Bitwą Warszawską 1920 r.: pola bitew, cmentarze, zbiorowe mogiły, pomniki etc. Szlak składa się z dwóch tras wyznaczonych kolorem czerwonym (w formie pętli) i czarnym. Łącznie obejmuje 150 waypointów, z czego 144 punktowanych, które mogą być zaliczone do pierwszej w Polsce wirtualnej odznaki krajoznawczej PTTK. Odznaka jest trzystopniowa (brązowa, srebrna i złota). Po zdobyciu określonej liczby punktów (odpowiednio: 48, 96, 144) istnieje możliwość uzyskania fizycznej wersji odznaki.

Zarządca/administrator: Oddział PTTK „Mazowsze”, Gmina Nasielsk

Strona internetowa: <https://mazowsze.szlaki.pttk.pl/1128-pttk-mazowsze-szlak-100-lecia-bitwy-warszawskiej-1920-r>
wersje językowe: polska

Inne źródła: <https://mazowsze.travel/aktywnie/nasielskie-szlaki-rowerowy-szlak-czerwony/> wersje językowe: polska;
tłumacz: angielski, niemiecki, ukraiński

SZLAK BITWY WARSZAWSKIEJ 1920

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony

Trasa szlaku: Warszawa – Ossów – Radzymin – twierdza Modlin – Zakroczym – Płock – Borkowo – Serock – Wyszaków – Mińsk Mazowiecki – Sulejówkę

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Jedną z trzech tras zrealizowanych w ramach projektu „Szlaki turystyczne dziedzictwa kulturalnego Mazowsza”.

Szlak ma charakter historyczno-martyrologiczny i wiedzie przez miejsca związane z wojną polsko-bolszewicką, a zwłaszcza z jej kulminacją – Bitwą Warszawską (13-18.08.1920), uważaną za jedną z najważniejszych w historii Europy. Trasa rozpoczyna się w Warszawie (m.in. pomnik i grób I. Skorupki, Grób Nieznanego Żołnierza, Cmentarz Wojskowy na Powązkach, Muzeum Wojska Polskiego, Muzeum Niepodległości, pomnik „Cudu na Wiśle” na Bródnie, kościoły wotywnie), następnie wiedzie na teren właściwej bitwy (Ossów, Radzymin, Modlin, Płock, Mińsk Mazowiecki). Końcowy punkt szlaku stanowi Sulejówkę z Muzeum Józefa Piłsudskiego, pomnikiem Marszałka i Kopcem Współtwórców Niepodległej. Dodatkową atrakcją są coroczne uroczyste obchody wydarzeń z 1920 r. i rekonstrukcje historyczne poszczególnych epizodów bitwy (Ossów, Borkowo).

Zarządca/administrator: Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: <https://www.mrot.pl/category/atrakcje-turystyczne/szlak-bitwy-warszawskiej-1920/> wersje językowe: polska
<https://mazowsze.travel/kategoria-weekend/szlaki-tematyczne/szlak-bitwy-warszawskiej/> wersje językowe: polska; tłumacz: angielski, niemiecki

SZLAK CHOPINOWSKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytoczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Warszawa – Milanówek – Żelazowa Wola – Brochów – Sochaczew – Sanniki – Płock – Kowalewo – Sierpc – Rościszewo

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Druga z tras zrealizowanych w ramach projektu „Szlaki turystyczne dziedzictwa kulturalnego Mazowsza”.

Jest to szlak biograficzny, poświęcony jednemu z najwybitniejszych kompozytorów w dziejach świata Fryderykowi Chopinowi. Zaczyna się w Warszawie – wśród kilkunastu miejsc związanych z dzieciństwem i młodością wielkiego muzyka są księgarnia, kawiarnie, miejsca nauki i pierwszych koncertów, a także kościół św. Krzyża (w którym przechowywana jest urna z sercem), multimedialne Muzeum i Narodowy Instytut Fryderyka Chopina oraz charakterystyczny pomnik w Łazienkach. Dodatkową atrakcją spaceru po stolicy jest 15 ławeczek Chopina, które po naciśnięciu guzika odtwarzają fragmenty jego utworów (ustawione w ramach innego projektu z okazji 200. rocznicy urodzin kompozytora). Najważniejsze punkty szlaku poza Warszawą to: dworek w Żelazowej Woli (dom urodzenia), kościół w Brochowie (miejsce chrztu), Europejskie Centrum Artystyczne im. F. Chopina w Sannikach, izba pamięci w Rościszewie. Szczególną rolę w zrozumieniu muzyki genialnego kompozytora odgrywają też typowe nostalgiczne mazowieckie krajobrazy. Rangę szlaku podnoszą wielkie wydarzenia muzyczne odbywające się w Warszawie: co roku Międzynarodowy Festiwal „Chopin i Jego Europa”, a co 5 lat Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina, a także mniejsze koncerty w Żelazowej Woli, Sannikach i innych miejscowościach.

Zarządca/administrator: Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: <https://www.mrot.pl/category/atrakcje-turystyczne/szlak-chopinowski/> wersje językowe: polska
<https://mazowsze.travel/kategoria-weekend/szlaki-tematyczne/szlak-chopinowski/> wersje językowe: polska; translator: angielski, niemiecki, ukraiński

Nagrody i wyróżnienia: „Mazowsze Chopina” – Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2009; Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie – Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2013

SZLAK KSIĄŻĄT MAZOWIECKICH

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony

Trasa szlaku: **Trasa Konrada Mazowieckiego – część zachodnia:** Zakroczym – Czerwieńsk n. Wisłą – Wyszogród – Bodzanów – Płock – Drobin – Sierpc; **Trasa Konrada Mazowieckiego – część wschodnia:** Serock – Pułtusk – Maków Mazowiecki – Przasnysz – Grudusk – Ciechanów – Opinogóra Górna; **Trasa Księżnej Anny i ostatnich książąt mazowieckich:** Siedlce – Liw – Węgrów – Ostrów Mazowiecka; **Trasa Księcia Janusza:** Piaseczno – Czersk – Warka – Kozienice – Sieciechów – Iłża – Szydłowiec – Chlewiska; **Trasa Siemowitów:** Błonie – Kampinos – Brochów – Sochaczew – Giżyce – Sanniki – Gostynin

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

To trzecia z tras projektu „Szlaki turystyczne dziedzictwa kulturalnego Mazowsza”.

Centrum szlaku stanowi Warszawa, w której wskazano 8 miejsc i obiektów związanych z ponad 300-letnim panowaniem książąt piastowskich na Mazowszu. Najważniejsze z nich to oczywiście Zamek Królewski (siedziba władców) i katedra św. Jana (miejsce pochówku). Poza stolicą szlak ma pięć tras poświęconych poszczególnym władcom.

Każda z nich prowadzi turystów do średniowiecznego świata mądrych władców i walecznych rycerzy, ceglanej architektury (zamki, kościoły i klasztory w stylu tzw. gotyku mazowieckiego) oraz rodowych historii, tajemnic i legend. Wśród najcenniejszych zabytków na szlaku należy wymienić m.in.: zamki w Ciechanowie, Czersku, Iłży i Liwie, romańskie opactwo w Czerwińsku, kościół obronny w Brochowie, Wzgórze Tumskie (Ostrów Tumski) w Płocku, zespół urbanistyczny Pułtusa, Szydłowca, a także Muzeum Diecezjalne w Siedlcach (z obrazem Ekstaza św. Franciszka pędzla El Greco).

Zarządca/administrator: Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: <https://www.mrot.pl/category/atrakcje-turystyczne/szlakiem-ksiazat-mazowieckich/> wersje językowe: polska

<https://mazowsze.travel/kategoria-weekend/szlaki-tematyczne/szlak-ksiazat-mazowieckich/> wersje językowe: polska; translator: angielski, niemiecki, ukraiński

OPOLSKI SZLAK ARCHITEKTONICZNY KARLA F. SCHINKLA	
Rodzaj szlaku: Samochodowy, rowerowy, pieszy	
Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany, zbiór punktów	
Trasa szlaku: Biadacz – Brzeg – Kluczbork – Kurznie – Nowy Las – Opole – Otmuchów-Wójcice – Ozimek – Stare Siołkowice – Strzelce Opolskie	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Karl Friedrich Schinkel (1781-1841) był niemieckim architektem, malarzem i projektantem wnętrza doby romantyzmu. Stworzył swój charakterystyczny styl arkadowy (Rundbogenstil) oraz przyczynił się do rozkwitu neogotyku. Jednocześnie był prekursorem ochrony i renowacji zabytków. Tworzył m.in. na zlecenie pruskiej rodziny w Berlinie, ale także w Kamieńcu Żąbkowickim (pałac Marianny Orańskiej), Antoninie (pałac myśliwski Radziwiłłów), Kórniku (pałac Działyńskich) i na Opolszczyźnie. Opolski Szlak Architektoniczny Karla Friedricha Schinkla powstał w ramach dwóch projektów unijnych z okazji 240. rocznicy urodzin i 180. rocznicy śmierci architekta. Trasa łączy miejsca i zabytki, w których swój ślad odcisnął ten wybitny europejski architekt. Wśród najważniejszych realizacji należy wymienić: ratusz w Opolu, Dom Ubogich w Kluczborku, a także kościoły w Kurzniach, Nowym Lesie k. Prudnika, Otmuchowie-Wójcicach, Ozimku i Strzelcach Opolskich.	
Zarządca/administrator: Gmina Popielów	
Strona internetowa: Brak	
Inne źródła: http://orot.pl/480/szlak-turystyczny-kf-schinkla.html wersje językowe: polska	

1. SZLAK DREWNIANEGO BUDOWNICTWA SAKRALNEGO

2. KOŚCIOŁY DREWNIANE ZIEMI KLUCZBORSKIEJ I OLESKIEJ

Rodzaj szlaku: 1. Rowerowy; 2. Samochodowy

Oznakowanie: 1. Wytyczony, oznakowany (znaki żółte); 2. Zbiór punktów

Trasa szlaku: 1. **Szlak Drewnianego Budownictwa Sakralnego:** Opole (Muzeum Wsi Opolskiej) – Czarnowąsy – Dobrzeń Wielki – Kolanowice – Laskowice – Bierdzany – Lasowice Wielkie – Wędrynia – Lasowice Małe – Chocianowice – Stare Olesno – Olesno (94 km); 2. **Kościóły Drewniane Ziemi Kluczborskiej i Oleskiej:** 38 miejscowości w powiecie kluczborskim (21) i oleskim (17)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Koncepcję Szlaku Drewnianego Budownictwa Sakralnego opracowali Bogdan Gołąbek i Roman Świątkiewicz. Ma on zaprezentować turystom 12 spośród 70 typowych dla Opolszczyzny drewnianych kościółków o konstrukcji zrębowej. W większości wznoszono je w XVII i XVIII w. dla protestantów, ale po II wojnie światowej zostały przejęte przez katolików. Początek szlaku stanowi Muzeum Wsi Opolskiej w Bierkowicach. Wśród wielu drewnianych obiektów skansenu znajduje się także modrzewiowy kościół z Gręboszowa k. Namysłowa z 1613 r. W kolejnych miejscowościach mijamy wiejskie świątynie zachowane in situ. Perłą szlaku jest kościół odpustowy św. Anny w Oleśnie (od 2018 r. Pomnik Historii Narodu Polskiego). Najstarsza jego część powstała w 1518 r., ale rozbudowa w 2. poł. XVII w. nadała mu kształt „oleskiej róży zakłętej w drewno” (plan świątyni przypomina łodygę z kwiatem). Jest to niezwykle interesujący przykład kościoła pątniczego, a zarazem jeden z najbardziej znanych i najciekawszych kościołów drewnianych na całym Śląsku.

Swoistym wariantem tej trasy może być projekt „Kościóły drewniane Ziemi Kluczborskiej i Oleskiej”, zrealizowany przez KOŁOT przy udziale uczniów tamtejszych szkół ponadgimnazjalnych oraz seniorów. Jego efektem jest folder i film wideo, prezentujący jako zbiór punktów polecanych do zwiedzania 38 miejscowości, w których usytuowane są zabytkowe kaplice i świątynie (wśród nich najstarszy na szlaku kościół w Bąkowie z przełomu XV i XVI w., czyli jeszcze sprzed okresu reformacji).

Zarządca/administrator: 1. PTTK Opole; 2. Kluczborsko-Oleska Lokalna Organizacja Turystyczna (KOŁOT)

Strona internetowa: <https://visitopolskie.pl/strona/odkrywaj/1005-szlak-drewnianego-budownictwa-sakralnego> wersje językowe: polska

http://www.kolot.pl/foldery/koscioly_2012.htm wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku rowerowego:

SZLAK PAMIĘCI POWSTAŃ ŚLĄSKICH NA OPOLSZCZYŹNIE

Rodzaj szlaku: Samochodowy/rowerowy/pieszy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: 22 miejscowości od Praszki po Racibórz

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Pamięci Powstań Śląskich na Opolszczyźnie utworzono z okazji 100-lecia wybuchu I powstania śląskiego. Zaangażowani w jego powstanie byli członkowie Stowarzyszenia Biało-Czerwone Opole oraz Stowarzyszenia Sympatyków Odry Opole „Jedna Odra”. Trasa wiedzie przez ważniejsze miejscowości związane z walkami powstańczymi w latach 1919-1921. Szlak zaczyna się na północy województwa (Praszka, Gorzów Śląski), dalej biegnie wzdłuż linii frontu podczas III powstania śląskiego w 1921 r. (Ozimek, Gogolin, Góra św. Anny), a kończy się na południu regionu (Kędzierzyn-Koźle, Racibórz). Obok powszechnie znanych miejscowości, w których rozgrywały się walki o przyłączenie Śląska do Polski znalazły się na niej także zapomniane miejsca (np. Kalinów, Strzebnów, Kadłub Wolny).

W 2020 r. Instytut Śląski w Opolu wydał przewodnik po szlaku, a rok później rowerowy przewodnik po Opolszczyźnie, opisujący 14 tras prowadzących do obiektów związanych z powstaniami śląskimi i plebiscytem na Górnym Śląsku (pomniki, mogiły, tablice pamiątkowe i inne). Ustanowiono też trzystopniową Powstańczą Odnagę Kolarską.

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Biało-Czerwone Opole i SSOO „Jedna Odra”

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://visitopolskie.pl/strona/odkrywaj/1083-szlak-pamieci-powstan-slaskich-na-opolszczyznie> wersje językowe: polska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/OpolskiSzlakPowstan/> wersje językowe: polska

SZLAK POLICHROMII BRZESKICH

Rodzaj szlaku: Rowerowy, samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki niebieskie)

Trasa szlaku: Brzeg – Brzezina – Zielęcice – Małujowice – Łukowice Brzeskie – Bierzów – Przylesie – Krzyżowice – Pogorzela – Łosiów – Strzelniki – Kruszyna – Brzeg (53 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

W województwie opolskim do tej pory odnaleziono 38 unikalnych średniowiecznych polichromii, uznawanych za niezwykle istotne dla dziejów malarstwa gotyckiego na Śląsku. Aż 20 z nich znajduje się w okolicach Brzegu, tworząc wyjątkowe skupisko gotyckich zabytków. Malowidła przetrwały do naszych czasów w dobrym stanie, gdyż zostały zatynkowane przez protestantów w okresie reformacji.

Szlak Polichromii Brzeskich w obecnym kształcie wytyczył w 1998 r. lokalny przewodnik Stanisław Stefaniuk. Ma on charakter okrężny, a jego początek i koniec znajduje się w Brzegu na pl. Zamkowym. Trasa przebiega przez tereny Ziemi Brzeskiej położone na lewym brzegu Odry i prowadzi do 14 zabytkowych kościołów. W większości są to doskonale zachowane 600-letnie, murowane wiejskie świątynie, zawierające w sobie prawdziwe malarskie skarby. Ich autorzy pozostają jednak anonimowi. Jedynym, zidentyfikowanym twórcą malowideł w brzeskich kościołach jest artysta określany mianem Mistrza Brzeskich Pokłonów Trzech Króli albo Mistrza z Brzegu. Do najcenniejszych i najbardziej zachwycających arcydzieł należą polichromie w Małujowicach, Strzelnikach, Krzyżowicach i Pogorzeli. W niektórych świątyniach polichromie znajdują się pod tynkiem (lub zostały zamalowane). W kilku przypadkach próby odświeżenia malowideł zakończyły się ich zniszczeniem.

Do szlaku należą również kościoły z późniejszymi malowidłami barokowymi (w Brzegu i Łosiowie). Wśród innych atrakcji należy jeszcze wymienić: tablicę z 1584 r. upamiętniającą budowę drogi w Brzezynie, pole bitwy w 1741 r. pod Małujowicami; Pradolinę Wrocławską, a także „Śląski Wawel”, czyli zamek w Brzegu.

Zarządca/administrator: PTTK Opole

Strona internetowa: <https://szlaki.pttk.pl/opolskie/polichromie.html> wersje językowe: polska
<https://www.opolskie.pl/wp-content/uploads/2023/02/trasa-25-a-2.pdf> wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku rowerowego:

GARNCARSKI SZLAK W MEDYNI GŁOGOWSKIEJ	
Rodzaj szlaku: Rowerowy	
Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany	
Trasa szlaku: Dwie pętle: duża (Medynia Głogowska – Medynia Łańcucka – Czarna) i mała (Medynia Głogowska – Medynia Łańcucka – Zalesie) (łącznie ok. 36 km).	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Lokalny szlak rzemiosła, istnieje od 2004 r. Prowadzi do miejsc i obiektów związanych z tradycjami dawnego ośrodka garncarskiego, jednego z największych w Polsce. Centrum szlaku stanowi Ośrodek Garncarski w Medyni. W jego skład wchodzi: dwie drewniane chałupy z k. XIX w. (wyposażenie domu mieszkalnego i warsztatu garncarskiego), sale ekspozycyjne (m.in. ceramiczna makieta dawnego zagłębia garncarskiego) oraz wykorzystywany do pokazów piec garncarski. Wśród innych ciekawych punktów należy jeszcze wymienić: Galerię Rzeźby Ceramicznej Władysławy Prucnal, piec garncarski i pracownię Edwarda Jurka w Zalesiu, a także obiekty sakralne: kościół w Medyni Głogowskiej (ceramiczna mozaika w prezbiterium i inne elementy wystroju świątyni) i kapliczkę w Medyni Łańcuckiej (Maryja z tzw. medyńskim dzbanem). Elementem uatrakcyjniającym szlak są wydarzenia: Festiwale Kultury Lasowiackiej, Noc Muzeów, Jarmark Garncarski, Biegi Szlakiem Garncarskim, pokazy i warsztaty.	
Zarządca/administrator: Gmina Czarna	
Strona internetowa: https://www.medynia.com/?page_id=12385 wersje językowe: polska	
Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2007	

KARPACKI SZLAK OGRODÓW I DOMÓW HISTORYCZNYCH	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany	
Trasa szlaku: Trasa północna: Baranów, Korzeniów, Przecław, Stalowa Wola, Straszecin, Tarnobrzeg, Werynia Trasa centralna: Boguchwała, Jasionka, Julin, Lipnik, Łańcut, Przeworsk, Rzeszów (pałac letni, zamek), Wiśniowa, Zarzecze, Żółńca; Trasa wschodnia: Bolestraszyce, Boratyn, Dubiecko, Horyniec-Zdrój, Krasieczyn, Narol, Sieniawa, Stubno; Trasa południowa: Dukla, Iwonicz, Iwonicz-Zdrój, Kombornia, Kopytowa, Lesko, Olszanica, Żarnowiec	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Mottem, powstałego w 2015 r., szlaku jest cytata z A. Mickiewicza „Stawianie, sielanki nam trzeba”. Właśnie poszukiwaniu i smakowaniu sielskiego życia sarmackich siedzib ma służyć wytyczona trasa. Umożliwia ona dotarcie zarówno do okazałych magnackich zamków i pałaców, jak i mniej znanych, skromniejszych szlacheckich dworów. Oprócz podziwiania wspaniałej architektury i zwiedzania wnętrz turysta może odpocząć w zaciszu otaczających rezydencji parków i ogrodów, skosztować specjałów staropolskiej kuchni czy poznać fascynujące lokalne historie. Na szlaku znalazły się 34 obiekty rozsiadane po całym Podkarpaciu, dla wygody zwiedzających zgrupowane w cztery trasy (północną, centralną, wschodnią i południową). Wybór i kolejność zwiedzania atrakcji należy oczywiście do turystów. W obiektach Karpackiego Szlaku Ogrodów i Domów Historycznych co roku odbywają się przeróżne wydarzenia kulturalne, m.in. spektakle teatralne, koncerty muzyki dworskiej, prezentacje kulinarne, plenery fotograficzne.	
Zarządca/administrator: Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna (PROT)	
Strona internetowa: https://ogrody.podkarpackie.travel/ wersje językowe: polska, angielska, niemiecka, ukraińska	
Dodatkowe informacje: Na stronie internetowej audiobook – przewodnik po poszczególnych trasach, zabytkach i atrakcjach szlaku, a także ciekawe historie, anegdoty i opowieści o postaciach związanych z poszczególnymi miejscami	

ODKRYWCY CZARNEGO ZŁOTA

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Bóbrka – Krosno – Jedlicze – Zręcin – Iwonicz-Zdrój – Mikova – Sanok (200 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak wytyczyła w 2019 r. Podkarpacka Organizacja Turystyczna. Trasa wiedzie do najciekawszych miejsc związanych z powstaniem i rozwojem przemysłu naftowego, a także jego twórcami: Ignacym Łukasiewiczem, Karolem Klobassy-Zrenckim i Tytusem Trzeciekim. Na szlaku znajdują się: Bóbrka z Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego (skansen przemysłowy na terenie najstarszej na świecie kopalni ropy naftowej) oraz kościołem parafialnym, Krosno z Muzeum Podkarpackim (największa w Europie kolekcja lamp naftowych), pomnikiem Łukasiewicza, budynkiem d. Towarzystwa Zaliczkowego i pałacem Polanka, Jedlicze, gdzie znajduje grób T. Trzeciekiego, Zręcin z grobami I. Łukasiewicza i K. Klobassy-Zrenckiego, źródło Bełkotka w Iwoniczu-Zdroju i Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, a także słowacka miejscowość Mikova i źródło Dechtivka.

Dla turystów wędrujących po szlaku przygotowano niespodzianki – skrytki z zagadkami i rebusami oraz stemple, którymi można stemplować mapę. Za zebranie kompletu pieczętek i rozwiązanie zagadek na turystów czekają nagrody.

Zarządca/administrator: Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna (PROT)

Strona internetowa: <https://podkarpackie.travel/produkt/odkrywcy-czarnego-zlota> wersje językowe: polska
<https://www.severovychod.sk/vylet/cezhranicky-turisticky-produkt-objavitelja-cierneho-zlata?lang=1> wersje językowe: słowacka, angielska, polska, węgierska

SZŁAK CENTRALNEGO OKRĘGU PRZEMYSŁOWEGO (SZŁAK COP)

Rodzaj szlaku: Pieszy / samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, oznakowany przy obiektach

Trasa szlaku: Trasy spacerowe na terenie miejscowości: Rzeszów, Nowa Sarzyna, Stalowa Wola, Nowa Dęba, Skopanie, Mielec, Pustków, Pustynia (obecnie część Dębicy), Dębica, Sędziszów Małopolski

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Centralny Okręg Przemysłowy (COP) był strategiczną inwestycją gospodarczą II Rzeczypospolitej, zainicjowaną uchwałą sejmu z 5 lutego 1937 r. Na 80. rocznicę powołania do życia okręgu PROT we współpracy z lokalnymi samorządami przygotował szlak historyczno-industrialny. Jego trasa prowadzi przez dawne fabryki, przedsiębiorstwa, zabytki techniki, muzea, a także pozostałości kolonii robotniczych, inżynierskich i luksusowe, modernistyczne wille dyrektorskie. Na trasach spacerowych znajdują się też takie obiekty, jak: tama, basen ze skocznia czy kaplica. Głównym punktem węzłowym szlaku pozostaje jednak Muzeum Centralnego Okręgu Przemysłowego w Stalowej Woli, którego celem jest dokumentowanie unikatowej historii gospodarczej regionu.

Zarządca/administrator: Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna (PROT)

Strona internetowa: <https://cop.podkarpackie.travel/pl> wersje językowe: polska, angielska, ukraińska, niemiecka

Dodatkowe informacje: Na stronie internetowej audiobook – przewodnik po poszczególnych trasach, atrakcjach i zabytkach COP

SZLAK NAFTOWY (TRANSGRANICZNY SZLAK NAFTOWY, KARPACKO-GALICYJSKI SZLAK NAFTOWY, SZLAK NAFTOWY – JAK TO Z ROPĄ DRZEWIEJ BYWAŁO)

Rodzaj szlaku: Samochodowy (też pieszy)

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Różne warianty

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Naftowy powstał w 2005 r., a głównym realizatorem projektu była Lokalna Organizacja Turystyczna „Beskid Niski” w Krośnie. Później pojawiają się różne nazwy i różne warianty trasy. Karpacko-Galicyjski Szlak Naftowy dotyczy początkowego odcinka Transgranicznego Szlaku Naftowego w powiecie gorlickim. Szlak PTTK (edukacyjny, bez koloru) liczy 51 km i łączy Gorlice przez Ropę i Łosie z Libuszą. W 2017 r. w Bieszczadach otwarto z kolei „Szlak Naftowy – Jak to z ropą drzewiej bywało” (Brzegi Dolne – Ustrzyki Dolne). Wszystkie trasy poświęcone są dokumentowaniu dziedzictwa polsko-ukraińskich pól naftowych z okresu tzw. „gorączki naftowej”, gdy Galicja była zestawiana z Pensylwanią czy Teksasem. Zasadniczo szlak biegnie od Gorlic poprzez Jasło, Krosno, Sanok i Ustrzyki Dolne na teren Ukrainy – do Borysławia, Drohobycza oraz Lwowa. Najważniejsze atrakcje turystyczne to: Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego w Bóbrce, Muzeum Podkarpackie w Krośnie (z największą w Europie kolekcją lamp naftowych) oraz Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku (sektor przemysłowy). Oprócz tego na trasie znajduje się także kilkadziesiąt innych atrakcji i lokalizacji, m.in. szyby naftowe, kopalnie, sprzęt wiertniczy i inne urządzenia wydobywcze, zbiorniki na ropę, podziemne magazyny, grobowce, obeliski, tablice pamiątkowe, domy i inne budynki związane z przemysłem naftowym.

Ze względu na działania wojenne ukraińska część szlaku jest aktualnie praktycznie niedostępna.

Zarządca/administrator: LOT Beskid Niski, Powiat Gorlicki, PTTK, Gmina Ustrzyki Dolne – Bieszczadzkie Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych – Karpackie Stowarzyszenie Turystyczno-Kulturalne „Źródła Karpat” w Ustrzykach Dolnych

Strona internetowa: <https://www.powiatgorlicki.pl/powiat/na-szlaku-turystycznym/szlak-naftowy> wersje językowe: polska
<https://malopolska.szlaki.pttk.pl/951-pttk-malopolska-karpacko-galicyjski-szlak-naftowy> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka, słowacka
<https://www.visitustrzyki.pl/art/szlak-naftowy> wersje językowe: polska

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2005

SZLAK TURYSTYCZNY „ŚLADAMI ALEKSANDRA FREDRY” (MIĘDZYNARODOWY SZLAK „ŚLADAMI ALEKSANDRA FREDRY”)

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Korczyna – Krościenko Wyżne – Hoczew – Baligród – Cisna – Lesko – Beńkowa Wisznia – Jatwięgi – Lubień Wielki – Rudki – Lwów – Przytłbice – Przemyśl – Surochów – Nienadowa – Korczyna (ok. 450 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak biograficzny – prowadzi do miejsc związanych z życiem i twórczością najwybitniejszego polskiego komediopisarza Aleksandra hr. Fredry. Trasa ma charakter okrężny i transgraniczny – wiedzie po woj. podkarpackim i obwodzie lwowskim.

Najważniejszym punktem szlaku w Polsce są ruiny gotyckiego zamku „Kamieniec”, należącego w przeszłości do Firlejów i Skotnickich. Ich kłótnie i spory stały się inspiracją do napisania przez Fredrę komedii „Zemsta”. Losy zwaśnionych rodów pisarz poznał, kiedy po ślubie z Zofią Jabłonowską został dziedzicem tych ziem. Na zamku powstała też ekranizacja „Zemsty” w reżyserii A. Wajdy.

Wśród innych ciekawych miejscowości po polskiej stronie granicy należy jeszcze wymienić: Korczynę (kościół, w którym odbył się ślub Fredrów, cmentarz z grobem wnuka gen. Stanisława hr. Szeptyckiego), Krościenko Wyżne (miejsce wesela), Hoczew (rodzinna wieś ojca Fredry), Przemyśl (najstarszy w kraju amatorski Teatr Fredreum /zał. 1869/, Przemyskie Wiosny Fredrowskie), Surochów (miejsce urodzenia pisarza) i Nienadową (pobyty w dzieciństwie we dworze dziadka). Miejsca te zostały barwnie opisane w pamiętniku Fredry „Trzy po trzy”, ale dziś nie posiadają zbyt wielu materialnych śladów po pisarzu.

Na Ukrainie warte uwagi są: Beńkowa Wisznia (pałac Fredrów-Szeptyckich z ekspozycją pamiątek), Rudki k. Sambora (miasteczko należące do Fredrów, kościół – miejsce pochówku A. Fredry i członków jego rodziny /kaplica, krypta, epitafium/) i Lwów (miasto, w którym poeta tworzył przez ostatnie 28 lat życia).

Z okazji 230. rocznicy urodzin rok 2023 ogłoszono Rokiem A. Fredry. Brak jednak informacji o jakichś większych wydarzeniach odbywających się na szlaku.

Zarządca/administrator: LOT „Beskid Niski”

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://podkarpackie.travel/produkt/szlak-sladami-aleksandra-fredry> wersje językowe: polska

TURYSTYCZNY SZLAK GNIAZD RODOWYCH LUBOMIRSKICH

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: Stalowa Wola – Baranów Sandomierski – Rzeszów – Boguchwała – Łańcut – Przeworsk – Przemyśl – Lwów – Stara Lubovna – Podoliniec – Nowy Sącz – Wiśnicz. Łącznie 879 km, z czego na terenie Polski 478 km (247 km na Ukrainie, 154 km na Słowacji)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak wiedzie przez najciekawsze miejscowości związane z magnackim rodem Lubomirskich na terenach województwa podkarpackiego w Polsce, obwodu lwowskiego na Ukrainie i okręgu preszowskiego na Słowacji. Zaczyna się w Stalowej Woli, a kończy w Wiśniczu. Do gniazd rodowych zaliczono dwanaście miejscowości, w których znajdują się zamki, pałace i kamienice należące do różnych gałęzi rodziny. Najbardziej okazałe z nich to wspaniałe rezydencje w Baranowie Sandomierskim, Łańcutcie i Wiśniczu z częściowo zachowanym oryginalnym wyposażeniem wnętrz i bogatymi zbiorami sztuki. We Lwowie można podziwiać należące do rodziny Lubomirskich liczne pałace i kamienice, na czele z tzw. Kamienicą Królewską (dziś Muzeum Historyczne), a na Słowacji zamek w Starej Lubovni oraz zamek i klasztor pijarów w Podolińcu. Oprócz architektury obronnej i rezydencjonalnej atutem szlaku są niezwykle walory przyrodnicze. Trasę poprowadzono przez atrakcyjne i zróżnicowane krajobrazowo regiony geograficzne (m.in. Kotliną Sandomierską, Rostocze Wschodnie, Wyżyną Wołyńską, Podkarpacie, Karpaty Wschodnie i Zachodnie). Najcenniejsze obszary objęte są ochroną w postaci czterech parków narodowych i kilkunastu krajobrazowych.

Zarządca/administrator: W przeszłości Muzeum Regionalne w Stalowej Woli, obecnie brak

Strona internetowa: <https://szlak-lubomirskich.stalowawola.pl> wersje językowe: polska, angielska, słowacka, ukraińska

BIAŁOWIESKI SZLAK TURYSTYCZNY (BIAŁOWIESKI SZLAK TRANSGRANICZNY)	
Rodzaj szlaku: Rowerowy	
Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki żółte)	
Trasa szlaku: Narew – Tyniewicze Duże – Kamień – Kuraszewo – Nowy Kornin – Nowoberezowo – Hajnówka – Budy – Teremiski – Stara Białowieża – Białowieża – Grudki – granica państwowa między Polską a Białorusią – Biały Lasek – Szereszewo – Próżany – Różany – Łyskowo – Nowy Dwór. Z powodu zamknięcia przejścia granicznego Białowieża/Piererow szlak jest obecnie dostępny jedynie do granicy Polski. Długość: 58 km w części polskiej, 146 km na Białorusi	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Białowiecki Szlak Transgraniczny łączy w sobie piękno Puszczy Białowieckiej (polsko-białoruski transgraniczny obiekt Światowego Dziedzictwa Ludzkości UNESCO), zabytki historyczne oraz wielokulturowy, wieloreligijny charakter regionu (prawosławne i katolickie świątynie, unikatowa drewniana architektura). Po stronie polskiej najcenniejsze przyrodniczo tereny chroni najstarszy park narodowy w naszym kraju (Białowiecki PN), zaś na Białorusi cały obszar puszczy znajduje się w PN „Belovezhskaya puscha”. Trasa szlaku wiedzie przez powiat hajnowski (Polska) i rejon prużański (Białoruś) siecią dobrze oznakowanych (za pomocą stylizowanych drewnianych drogowskazów i tablic) dróg leśnych, żwirowych i asfaltowych. Na rowerzystów czekają dobrze zagospodarowane miejsca postoju i wypoczynku. Turyści mają szansę dotrzeć do starych, urokliwych miejscowości zagubionych wśród kniei ostatniej w Europie pozostałości pierwotnej puszczy nizinnej. Najważniejsze punkty na trasie to Hajnówka (współczesny sobór Świętej Trójcy) i Białowieża (Rezerwat Pokazowy Żubrów, Muzeum Przyrodniczo-Leśne, pozostałości kompleksu pałacowo-parkowego cara Aleksandra III, cerkiew św. Mikołaja).	
Zarządca/administrator: Powiat Hajnowski	
Strona internetowa: Brak	
Inne źródła: https://bialowieza.travel/zobacz-koniecznieszlaki-rowerowe/atrakcja/26 wersje językowe: polska	
Dodatkowe informacje: GPX do pobrania: Białowiecki Szlak Transgraniczny (żółty, 58 km w części polskiej, 146 km na Białorusi) GPS do pobrania: www.gpsies.com/map.do?fileId=pbypacramjlbqzgh Oznakowanie szlaku rowerowego: 	
Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2008	

PODLASKI SZLAK BOCIANI

Rodzaj szlaku: Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Trasa szlaku: Białowieża – Pogorzelce – Narewka – Lewkowo Stare – Eliaszki – Suszcza – Odrynki – Narew – Trześcińska – Puchły – Cieluski – Kaniuki – Doktorce – Suraz – Turośń Dolna – Baciuty – Bokiny – Kurowo – Pajewo – Tykocin – Pentowo (szlak łącznikowy) – Łaziuki – Zajki – Laskowiec – Dobarz – Osowiec-Twierdza – Goniądz – Dolistowo Stare – Jasionowo – Jaminy – Sztabin – Krasnybór – Rudawka – Mikaszówka – Strzelcowizna – Głęboki Bród – Czerwony Folwark – Wigry – Stary Folwark – Dębowo – Wołownia – Gulbieniszki – Błaskowizna – Stańczyki. Długość: 412,5 km (wg Traseo 453 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Tworzenie szlaku rozpoczęto w 2002 roku. Do czasu postania Green Velo był to najdłuższy znakowany szlak rowerowy w województwie podlaskim. Przebiega przez najcenniejsze pod względem przyrodniczym obszary regionu, łącząc cztery parki narodowe: Białowieży (najstarszy w Polsce, ostoją żubra), Narwiański (polska Amazonia), Biebrzański (największy w kraju, ostoją łosia, raj dla ornitologów) oraz Wigierski (jezioro Wigry i rzeka Czarna Hańcza, ostoją bobra). Liczne jeziora, rzeki, kanały, bagna i tereny podmokłe stanowią doskonałe środowisko do życia i gniazdowania bociana białego. Szczególnym miejscem jest Pentowo k. Tykocina, które w 2001 r. od fundacji Euronatur otrzymało tytuł Europejskiej Wsi Bocianie. W miejscowości znajduje się ponad 30 gniazd, w których co roku przebywa ok. 100 ptaków. Na trasie całego szlaku znajdują się tablice informacyjne, z których można dowiedzieć się wielu ciekawostek o życiu i zwyczajach bociana białego. W wielu miejscach wybudowano też wieże obserwacyjne, umożliwiające podglądanie ptaków w gniazdach i na żerowiskach.

Podlaski Szlak Bociani został włączony do sieci Zielonych Szlaków (Greenways) w Polsce.

Zarządca/administrator: Podlaska Regionalna Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: Brak

Dodatkowe informacje: Trasa: <https://www.traseo.pl/trasa/podlaski-szlak-bociani-oficjalny-przebieg-szlaku> wersje językowe: polska

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2003

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku rowerowego:

PODLASKI SZLAK SAKRALNY

Rodzaj szlaku: Samochodowo-motocyklowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Trasa szlaku: Na obszarze SLGD „Tygiel Dolny Bugu”: Drohiczyn – Narojki – Rogawka – Grodzisk – Czarna Cerkiewna – Czarna Wielka – Żurobice – Siemiatycze – Mielnik – Radziwiłłówka – Koterka – Telatycze – Grabarka – Żerczyce – Rogacze – Milejczyce – Sobiątko (ok. 200 km). Na obszarze LGD „Puszcza Białowieska”: Dasze – Kleszczele – Dubicze Cerkiewne – Stary Kornin – Nowoberezowo – Hajnówka (ok. 55 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Tematem przewodnim szlaku jest zabytkowa XIX i XX-wieczna drewniana i murowana architektura sakralna obecnego województwa podlaskiego. Tworzą ją zarówno kościoły katolickie (głównie w zachodniej i północnej części regionu), jak i prawosławne cerkwie (przeważają w południowej i wschodniej części). Szczególnym miejscem na trasie jest Święta Góra Grabarka (góra krzyż z cerkwią Przemienienia Pańskiego) – najważniejszy ośrodek pielgrzymkowy prawosławia w Polsce. Wyróżnia się też sobór św. Trójcy w Hajnówce – jedna z największych świątyń prawosławnych w naszym kraju (1000 m² powierzchni, mieści ok. 5 tys. osób).

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie „Lokalna Grupa Działania – Tygiel Doliny Bugu”

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://bialowieza.travel/zobacz-koniecznieszlaki-rowerowe/atrakcja/505> wersje językowe: polska

SZLAK PAPIESKI – KANAŁ AUGUSTOWSKI

Rodzaj szlaku: Wodny (kajakowy, rejs statkiem), także pieszy, rowerowy, konny, samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: port w Augustowie – rzeka Netta – jezioro Necko – rzeka Klonownica – Jezioro Białe – śluza w Przewięzi – Jezioro Studzieniczne (i z powrotem)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Kanał Augustowski jest światowej klasy zabytkiem sztuki hydrotechnicznej, wciąż wykorzystywanym jako turystyczny szlak wodny i atrakcja turystyczna. Powstał w latach 1824-39 w celu zapewnienia połączenia Królestwa Polskiego z Bałtykiem (przez Niemien). Jego łączna długość wynosi 101 km, w tym 82 km w granicach Polski. System wodny reguluje 18 śluz (14 w Polsce), z których większość zachowała się w niezmienionym kształcie od XIX w. W 2007 r. Kanał Augustowski uznany został za Pomnik Historii Narodu Polskiego. W Augustowie w tzw. dworku I. Prądzyńskiego znajduje się muzeum Kanału Augustowskiego (właściciel: Dział Historii Kanału Augustowskiego Muzeum Ziemi Augustowskiej), prezentujące historię budowy i eksploatacji tej unikatowej drogi wodnej, a także pamiątki po głównym twórcy kanału.

Po kanale na kilku trasach pływają statki wycieczkowe. 9 czerwca 1999 r. na odcinku od Augustowa do Studzienicznej przez 7 godzin statkiem Serwy płynął papież Jan Paweł II. Wydarzenie to zostało upamiętnione specjalnym, tzw. Szlakiem Papieskim. Składa się na niego 5 stacji – na każdej znajdują się tablice z opisami miejsca i słowami Ojca Świętego. Pierwszą stacją jest Fotel, wyrzeźbiony w kamieniu i ustawiony w miejscu, gdzie papież oczekiwał na wejście na pokład statku. Najważniejszym miejscem trasy jest jednak Sanktuarium Matki Boskiej w Studzienicznej, w którym Jan Paweł II zatrzymał się na modlitwę.

Żegluga Augustowska oferuje tzw. rejsy papieskie, trwające 2,5-3 godz. (z przystankiem w Studzienicznej). Z czasem powstały też piesze, rowerowe i samochodowe warianty trasy.

Zarządca/administrator: Brak, Żegluga Augustowska (rejsy)

Strona internetowa: Brak

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2005; Złoty Certyfikat POT – 2009

SZLAK TATARSKI

Rodzaj szlaku: Pieszy, także samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, oznakowany

Trasa szlaku: **Szlak Tatarski Duży** (zielony): Sokółka – Bohoniki – Kamionka Stara – Wierzchlesie – Talkowszczyzna – Górzany – Nietupa – Kruszyniany (54 km); **Szlak Tatarski Mały** (niebieski): Kruszyniany – Józefowo – Królowe Stojło – Waliły Stacja (19 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Usytuowany wśród Wzgórz Sokólskich i fragmentu Puszczy Knyszyńskiej szlak wiedzie przez wsie nadane w 1679 r. Tatarom przez Jana III Sobieskiego. Na trasie znajdują się dwa najstarsze ośrodki muzułmańskie w Polsce do dziś zamieszkiwane przez Tatarów, tj. Kruszyniany i Bohoniki.

Główne atrakcje:

- Sokółka – Muzeum Ziemi Sokólskiej ze stałą ekspozycją poświęconą historii i kulturze tatarskiej,
- Bohoniki – drewniany meczet z 1883 r. i mizar (cmentarz muzułmański),
- Krynki – wielokulturowe miasteczko z kościołem, cerkwią, kilkoma synagogami i dużym kirkutem oraz rondem z 12 ulicami,
- Kruszyniany – drewniany meczet z k. XVIII w. i mizar.

W Kruszynianach działa Centrum Edukacji i Kultury Muzułmańskiej Tatarów Polskich, a także gospodarstwo agroturystyczne Tatarska Jurta, w którym można skosztować specjałów kuchni tatarskiej (m.in. kołduny, pieriekaczewnik, trybuszok, kibiny, pieremiacze, manty). Organizowane są także cykliczne imprezy Sabantuj i Ogólnopolski Festiwal Kuchni Tatarskiej.

Zarządca/administrator: Brak

Strona internetowa: Brak

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2006

Inne źródła: <https://www.obiezyswiaty4.com/szlak-tatarski-na-podlasiu/> wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaków dużego i małego:

ROWEROWY SZLAK MENNONITÓW

SZLAK MENNONITÓW

Rodzaj szlaku: Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki czerwone od Gdańska do mostu na Wiśle w Kiezmarku, potem znaki czarne)

Województwo: Pomorskie, warmińsko-mazurskie

Trasa szlaku: Gdańsk – Krępiec – Mokry Dwór – Lędowo – Wróblewo – Miłocin – Trutnowy – Cedry Wielkie – Leszkowy – Kiezmark – Żuławki – Przemysław – Mikoszewo – Jantar – Stegienka – Rybina – Tujsk – Żelichowo – Nowy Dwór Gdański – Lubieszewo – Ostaszewo – Palczewo – Dąbrowa – Lichnowy – Nowy Staw – Tralewo – Stogi – Malbork – Królewsko – Stare Pole – Krzyżanowo – Rozgart – Zwierzeńskie Pole – Kępnowo – Wiśniewo – Żurawiec – Raczk Elbląskie – Elbląg (173 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Mennonitów nawiązuje do historii i dziedzictwa osadników holenderskich, którzy uciekając od prześladowań religijnych licznie osiedlali się na Żuławach Wiślanych od XVI do XVIII w. Dzięki ich umiejętnościom melioracji bagien Żuławy stały się żyznym spichlerzem Gdańska. Mennonici pozostawili po sobie unikalny krajobraz kulturowy w postaci systemu kanałów i urządzeń hydrotechnicznych, a także zagród holenderskich z charakterystycznymi domami podcieniowymi, kościołami i cmentarzami.

Inicjatorem powstania Szlaku Mennonitów był Roman Klim, krajoznawca i propagator dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego Żuław. Trasa prowadzi przez trzy krainy (Żuławy Gdańskie, Żuławy Wielkie /Malborskie/ i Żuławy Elbląskie) do najważniejszych miejscowości, w których znajdują się pamiątki po kulturze mennonickiej oraz kluczowe atrakcje tego obszaru. Należą do nich: kościoły w Orłowie, Wróblewie, Leszkowach, Trutnowach, Kiezmarku i Palczewie, ruiny kościoła w Wocławach, cmentarze mennonickie w Stogach Malborskich i Szaleńcu, domy podcieniowe w Orłowie, Przemysławie, Nowej Cerkwi, Miłocinie i Trutnowach, wiatrak holender w Palczewie, a także węzeł wodny Rybina (Szarpawa – Wisła Królewiecka – Tuga). Godne uwagi są także: żywy skansen budownictwa żuławskiego we wsi Żuławki/Drewnica (kilkanaście domów z XVII i XIX w., jedyny w regionie wiatrak koźlak), śluza „Gdańska Głowa” (na rozwidleniu Szarpawy i Wisły) oraz stolica Żuław – Nowy Dwór Gdański z Żuławskim Parkiem Historycznym.

Zarządca/administrator: Brak

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://pomorskie.travel/artykuly/szlak-mennonitow/> wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku rowerowego:

SZLAK DWORÓW I PAŁACÓW PÓŁNOCNYCH KASZUB

Rodzaj szlaku: Samochodowy, ew. rowerowy

Oznakowanie: 1. Trasa samochodowa: zbiór punktów; 2. trasa rowerowa: wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: 1. **samochodowego:** Wejherowo, Rumia, Rekowo Górne, Sławutówko, Rzucewo, Kłanino, Krokowa, Prusewo, Starbienino, Bychowo, Lisewo, Ciekocinko, Sasino, Zwartowo, Gościcino, Salino, Godętowo, Gościcino;
2. **rowerowego:** Wejherowo – Sasino – Puck – Wejherowo (180 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Na szlaku znajdują się zabytkowe dwory i pałace zlokalizowane w północnej części Kaszub. Obiekty te można podzielić na cztery grupy: wyremontowane budowle, w których mieszczą się hotele lub gospodarstwa agroturystyczne, siedziby firm lub budynki mieszkalne, miejsca użyteczności publicznej (instytucje kultury, placówki edukacyjne) oraz budowle w ruinie, niszczone, bez właściciela. Kilkanaście dworów i pałaców jest otwartych dla zwiedzających pozostałe można podziwiać tylko z zewnątrz. Wszystkie przybliżają bogatą historię pomorskich rodów i ich majątków, w niektórych można skosztować regionalnych dań, w innych poznać lokalne legendy i opowieści.

Najciekawsze i najlepiej zachowane, a także dostępne dla turystów to: pałac w Godętowie, dwór w Bychowie, zamek w Krokowej, zespół pałacowo-parkowy w Kłaninie, pałac w Leźnie, dwór w Paraszynie, dwór „Sześć Dębów” w Prusowie, zamek Jan III Sobieski w Rzucewie, pałac w Sasinie, pałac Below w Sławutówku, dwór w Starbieninie, pałac w Rekowiu Górnym, pałac Przebendowskich w Wejherowie (Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej), dwór w Lisewie oraz pałac w Zwartowie.

W ramach „Festiwalu dworów i pałaców Północnych Kaszub” co roku odbywają się liczne koncerty, pikniki, wystawy i warsztaty.

Dużym walorem szlaku są malownicze pagórkowate krajobrazy morenowe z licznymi jeziorami (w tym sztuczne Jezioro Żarnowieckie) i dolinami rzek (pradolina Redy-Łeby) oraz panorama Zatoki Puckiej.

Turystom rowerowym polecana jest trzydniowa okrężna trasa śladem Dworów i Pałaców Północnych Kaszub (I dzień: Wejherowo – Sasino, 76 km; II dzień: Sasino – Puck, 70 km; III dzień: Puck – Wejherowo, 34 km).

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Turystyczne „Kaszuby Północne” Lokalna Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: http://www.kaszubypolnocne.pl/opis-260-szlak_dworow_i_palacow_polnocnych_kaszub.html
wersje językowe: polska

Inne źródła: <https://pomorskie.travel/artykuly/szlak-dworow-i-palacow-polnocnych-kaszub/> wersje językowe: polska

SZLAK HISTORII MILITARNEJ KASZUB PÓŁNOCNYCH

Rodzaj szlaku: Samochodowy, ew. rowerowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Ponad 80 miejsc i obiektów w powiecie puckim

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Kaszuby Północne (zwane Norda) mają skomplikowaną historię, w której nie brakowało krwawych wojen, bitew i potyczek. Historię militarną regionu dokumentuje szereg miejsc, m.in. Puck – port kaprów I Rzeczypospolitej i twierdza, która odparła oblężenie w czasach szwedzkiego „potopu” czy Półwysep Helski, bohatersko broniony przez cały wrzesień 1939 r.

Szlak Historii Militarnej Kaszub Północnych obejmuje miejsca i obiekty związane z dziedzictwem wojennych i wojskowych dziejów powiatu puckiego. Tworzą go zabytkowe budowle o charakterze obronnym (bunkry, schrony, stanowiska ogniowe), pomniki, tablice pamiątkowe, cmentarze, mogiły, miejsca bitew, muzea.

Trasa wiedzie z Pucka m.in. na cypel Rozewie i Półwysep Helski. Do najbardziej atrakcyjnych obiektów należy zaliczyć: pozostałości fortyfikacji Rejonu Umocnionego „Hel”, Muzeum Obrony Wybrzeża w Helu, Skansen Fortyfikacji i schron-muzeum „Sabala” w Jastarni, Muzeum Techniki Wojskowej w Dąbrówce oraz zamek-pałac w Krokowej.

Elementami ożywienia szlaku są: „Militariada Szlakiem Historii” (w różnych punktach szlaku), inscenizacja bitwy pod Świecinem (1462 r.) czy niezwiązane z tematem szlaku, ale odbywające się w Helu wydarzenie D-Day (lądowanie aliantów w Normandii w 1944 r.).

Punkty na szlaku dostępne są także dla rowerzystów, którzy mogą skorzystać ze ścieżek rowerowych Puck-Hel oraz Gnieźdzewo-Krokowa.

Dopełnieniem Szlaku Historii Militarnej Kaszub Północnych może być pieszo-rowerowy **Szlak Fortyfikacji Helskich**. Tworzy go oznakowana na niebiesko 10-kilometrowa pętla główna, prowadząca m.in. do Muzeum Obrony Wybrzeża oraz 8 szlaków bocznych w innych kolorach.

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Turystyczne „Kaszuby Północne” Lokalna Organizacja Turystyczna

Strona internetowa: http://www.kaszubypolnocne.pl/opis-262-szlak_historii_militarnej_kaszub.html wersje językowe: polska

SZLAK ZABYTEKÓW HYDROTECHNIKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy, ew. rowerowy lub kajakowy (na wybranych odcinkach)

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: 60 obiektów w całym województwie

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Zabytków Hydrotechniki tworzy szereg zróżnicowanych co do funkcji i historii dzieł sztuki inżynierskiej, które łączy jeden cel: ujarzmienie wody i wykorzystanie jej siły dla potrzeb człowieka. Na trasie znajduje się ponad 60 obiektów rozrzuconych po całym województwie pomorskim. Jest wśród nich: 27 elektrowni wodnych, 6 kanałów, 3 akwedukty, 5 śluz, 7 mostów, 11 młynów wodnych, 1 kuźnia wodna, zaporą, twierdza wodna i przepompownia.

W skład szlaku wchodzi następujące grupy zabytków:

- **8 elektrowni wodnych Raduni** („najbardziej pracowitej z rzek Pomorza”): w Rutkach, Łapinie, Biolkowie, Straszynie, Przędziszynie, Kuźnicach, Juszkuwie i Pruszczu Gdańskim;
- **elektrownie wodne rzek Pomorza Środkowego:** 5 w dorzeczu Słupi (Skarszów Dolny, Krzynia, Strzegomino, Gałąźnia Mała i Struga), 6 w dorzeczu Łupawy (dostępne tylko trzy, w Smołdzinie, Żelkowie i Poganicach), 3 na Wieprzy (Kępka, Kępice, Biesowice) oraz 5 na Wierzy (Stocki Młyn, Kolincz, Owidz, Czarnocińskie Piece, Zamek Kiszewski);
- **zabytki hydrotechniczne Gdańska i okolic:** Kanał Raduni, Kamienna Śluza i Optyw Motławy, Wielki i Mały Młyn, Kuźnia Wodna w Oliwie, spichlerze na Ołowiance, Przekop Wisły, śluza Przegalina;
- **zabytki Żuław Wiślanych i Powiśla:** śluza „Gdańska Głowa”, przepompownia w Chłodniewie, akwedukt w Grabinach-Zameczku, węzeł wodny Rybina, zwodzone i zabytkowe mosty żuławskie;
- **zabytki hydrotechniki Borów Tucholskich:** Wielki Kanał Brdy, Kanał Wdy, akwedukt w Fojutowie.

Do najciekawszych atrakcji turystycznych wypada zaliczyć: Wielki Młyn Krzyżacki w Gdańsku z Muzeum Bursztynu, wystawy w spichlerzach na Ołowiance, most w Sztutowie (od 2022 r. oficjalnie Most Czterech Pancernych), skrzyżowanie Czerskiej Strugi i Wielkiego Kanału Brdy w Fojutowie czy spływ kajakiem Wielkim Kanałem Brdy (łatwy) lub Rynną Sulęczyńską (ekstremalny).

Zarządca/administrator: Brak

Strona internetowa: <https://pomorskie.travel/artykuly/szlak-zabytkow-hydrotechniki/> wersje językowe: polska

<https://pomorskie.travel/kategoria/szlak-zabytkow-hydrotechniki/> wersje językowe: polska

DROGA KSIĄŻĘCA „VIA DUCALIS”	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany	
Trasa szlaku: Cieszyn – Zarnowski – Hażlach – Kończyce Wielkie – Kończyce Małe – Zebrzydowice – Pielgrzymowice – Strumień – Skoczów – Górki Wielkie – Ustroń – Wisła – Cieszyn (polski odcinek) (długość: ok. 110 km).	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Od średniowiecza do XX w. w dawnym Księstwie Cieszyńskim panowały dwie wielkie europejskie dynastie: Piastowie i Habsburgowie, które pozostawiły po sobie liczne i bogate dziedzictwo materialne. W 2002 r. w powiecie cieszyńskim wytyczono szlak tematyczny „Via Ducalis – Droga Książęca”, który łączył obiekty architektury należące w przeszłości do obu tych rodów. W 2005 r. trasa została poszerzona o zabytki Bielska-Białej i powiatu bielskiego, a także czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Obecnie szlak dociera do 58 obiektów usytuowanych po obu stronach granicy. Po polskiej stronie głównymi punktami węzłowymi są: Cieszyn, Skoczów, Ustroń i Wisła, najważniejsze atrakcje to muzea, kościoły i pałace (dwory). Produkt posiada charakter jednodniowej transgranicznej wycieczki samochodowej, łączącej w sobie walory krajoznawcze, edukacyjne i kulturowe. Istnieje też czerwony szlak rowerowy o podobnym przebiegu trasy (https://www.slaskie.travel/route/11352)	
Zarządca/administrator: Starostwo Powiatowe w Cieszynie	
Strona internetowa: Brak	
Dodatkowe informacje: Aplikacja Google Play Śląsk Cieszyński – Via Ducalis https://amistad.pl/304-amistad-slask-cieszynski-via-ducalis wersje językowe: polska, angielska	

INDUSTRIALNE POGRANICZE – SZLAK WĘGLA I STALI	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Zbiór punktów	
Trasa szlaku: Ustroń, Cieszyn, Jastrzębie-Zdrój, Rybnik, Czerwionka-Leszczyny, Trzciniec (Třinec), Ostrawa, Wędrynia (Vendryně), Landek k. Ostrawy, Dolne Witkowice (Dolní Vítkovice) (blisko 250 km).	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Szlak powstał w wyniku realizacji projektu finansowanego z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Ma charakter historyczno-industrialny i poświęcony jest dokumentacji dziedzictwa przemysłowego pogranicza polsko-czeskiego (Moravskoslezský kraj, Śląsk Cieszyński, Kraina Górnej Odry). Jest to obszar pełen przemysłowych obiektów: hut, fabryk i kopalni. Motywu przewodnim wędrowki ma być węgiel, żelazo i stal. Obecnie szlak tworzy 10 wybranych atrakcji po obu stronach granicy: • Muzeum Ustrońskie im. Jana Jarockiego w Ustroniu, • Browar Zamkowy w Cieszynie, • Instytut Dziedzictwa i Dialogu „Łaźnia Moszczenica” w Jastrzębiu-Zdroju, • zabytkowa kopalnia Ignacy w Rybniku, • familoki – zabytkowe osiedle patronackie KWK „Dębieńsko” w Czerwionce-Leszczynach, • Muzeum Huty Trzynieckiej i Miasta Trzyńca, • kopalnia Michał w Ostrawie, • piece wapienne w Wędryni, • Muzeum Górnicze Landek, • Mały Świat Techniki U6 w Dolnych Witkowicach (Dolních Vítkovicach).	
Zarządca/administrator: SRIWR „Olza” i Moravian-Silesian Tourism	
Strona internetowa: https://industrialnipo hranici.cz wersje językowe: polska, czeska	

SZLAK „ŚLADAMI REWOLUCJI PRZEMYSŁOWEJ”

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Jasienica, Goleszów, Grodziec, Trzyniec (Třinec), Nýdek

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Atrakcje w Polsce:

- Ogród Tradycji na Drzewiarzu w Jasienicy (ekspozycje nt. postaci genialnego wynalazcy – Józefa Bożka oraz rewolucji przemysłowej na Śląsku Cieszyńskim)
- Makieta dawnej cementowni w Goleszowie
- Zamek w Grodźcu
- Zbiornik wodny TON w Goleszowie

Atrakcje w Czechach:

- Muzeum Huty i Miasta Trzyniec (Třinec)
- Piec wapienne w Wędryni
- Drzewionka w Nydku

Zarządca/administrator: GOK Jasienica

Strona internetowa: <https://visitindustrial.travel/> wersje językowe: polska, czeska

Dodatkowe informacje: Program lojalnościowy: udokumentowanie (pieczęcią lub zdjęciem) pobytu w czterech miejscach objętych projektem polsko-czeskiej współpracy (Ogród Tradycji na Drzewiarzu w Jasienicy, makieta dawnej cementowni w Goleszowie, piec wapienne w Wędryni, Drzewionka w Nydku) nagradzane jest upominkiem związanym tematycznie ze szlakiem (koszulka, gra memory, puzzle, quiz edukacyjny „Znasz Śląsk Cieszyński?”).

SZLAK ZABYTEKÓW TECHNIKI (SZLAK ZABYTEKÓW TECHNIKI WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO)

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Bielsko-Biała, Bytom, Chorzów, Cieszyń, Czeladź, Czerwionka-Leszczyny, Częstochowa, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Karchowice, Katowice, Łaziska Górne, Mysłowice, Pszczyna, Radzionków, Ruda Śląska, Rudy, Rybnik, Siemianowice Śląskie, Świętochłowice, Tarnowskie Góry, Tychy, Ustroń, Zabrze, Żarki, Żywiec

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Zabytków Techniki to szlak samochodowy poświęcony tematyce historyczno-industrialnej. Prezentuje najważniejsze i najciekawsze pod względem walorów turystycznych, historycznych i architektonicznych obiekty dziedzictwa przemysłowego województwa śląskiego. Aktualnie jest ich 40. Są to bardzo zróżnicowane atrakcje, związane m.in. z tradycją górniczą, hutniczą, energetyką, kolejnictwem, łącznością, włókiennictwem, produkcją wody oraz przemysłem spożywczym. W skład szlaku wchodzi także istniejące muzea (Muzeum Śląskie w Katowicach, Centralne Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach), zamieszkałe kolonie robotnicze (Giszowiec, Nikiszowiec) oraz działające zakłady pracy. Do najbardziej popularnych obiektów należą m.in. Kopalnia Guido w Zabrzu, Sztolnia Czarnego Pstrąga i Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach (Światowe Dziedzictwo Ludzkości UNESCO), Muzeum Chleba w Radzionkowie, Park Tradycji w Siemianowicach Śląskich, Muzeum Tyskich Browarów Książęcych czy Browar w Żywcu.

Co roku w czerwcu organizowane jest święto Szlaku Zabytków Techniki – Industriada. W 2023 r., podczas 14 edycji Industriady, odbyły się 443 wydarzenia w 46 obiektach w 29 miejscowościach.

Szlak Zabytków Techniki ma charakter tożsamościowy, edukacyjny, promocyjny i produktowy (sieciowy produkt turystyczny obszaru stanowiący USP województwa śląskiego). Jest najbardziej interesującą i najpopularniejszą trasą turystyki industrialnej w Polsce. Przed pandemią koronawirusa (w 2019 r.) frekwencja na szlaku przekroczyła 1,2 mln turystów, a w Industriadzie brało udział ponad 100 tys. osób. (<https://zabytkitechniki.pl/staticcontent/27320>)

Zarządca/administrator: Muzeum Górnictwa Węglowego w Zabrzu (od lutego 2020 r., wcześniej Wydział Kultury Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego przy udziale Śląskiej Organizacji Turystycznej)

Strona internetowa: <https://zabytkitechniki.pl/> wersje językowe: polska

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2007; Złoty Certyfikat POT – 2008; Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 20013 (Industriada); Złoty Certyfikat POT – 2016 (Industriada)

ŻELAZNY SZLAK ROWEROWY

Rodzaj szlaku: Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Trasa szlaku: Godów – Łaziska – Podbucze – Skrzyszów – Jastrzębie-Zdrój (Szotkowice, Moszczenica, Ruptawa) – Zebrzydowice – Karwina (Karviná) – Piotrowice k. Karwiny (Petrovice u Karviné) – Skrbeňsko – Gołkowice – Godów Zawada
Długość: 53,2 km (przebieg główny), 0,27 km (strefa dla pieszych), 42,8 km (przebieg alternatywny)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Jest to okrężny szlak rowerowy na pograniczu polsko-czeskim, przebiegający częściowo starotorzem zlikwidowanych linii kolejowych nr 159 i 170 przez teren trzech polskich gmin: Godów, Jastrzębie-Zdrój i Zebrzydowice, a także czeską Karwinę i Piotrowice. Tematem przewodnim jest historia kolei na tym terenie, a swoistym symbolem – żelazny most kolejowy w Godowie. Szlak posiada dwa warianty trasy (główny i alternatywny) oraz tzw. strefę dla pieszych (w parku B. Nemcovej w Karwinie). Głównymi węzłami są Jastrzębie-Zdrój i Karwina. Wśród niekolejowych atrakcji turystycznych znajdują się lokalne kościoły (drewniane i murowane) oraz pałace i zamczki.

Szlak uznawany jest za jedną z najlepszych tras rowerowych w województwie śląskim. Został wyposażony w nowoczesną infrastrukturę dostosowaną do potrzeb rowerzystów: drogi rowerowe o nawierzchni mineralno-żywiczej, standardowe oznakowanie (pomarańczowe znaki w Polsce, żółte w Czechach), tablice krajoznawcze (po polsku, czesku i angielsku), miejsca odpoczynku, stacje napraw i ładownia rowerów elektrycznych, a także punkty z defibrylatorami.

Żelazny Szlak Rowerowy powstał w latach 2017-20 (w dwóch etapach) dzięki dofinansowaniu z funduszy unijnych. Są plany dalszego jego rozwoju (przyłączenie stacji kolejowej Godów, wydłużenie trasy do Wodzisławia Śląskiego). W 2023 r. odbył się pierwszy Festiwal Żelaznego Szlaku Rowerowego (seria wydarzeń o charakterze sportowo-kulturalnym).

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Rozwoju i Współpracy Regionalnej „Olza”

Strona internetowa: <https://zelaznyszlak.jastrzebie.pl/> wersje językowe: polska, czeska, angielska

Dodatkowe informacje: Aplikacja mobilna Żelazny Szlak Rowerowy

Nagrody i wyróżnienia: 2021 – wyróżnienie w konkursie Najlepsza Przestrzeń Publiczna Województwa Śląskiego; 2023 – zwycięzca w województwie śląskim plebiscytu National Geographic „Cuda Polski 2023”

SZLAK IM. WITOLDA GOMBROWICZA	
Rodzaj szlaku:	Rowerowy
Oznakowanie:	Wytyczony i oznakowany (znaki zielne)
Trasa szlaku:	Ostrowiec Świętokrzyski – Mychów – Chocimów – Doły Biskupie – Krynki – Brody – Bór Kunowski – Kaplica – Nowa Dębowa Wola – Wólka Bałtowska – Bałtów – Pętkowice – Ieśniczówka Potoczek – Tarłów – Cegielnia – Czachów – Lasocin – Czyżów Szlachecki – Sobótka – Przybysławice – Mikułowice – Wojciechowice – Drygulec – Ćmielów – Małoszyce – Grocholice – Bodzechów – Ostrowiec Świętokrzyski (163 km)
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:	Szlak biograficzny, wyznaczony z inicjatywy ostrowieckiego oddziału PTTK w ramach obchodów Roku Gombrowiczowskiego (2004). Trasa okrężna rozpoczyna się i kończy w Ostrowcu Świętokrzyskim na Rynku Denkowskiem. Biegnie przez miejsca związane z życiem i dziejami rodziny Witolda Gombrowicza. Do najważniejszych należą: Małoszyce – resztki dworu, w którym urodził się W. Gombrowicz, obelisk z płaskorzeźbą głowy pisarza; Grocholice Wszechświęte – gotycki kościół z chrzcielnicą, przy której ochrzczono Gombrowicza (metryka w księdze parafialnej); Bodzechów – dawny kompleks fabryczny należący do Ignacego Kotkowskiego – dziadka pisarza, w byłej portierni Muzeum Witolda Gombrowicza; Doły Biskupie – osada przemysłowa „Witulin” założona przez I. Kotkowskiego i rozbudowywana przez rodziców pisarza (fabryka tekstury), miejsce corocznego „Pikniku Gombrowiczowskiego”; Przybysławice – groby rodziny Gombrowiczów (ojca i braci); Potoczek – miejsce wypoczynku często chorującego W. Gombrowicza. Oprócz atrakcji biograficznych szlak prowadzi do wielu interesujących obiektów turystycznych. Są to m.in.: Muzeum Żywej Porcelany i ruiny zamku (miejsce urodzenia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”) w Ćmielowie, kompleks w Bałtowie (JuraPark, spływy tratwami po Kamienniej, park rozrywki, zwierzyńiec, Kraina Koni, pałac Druckich-Lubeckich), obszar poprzemysłowy „Stara Huta”, drewniany kościół fabryczny (w stylu zakopiańskim) i kolegiata św. Michała Archanioła w Ostrowcu Świętokrzyskim, kamienna tama w Brodach Ilżeckich, kościół w Tarłowie (z bogatymi dekoracjami stiukowymi i tzw. „kołem śmierci” w kopule), hotel w XVIII-wiecznym pałacu w Czyżowie Szlacheckim.
Zarządca/administrator:	Oddział PTTK im. M.Radwana w Ostrowcu Świętokrzyskim
Strona internetowa:	https://swietokrzyskie.szlaki.pttk.pl/1113-swietokrzyskie-szlak-rowerowy-im-witolda-gombrowicza wersje językowe: polska, angielska
Inne źródła:	https://opatow.travel/informator_turystyczny/szlaki_turystyczne/szlak_im_witolda_gombrowicza wersje językowe: polska
Dodatkowe informacje:	Oznakowanie szlaku:
	

SZLAK PRZYGODY (ŚWIĘTOKRZYSKI SZLAK PRZYGODY)	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	
Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany	
Trasa szlaku: Około 100 obiektów w sześciu rejonach woj. świętokrzyskiego (blisko 1000 km)	
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Szlak Przygody powstał na początku drugiej dekady XXI w. w ramach współpracy sześciu Lokalnych Grup Działania skupiających 42 gminy. Aktualnie jeszcze istnieje, ale nie jest już zarządzany. Celem szlaku jest zaprezentowanie bogactwa ziemi świętokrzyskiej. Z uwagi na dużą różnorodność atrakcji wyodrębniono sześć krain tematycznych (każda ma swój temat przewodni i wiodące atrakcje): • Kraina Legend – tajemnicze pasmo Łysej Góry: Centrum Edukacyjne Szklany Dom w Ciekotach, opactwo Cystersów i Pomnik Sołtysa w Wąchocku, Park Rozrywki i Miniatur Sabat Krajno, Osada Średniowieczna w Hucie Szklanej; • Kraina Natury – kontakt z naturą w dolinach Pilicy i Czarnej: dwór w Ludyni, Pojezierze Świętokrzyskie (naturalne jeziora eoliczne), ruiny pałacu Niemojewskich w Lasocinie, • Kraina Kultury – zabytki wielokulturowości regionu (kościół, sanktuarium, synagoga czy pamiątki po kulturze tatarskiej): zespół pałacowy w Kurozwękach (z hodowlą bizonów amerykańskich), synagoga w Szydłowie, Ośrodek Edukacyjno-Muzealny „Świętokrzyski Sztetl” w Chmielniku, kościół w Ciszowie; • Kraina Talentów – śladami znanych, utalentowanych osób, które na trwałe zapisały się w historii i kulturze: Muzeum Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Muzeum Kowalstwa Artystycznego, dąb Bartek, tor samochodowy w Miedzianej Górze, pałac rodu Tarłów; • Kraina Czterech Żywiołów – w tej krainie łączą się żywioły: rezerwat żółwia błotnego w Borowcu, JuraPark Bałtów, Muzeum Archeologiczne i Rezerwat Przyrody Krzemionki Opatowskie, Żywe Muzeum Porcelany w Ćmielowie, Małoszyce – miejsce urodzenia W. Gombrowicza; • Kraina Sacrum i Profanum – od miejsc świętych do pogańskich legend i codziennego życia (np. rynki świętokrzyskich miasteczek): sanktuarium na Świętym Krzyżu i w Kałkowie-Godowie, Centrum Kulturowo-Archeologiczne w Nowej Słupi, przelew wodny w Brodach.	
Zarządca/administrator: Brak	
Strona internetowa: Brak	
Inne źródła: https://www.traseo.pl/trasa/szlak-przygody wersje językowe: polska https://turystycznieszlaki.pl/swietokrzyski-szlak-przygody/ wersje językowe: polska	
Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2013	

ŚWIĘTOKRZYSKI SZLAK ARCHEO-GEOLOGICZNY

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (brązowe tablice z logo szlaku)

Trasa szlaku: Bałtów – Krzemionki Opatowskie – rez. „Wąwóz w Skałach” – Nowa Słupia – Święty Krzyż – Świętokrzyski Park Narodowy – Zachelmie – rez. Kręgi Kamienne i Góra Ciosowa – Kielce (cztery rezerwy: Wietrznia z Centrum Geoedukacji, Ślichowice, Kadzielnia i Karczówka) – Jaskinia Raj – kamieniołom Szewce – rez. Rzepka – Góra Zamkowa – rez. Góra Zelejowa – Jaskinia Piekło – kamieniołom Stokówka – rez. Góra Miedzianka (130 km)

Poza główną trasą: Góry Pieprzowe k. Sandomierza, Jaskinia Zbójcka i Wąwóz Dule k. Łągowa, Muzeum Przyrody i Techniki w Starachowicach, rez. Gagaty Sołykowskie, rez. Skałki Piekło pod Nieklaniem

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Góry Świętokrzyskie należą do najstarszych górotworów nie tylko na terenie Polski, ale i Europy. Świętokrzyski Szlak Archeo-Geologiczny tworzy 25 obiektów i zabytków przyrody nieożywionej z zakresu geologii, paleontologii i archeologii, dzięki którym można odkrywać tajemnice dziejów Ziemi z ponad 500 milionów lat. Trasa ma charakter edukacyjny, ale mimo hermetycznej tematyki, jest atrakcyjna również dla dzieci. Do największych atrakcji geologicznych należy zaliczyć: Świętokrzyski Park Narodowy z gołoborzami, jedną z najpiękniejszych jaskiń w Polsce – Jaskinię Raj, rezerwy Kadzielnia i Karczówka w Kielcach, a także Góry Pieprzowe k. Sandomierza (wychodnia skał prekambryjskich). Pozostałości starożytnego górnictwa i hutnictwa można podziwiać w Krzemionkach Opatowskich (kopalnia krzemienia pasiastego – Światowe Dziedzictwo Ludzkości UNESCO) i Nowej Słupi (Muzeum Starożytnego Hutnictwa, piknik archeologiczny „Dymarki Świętokrzyskie”). Ważnymi punktami na szlaku są również współczesne inwestycje: JuraPark Bałtów (park dinozaurów z figurami gadów naturalnej wielkości) oraz nowoczesne Centrum Geoedukacji w rez. Wietrznia (multimedialna „Podróż do wnętrza Ziemi” kapsułą 5D).

Zarządca/administrator: Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Świętokrzyskiego

Strona internetowa: <https://swietokrzyskie.travel/szlaki/swietokrzyski-szlak-archeo-geologiczny> wersje językowe: polska

ŚWIĘTOKRZYSKI SZLAK ARCHITEKTURY DREWNIANEJ I ŚREDNIOWIECZNEJ

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Zbiór punktów

Trasa szlaku: Tarczek, Chęciny, Szaniec, Nowy Korczyn, Stary Korczyn, Moskorzew, Skalmierz, Stopnica, Szydłów, Krzcięcice, Cudzynowice, Probołowice, Mnichów, Świniary, Rakoszyn, Obiechów, Gorzków, Kielce-Zagórze, Kurzelów, Mieronice, Busko-Zdrój, Chotel Czerwony, Kossów, Zagość, Imielno, Gorzysławice, Wiślica, Zborówek, Bodzentyn, Bejsce, Chotelek, Radkowice

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak – nazywany też „Skarbem Świętokrzyskim” – powstał dzięki działalności członków Stowarzyszenia na Rzecz Odnowy i Promocji Sztuki Sakralnej „Ars Sacra”. W latach 2007-13 ze środków RPO wyremontowano 32 zabytkowe kościoły i kaplice. Są wśród m.in. unikatowe kościoły ekspicyjne (ufundowane przez Kazimierza Wielkiego w ramach pokuty za zabójstwo ks. Baryczki) w: Wiślicy (ze słynną „płytą orantów”), Stopnicy, Szydłowie i Zagości, a także cenne świątynie w Tarczku (obiekt romański), Chotlu Czerwonym czy Chęcinach. W przypadku kościołów drewnianych trasa wielokrotnie powiela przebieg Świętokrzyskiego Szlaku Architektury Drewnianej.

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie na rzecz Ochrony i Promocji Sztuki Sakralnej „Ars Sacra”

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: https://swietokrzyskie.travel/informator_turystyczny/szlaki_turystyczne/swietokrzyski_szlak_architektury_drewnianej_i_sredniowiecznej wersje językowe: polska

ŚWIĘTOKRZYSKI SZLAK LITERACKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Trasa szlaku: **pętla kielecka:** Skarżysko-Kamienna – Suchedniów – Oblęgorek – Strawczyn – Kielce – Leszczyny – Ciekoty – Święta Katarzyna – Bieliny; **pętla ponidziańska:** Nagłowice – Jędrzejów – Pińczów – Busko-Zdrój – Wiślica; **pętla sandomiersko-ostrowiecka:** Doły Biskupie – Bodzechów – Dwikozy – Sandomierz – Klimontów. Łączna długość: 423 km

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Świętokrzyski Szlak Literacki ma charakter biograficzno-artystyczny i stanowi propozycję zwiedzania regionu śladami ulubionych pisarzy bądź książkowych bohaterów. Przez wieki z ziemią świętokrzyską związani byli liczni poeci, pisarze i kronikarze, którzy nie tylko tu żyli i tworzyli, ale także w swoich utworach wychwalali piękno okolicy. Wśród najwybitniejszych postaci należy wymienić: Jana Długosza, Mikołaja Reja, Adolfa Dygasińskiego, Henryka Sienkiewicza, Stefana Żeromskiego, Witolda Gombrowicza czy Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Oprócz literatów i miejsc powszechnie znanych trasa prowadzi także do miejscowości związanych z zapomnianymi twórcami i nieoczywistych atrakcji. Artystów upamiętniają placówki muzealne, pomniki, instytucje kultury. Największe atrakcje turystyczne:

pętla kielecka: Skarżysko-Kamienna (Plenerowy Zakątek Pamięci Leopolda Staffa, Izba Pamięci ks. prof. Włodzimierza Sedlaka), Muzeum Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku, Muzeum Lat Szkolnych Stefana Żeromskiego w Kielcach, Święta Katarzyna (wydrapany w tynku kapliczki z XVIII w. podpis S. Żeromskiego, pomnik pisarza, źródło św. Franciszka);

pętla ponidziańska: dworek Mikołaja Reja w Nagłowicach, opactwo Cystersów w Jędrzejowie z sarkofagiem bł. Wincentego Kadłubka, Muzeum Regionalne w Pińczowie z ekspozycją biograficzną A. Dygasińskiego, płaskorzeźba, tablica pamiątkowa i ławeczka Wojtki Belona w Busku-Zdroju (festiwale muzyczne), Dom Długosza (Muzeum Regionalne) w Wiślicy;

pętla sandomiersko-ostrowiecka: pozostałości rodzinnej fabryki Gombrowiczów w Dołach Biskupich, Muzeum W. Gombrowicza w Bodzechowie, Dwikozy Wiesława Myślińskiego, Muzeum Diecezjalne (fundacji J. Długosza) oraz Muzeum Okręgowe (z ekspozycją poświęconą J. Iwaszkiewiczowi) w Sandomierzu.

Cichym bohaterem trasy są malownicze świętokrzyskie krajobrazy, które były inspiracją do powstania wielu dzieł.

Zarządca/administrator: Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Świętokrzyskiego

Strona internetowa: https://swietokrzyskie.travel/informator_turystyczny/szlaki_turystyczne/swietokrzyski_szlak_literacki wersje językowe: polska

ŚWIĘTOKRZYSKI SZLAK ZABYTKÓW TECHNIKI

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (brązowe tablice z logo szlaku)

Trasa szlaku: Kielce (Białogon) – Miedzianka – Bobrza – Samsonów – Kuźniaki – Sielpia – Maleniec – Kuźnica Wodna – Skarżysko-Kamienna – Jędrów – Mostki – Wąchock – Starachowice (2 obiekty) – Brody – Nietulisko Duże – Ostrowiec Świętokrzyski (2 obiekty) – Ćmielów – Nowa Słupia (200 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Jest to szlak dokumentujący historię rozwoju przemysłu na ziemi świętokrzyskiej od czasów starożytnych do współczesności (przede wszystkim wielowiekowe dzieje wydobywania i przetwarzania rudy żelaza, ale także innych gałęzi gospodarki). Główny zespół atrakcji stanowi industrialne dziedzictwo Staropolskiego Okręgu Przemysłowego: Muzeum Zagłębia Staropolskiego w Sielpi (aktualnie nieczynne), pozostałości zakładów w Bobrzy, Kielcach (Białogonie), Kuźniakach, Malenicy, Nietulisku Dużym i Samsonowie, a także Starachowicka Kolej Wąskotorowa. Z historią przemysłu spożywczego można zapoznać się w Starachowicach (dawna cukrownia, zrewitalizowany browar). Działalność człowieka w dalekiej przeszłości dokumentują: Muzeum Archeologiczne i Rezerwat „Krzemionki” (Światowe Dziedzictwo Ludzkości UNESCO) oraz Muzeum Starożytnego Hutnictwa im. M. Radwana w Nowej Słupii. W sposób przekrojowy historię gospodarczą regionu prezentuje zaś Muzeum Przyrody i Techniki „Ekomuzeum” w Starachowicach. W Brodach, Kuźnicy Wodnej, Mostkach i Jędrzowie można podziwiać urządzenia hydrotechniczne. Dopełnieniem szlaku są Żywe Muzeum Porcelany w Ćmielowie i Muzeum im. Orła Białego w Skarżysku-Kamiennym (nie tylko ekspozycja militarna).

Zarządca/administrator: Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Świętokrzyskiego

Strona internetowa: <https://swietokrzyskie.travel/szlaki/szlak-zabytkow-techniki> wersje językowe: polska

ROWEROWY SZLAK ZAMKÓW GOTYCKICH NA POWIŚLU

Rodzaj szlaku: Rowerowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Trasa szlaku: Malbork – Wielbark – Węgry – Kalwa – Stary Targ – Waplewo Wielkie – Jasna – Prakwice – Stare Miasto – Przezmark – Stążki – Obrzynowo (172 km)

Szlak powstał w ramach projektu mającego na celu połączenie zamku w Malborku z atrakcjami turystycznymi powiatów malborskiego, sztumskiego i kwidzińskiego.

Oprócz rozwoju typowej infrastruktury rowerowej (przebudowa starych i budowa nowych dróg rowerowych, miejsc wypoczynku i rekreacji, punktów informacji turystycznej, stworzenia spójnego systemu oznakowania) powstały też nowe atrakcje związane z tematyką trasy. Zmodernizowany bulwar w Sztumie wzbogacono o 16 granitowych tablic zawierających informacje o zamkach znajdujących się na Szlaku Zamków Gotyckich. W Prabutach wyremontowano dawną kaplicę zamkową (tzw. Kościół Polski) i utworzono w niej Punkt Informacji Turystycznej. Ciekawymi zabytkami są Kanał Juranda (Młynówka Malborska) w Starym Targu (największa krzyżacka budowla hydrotechniczna) oraz ruiny zamku krzyżackiego w Przezmarku.

Zarządca/administrator: Powiślacka Organizacja Turystyczna, Stowarzyszenie Gmin „Polskie Zamki Gotyckie”

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://sztum.pl/rowerowy-szlak-zamkow-gotyckich-na-powislu.html> wersje językowe: polska

SZLAK FORTYFIKACJI MAZURSKICH

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany

Trasa szlaku: **Główna trasa:** Reszel – Kętrzyn – Węgorzewo – Giżycko – Orzysz – Pisz – Ruciane-Nida – Mikołajki – Ryn (286 km); **dodatkowe odcinki:** Pozezdrze – Kruklanki – Gołdap – Stańczyki – Żytkiejmy; Pisz – Jeże. Łączna długość: ponad 400 km

Zgodnie ze swoją nazwą szlak ma przybliżać turystom mazurskie fortyfikacje, które powstawały w różnych okresach historycznych. Są to przede wszystkim średniowieczne grodziska i wały ziemne budowane przez Prusów, gotyckie, ceglane zamki krzyżackie i biskupów warmińskich (Kętrzyn, Reszel, Węgorzewo), pruskie twierdze z XIX w. (twierdza Boyen) oraz przede wszystkim niemieckie betonowe schrony i umocnienia z okresu II wojny światowej. Wśród tych ostatnich najważniejsze obiekty na szlaku to: Wilczy Szaniec w Gierłożu (kwatery Adolfa Hitlera, miejsce zamachu C. Stauffenberga), Kwatera Główna Niemieckich Wojsk Lądowych w Mamerkach (Mauerwald), kwatera dowódcy SS i Gestapo Heinricha Himmlera w Pozezdrzu (Hochwald), pozostałości Giżyckiego Rejonu Umocnionego w okolicach wsi Kruklanki, kwatera główna Luftwaffe nad jeziorem Gołdap. Oprócz tych dużych kompleksów istnieje też szereg mniejszych, pojedynczych schronów i bunkrów, a także prywatny Skansen Fortyfikacji Prus Wschodnich w Bakałarzewie. Dodatkową atrakcją szlaku są najwyższe w Polsce (36,5 m wysokości) wiadukty kolejowe w Stańczykach (nieczynna linia Gołdap – Żytkiejmy).

Zarządca/administrator: Powiatowe Centrum Informacji Turystycznej w Giżycku

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: <https://mazury.travel/szlak-fortyfikacji-mazurskich> wersje językowe: polska

SZLAK ŚWIĘTEJ WARMII

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytoczony i oznakowany

Trasa szlaku: Bałdy – Gietrzwałd – Olsztyn – Głotowo – Dobre Miasto – Lidzbark Warmiński – Stoczek Klasztorny – Bisztynek – Reszel – Święta Lipka – Tłokowo – Krosno – Chwałęcin – Pieniężno – Frombork – Braniewo

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak ma charakter religijno-kulturowy i pielgrzymkowy. Usytuowany jest pomiędzy dwoma odnogami Drogi św. Jakuba: Camino Polaco i Via Baltica. Obejmuje 16 stacji – miejsc ważnych dla kultu religijnego, jak i historii biskupstwa warmińskiego. Na trasie znajdują się znane warmińskie ośrodki pielgrzymkowe: Gietrzwałd (polskie Lourdes), Święta Lipka, Stoczek Klasztorny, jak również mniejsze lokalne sanktuaria (Głotowo, Bisztynek, Tłokowo, Krosno k. Ornety) i historyczne kościoły (Dobre Miasto, Chwałęcin). Najbardziej okazałe obiekty stanowią dawne siedziby biskupów – gotyckie zamki w Lidzbarku Warmińskim, Olsztynie i Reszlu oraz historyczne miasteczka: Braniewo, Orneta i Frombork. Symbolicznie ważne są dwa miejsca: Wrota Warmii w Bałdach (miejsce witania nowego biskupa na granicy katolickiej Warmii) oraz archikatedra w Olsztynie (z Muzeum Archidiecezji Warmińskiej). Podróżując po szlaku wędrujemy również śladami znanych postaci: Mikołaja Kopernika, Ignacego Krasickiego, Feliksa Nowowiejskiego, Józefa Glempa, Jana Pawła II.

Co roku, w każdą pierwszą sobotę lipca, w Bałdach odbywa się Warmiński Kiermasz Tradycji, Dialogu i Zabawy – oficjalne święto Warmii (na pamiątkę ustanowienia 5 lipca 1243 r. diecezji warmińskiej).

Dodatkowe, niezwiązane tematycznie, atrakcje regionu nazwano „Okolicami Szlaku Świętej Warmii” i zaznaczono na mapie niebieskimi muszlami.

Zarządca/administrator: Powiat Olsztyński, Stowarzyszenie „Szlak Świętej Warmii”

Strona internetowa: <https://szlakswietejwarmii.pl/> wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Na stronie internetowej przewodnik audio i wideo po poszczególnych miejscowościach.

SZLAK WODNY KANAŁU ELBLĄSKIEGO

Rodzaj szlaku: Wodny (rejsy statkiem)

Oznakowanie: Wytoczony i oznakowany

Trasa szlaku: 12 tras rejsów:

Szlakiem Czterech Pochylni (Buczyniec – Jelenie) – 2 godz.

Szlakiem Trzech Pochylni (Buczyniec – Oleśnica – Buczyniec) – 3 godz.

Statkiem po Trawie (Buczyniec – Elbląg i Elbląg – Buczyniec) – 4 godz. 40 min

Szlakiem Kanału Elbląskiego (Ostróda – Miłomłyn i Miłomłyn – Ostróda) – 2,5 godz.

Szlak Szeląga (Ostróda – Stare Jabłonki i Stare Jabłonki – Ostróda) – 2,5 godz.

Jezioro Drwęckie – Rejs Spacerowy – 1 godz.

Szlak Drwęcy (Ostróda – Jezioro Pauzeńskie – Ostróda) – 1,5 godz.

Rzeka Elbląg – Rejs Spacerowy – 1 godz.

Szlak Wikingów (Elbląg – Jezioro Druzno – Elbląg) – 2,5 godz.

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Kanał Elbląski budowano w latach 1844-73, choć oddano go do użytku już w 1860 r. (oficjalne otwarcie miało miejsce rok później). Jego projektantem i realizatorem był Georg Jacob Steenke, który na polecenie króla pruskiego Fryderyka Wilhelma IV połączył szlakiem żeglownym Prusy Wschodnie z Bałtykiem. Kanał służył głównie do transportu zboża i drewna, ale już przed I wojną światową odbywały się na nim rejsy turystyczne. Z czasem stał się wielką atrakcją turystyczną, przede wszystkim za sprawą unikatowych 5 suchych pochylni (Buczyniec, Kąty, Oleśnica, Jelenie, Całuny) i 4 śluz (Miłomłyn, Zielona, Ostróda, Mała Ruś), umożliwiających statkom białej floty pokonanie ok. 100-metrowej różnicy poziomów.

Całkowita długość kanału z odgałęzieniami wynosi ponad 150 km. Składają się na nią odcinki: Jez. Drwęckie – jez. Druzno (wł. Kanał Elbląski), Miłomłyn – jez. Jeziorak (Kanał Ławski) oraz Ostróda – jez. Szeląg Wielki i Szeląg Mały (Kanał Ostródzki).

Turystyczne rejsy po kanale (oraz czartery) oferuje Żegluga Ostródzko-Elbląska, dysponująca 7 statkami (zabierającymi na pokład 62-69 pasażerów) i tzw. party boat. Po przeprowadzonej w latach 2011-15 rewitalizacji drogi wodnej nie odbywają się już regularne całodienne rejsy pomiędzy Ostródą a Elblągiem. Dla turystów dostępne są jedynie kilkugodzinne trasy na krótszych odcinkach.

W 2011 r. Kanał Elbląski został uznany za Pomnik Historii Narodu Polskiego.

Zarządca/administrator: Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Gdańsku

Strona internetowa: <https://zegluga.com.pl/> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka

Nagrody i wyróżnienia: Certyfikat POT – Turystyczny Produkt Roku 2022

SZLAK KULTUROWY KANAŁU ELBLĄSKIEGO

REGIONALNY SZLAK KRAINY KANAŁU ELBLĄSKIEGO: ELBLĄG – IŁAWA

REGIONALNY SZLAK KANAŁU ELBLĄSKIEGO: ELBLĄG – OSTRÓDA

Rodzaj szlaku: Wodny (kajakowy), rowerowy, pieszy, samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany (oznakowane szlaki PTTK)

Trasa szlaku: Kilkanaście tras kajakowych, rowerowych, pieszych i samochodowych wokół Kanału Elbląskiego

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Stowarzyszenia „Łączy Nas Kanał Elbląski” Lokalna Grupa Działania w Elblągu powstało w 2006 r. Działa na terenie 12 gmin, przez które przebiega ta droga wodna. Wspierając rozwój turystyki stowarzyszenie buduje markę „Kraina Kanału Elbląskiego”. Jej integralną częścią jest stworzenie sieci tras turystycznych umożliwiających dotarcie do najważniejszych obiektów dziedzictwa kulturowego obszaru. Są to unikatowe w skali świata urządzenia hydrotechniczne: pochylnie rolkowe (Buczyniec, Kąty, Oleśnica, Jelenie, Całuny), śluzy (Miłomłyn, Zielona, Ostróda, Mała Ruś), przystanie i porty (Iława, Ostróda, Elbląg), nasyp i droga wodna na Jez. Karnickim, tunel żeglugowy w Starych Jabłonkach. Wśród innych zabytków należy wymienić ceglany most i budynek G.J. Steenkego w Małdytach, obelisk z 1870 r. upamiętniający twórcę kanału, a także Izbę Historii Kanału Elbląskiego w Buczyńcu. Atrakcją samą w sobie jest przyroda, na czele z jedną z największych śródlądowych wysp w kraju Wielką Żuławą na Jezioraku (najdłuższe jezioro w Polsce).

W 2023 r. przyjęto strategię rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność (na lata 2023-2029) i uzyskano dofinansowanie ponad 3 mln euro z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Jednym ze strategicznych działań (obok np. realizacji EkoMuzeum Krainy Kanału Elbląskiego czy tworzenia sieci Smart Village) ma być dalsza organizacja i rozwój Szlaku Kulturowego Kanału Elbląskiego.

Zarządca/administrator: Stowarzyszenie „Łączy nas Kanał Elbląski” Lokalna Grupa Działania

Strona internetowa: <http://krainakanaluelblaskiego.pl/new/indexall.php#%20> wersje językowe: polska

Media społecznościowe: <https://www.facebook.com/KanalElblaskiLGD/> wersje językowe: polska

<https://www.instagram.com/krainakanaluelblaskiego/> wersje językowe: polska

SZLAK „PODRÓŻE Z PANEM TADEUSZEM”	
Rodzaj szlaku: Samochodowy	Oznakowanie: Zbiór punktów
Trasa szlaku: Racot, Grażyna, Choryń, Kopaszewo, Turew, Bielewo, Lubień, Cichowo, Dolsk, Dębno, Żerków, Śmiełów	Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne: Projekt ma charakter biograficzno-literacki. Podstawą stworzenia szlaku były miejsca, w których przebywał Adam Mickiewicz podczas swojej podróży po Wielkopolsce w latach 1831-32. Wieszczyk był goszczony przez ziemiaństwo w ich wiejskich rezydencjach, pałacach i dworach. Obserwacja życia i obyczajów szlachty oraz wspomnienia z Wileńszczyzny były bezpośrednią inspiracją do napisania epopei „Pan Tadeusz” (wiele sytuacji i bohaterów ma swoje rzeczywiste pierwowzory). W trakcie samego pobytu w Wielkopolsce powstała Reduta Ordona i prawdopodobnie dwa wiersze powstańcze: Nocleg i Śmierć pułkownika oraz ballada Ucieczka, może też pierwsza redakcja trzeciej części Dziadów. Projekt obejmuje 12 miejsc, niczym 12 ksiąg „Pana Tadeusza”. Do najciekawszych obiektów należą: pałac w Racocie, opactwo Benedyktynów w Lubiniu, skansen filmowy „Soplicowo” (z elementami scenografii filmu A. Wajdy „Pan Tadeusz”) i zespół pałacowo-parkowy w Śmiełowie (Muzeum im. A. Mickiewicza – Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu posiadające pamiątki po poecie: rękopisy, rzeczy osobiste, pierwodruki). W przeszłości na szlaku organizowane były wydarzenia pt. Zjazdy Mickiewiczowskie, rajdy rowerowe i samochodowe. „Podróże z Panem Tadeuszem” nawiązują do istniejącego wcześniej okólnego samochodowego Szlaku A. Mickiewicza (Poznań – Pyzdry – Śmiełów – Lubień – Kopaszewo – Kościan – Poznań, 224 km). (https://regionwielkopolska.pl/artykuly-turystyka/szlak-adama-mickiewicza/)
Zarządca/administrator: Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Gościnna Wielkopolska”	Strona internetowa: http://www.podrozezpanemtadeuszem.pl wersje językowe: polska
Dodatkowe informacje: Strona internetowa zawiera: audioprzewodnik, film wideo i teledysk z piosenką promującą „Podróże z Panem Tadeuszem”.	

WIELKOPOLSKI SZLAK WIATRACZNY

Rodzaj szlaku: Samochodowy

Oznakowanie: Wytyczony, nieoznakowany

Trasa szlaku: **Szlak Rydzyński:** Rydzyna – Leszno – Osieczna – Krzywiń – Jerka – Racot – Kościan – Śmigiel – Wilkowice – Święciechowa – Rydzyna (116 km); **Szlak Kościański:** Kościan – Racot – Jerka – Krzywiń – Łagowo – Grabonóg – Pępowo – Miejska Górka – Sarnowa – Izbice (73 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Wielkopolska przez wieki była zagłębiem młynarstwa, w którym działały tysiące wiatraków, głównie tzw. koźlaków. Do dzisiaj przetrwało według różnych szacunków od 75 do prawie 100 tego typu obiektów. Największe ich zagęszczenie znajduje się z południowo-zachodniej Wielkopolsce, w okolicach Leszna, Kościana i Przemętu.

Na Wielkopolski Szlak Wiatraczny składają się dwie trasy (rydzyńska i kościańska), na których można zobaczyć 50 wiatraków. Są one usytuowane zarówno *in situ*, jak i przeniesione do placówek skansenowskich. Centrum szlaku stanowi prywatne Muzeum Rolnictwa i Młynarstwa w Osiecznej, gdzie oprócz zwiedzania wiatraków można wziąć udział w pokazach i warsztatach, m.in. „Od ziarenka do bochenka” (z udziałem w pieczeniu chleba). Wiatraki zgromadzone są także w Skansenie Budownictwa Ludowego Zachodniej Wielkopolski w Wolsztynie i Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Dziekanowicach (poza trasą).

Nietypowe jest współczesne przeznaczenie wiatraka w Brennie – został on zaadaptowany na obiekt noclegowy. Warto też wspomnieć o miasteczku Śmigiel, którego nazwa wprost wywodzi się od śmigów wiatraka, a niespełnionym marzeniem mieszkańców było wybudowanie 100 młynów wietrznych. Ciekawostką jest fakt, że w czasie powstania wielkopolskiego 8 stycznia 1919 r. w pobliżu Osiecznej miało miejsce starcie zbrojne wojsk powstańczych i niemieckich nazwane „bitwą pod wiatrakami”.

Zarządca/administrator: Muzeum Rolnictwa i Młynarstwa w Osiecznej, Stowarzyszenie Wiatraki Wielkopolski

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: https://regionwielkopolska.pl/wp-content/uploads/2020/02/Sz_Wiatracznym.pdf wersje językowe: polska
<https://wielkopolska.travel/wielkopolski-szlak-wiatraczny/> wersje językowe: polska

SZLAK HISTORII RYBOŁÓWSTWA	
Rodzaj szlaku:	Pieszy, ew. rowerowy
Oznakowanie:	Wytyczony i oznakowany (znaki czarne)
Trasa szlaku:	Pobierowo – Pustkowo – Trzęsacz – Rewal – Śliwin – Niechorze – Pogorzelica (24 km)
Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:	Szlak biegnie wzdłuż wybrzeża Bałtyku, łącząc dwie skrajne miejscowości gminy Rewal. Tematyką trasy jest rybołówstwo, znajdują się więc na niej dawne wioski i porty rybackie. Najważniejsze punkty na szlaku to: • Pustkowo – Krzyż Papieski i punkt widokowy na morze; • Trzęsacz – XV-wieczne ruiny kościoła na klifie, taras widokowy, Muzeon – Multimedialne Muzeum Trzęsacza, 15. południk, przystanek Nadmorskiej Kolei Wąskotorowej; • Rewal – port rybacki, punkty widokowe na Bałtyk, zabytkowa stacja wąskotorówki (nowy przystanek w Śliwinie); • Niechorze – latarnia, Park Miniatur Latarni Morskich, chata rybacka z XVIII w., dworzec kolejki wąskotorowej, Muzeum Rybołówstwa; • rezerwat przyrody „Jezioro Liwia Łuża”; • Pogorzelica – budynek dworca kolei wąskotorowej.
Zarządca/administrator:	Brak
Strona internetowa:	Brak
Inne źródła:	https://pomorzezachodnie.travel/Poznawaj-Szlaki_turystyczne-Tematyczne/a,7527/Szlak_Historii_Rybolowstwa wersje językowe: polska
Dodatkowe informacje:	Oznakowanie szlaku pieszego:
	

SZLAK SOLNY

Rodzaj szlaku: Pieszy

Oznakowanie: Wytyczony i oznakowany (znaki czerwone)

Trasa szlaku: Kołobrzeg (Baszta Prochowa) – Budzistowo – Obroty – Bogucino – Czernin – Bardy – Wrzosowo – Łykowo – Karlino – Rościno – Białogard – Trzebiszyn – Tychowo – Kikowo – Motarzyn – Doble – Połczyn Zdrój – Kłokowo – Kluczewo – Prosinko – Stare Drawsko – Czaplinek (dworzec autobusowy) (155 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak Solny jest ciekawym przykładem wykorzystania do celów turystycznych historycznego traktu handlowego biegnącego znad morza na południe. Średniowieczni kupcy podróżowali nim w głąb kraju wozami wypełnionymi drogocennym towarem – solą zakupioną w Kołobrzegu.

Szlak rozpoczyna się w Kołobrzegu przy Baszcie Prochowej, zwanej też Lontową (jedyna pozostałość średniowiecznych obwarowań) i biegnie dalej przez zabytkowe miasteczka o średniowiecznych metrykach: Budzistowo („stary” Kołobrzeg), Karlino, Białogard, Połczyn-Zdrój (uzdrowisko) aż do Czaplinka. Często przebiega wspólnie z Pomorską Drogą Świętego Jakuba. Oprócz dziedzictwa kulturowego na trasie znajdują się liczne atrakcje przyrodnicze, m.in. największy w Polsce głąz narzutowy Trygław, parki podworskie i przypałacowe, malownicze jeziora (największe – Drawskie), dolina Parsęty, rezerwat przyrody Dolina Pięciu Jezior oraz Drawski Park Krajobrazowy.

Zarządca/administrator: PTTK Koszalin

Strona internetowa: Brak

Inne źródła: https://pomorzachodnie.travel/Poznawaj-Szlaki_turystyczne-Piesze/a,9983/Szlak_Solny wersje językowe: polska
<https://wedrujznami.pl/P-C-ZP-011> wersje językowe: polska

Dodatkowe informacje: Oznakowanie szlaku pieszego:

1. SZLAK UMOCNIEŃ WAŁU POMORSKIEGO

2. TRASA BUNKRÓW WAŁU POMORSKIEGO

Rodzaj szlaku: 1. Samochodowy, 2. Rowerowy

Oznakowanie: 1. Zbiór punktów, 2. Wytyczony i oznakowany (tabliczkami z nazwą)

Trasa szlaku: 1. Sępólno Wielkie, Biały Bór, Drzonowo, Dyminek, Dołgie, Gwda Wielka, Szczecinek Wschód, Szczecinek Zachód, Śmiadowo, Borne Sulinowo, Starowice Jaz, Starowice Most; 2. Szwecja – Golcowe Bagno – Zdbice – Szwecja (28 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Szlak kulturowy przebiega przez teren tzw. Wału Pomorskiego – systemu umocnień ciągnących się od Darłowa aż do Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego. Przełamanie Wału Pomorskiego nastąpiło w wyniku serii krwawych bitew stoczonych w lutym 1945 r. przez żołnierzy 1 Armii Wojska Polskiego z 15 Dywizją Piechoty SS.

Trasa obejmuje pozostałości pozycji bojowych, bunkrów i schronów, pomniki (także w formie wojskowych pojazdów i uzbrojenia), miejsca pamięci, cmentarze wojskowe i placówki muzealne poświęcone operacji.

Do najważniejszych punktów na szlaku należą:

- Muzeum Walk o Wał Pomorski – Ośrodek Kultury w Mirosławcu (także Sala Historii Lotnictwa Wojskowego poświęcona dziejom miejscowej jednostki wojskowej i pamięci ofiar katastrofy samolotu CASA w 2008 r.),
- zaniedbany skansen bojowy 1 Armii Wojska Polskiego i Izba Pamięci Narodowej (wystawa „Las świadkiem walk o Wał Pomorski”) w Zdbicach,
- Muzeum Wału Pomorskiego i Militarnej Historii Pomorza w Szczecinku,
- Borne Sulinowo – miasto garnizon, najpierw niemiecki, od 1945 r. radziecki.

Stary szlak militarny bardzo podupadł. Stowarzyszenie Wał Pomorski 1945 podjęło działania, których celem jest budowa nowej marki turystycznej.

Trasa Bunkrów Wału Pomorskiego ma zasięg lokalny i prowadzi do miejsc w gm. Wałcz, gdzie można jeszcze zobaczyć pozostałości niemieckich umocnień wojskowych. Są to m.in. szkoła we wsi Szwecja (dawny sztab dowódcy 4 dywizji 1 Armii Wojska Polskiego), tzw. „Przesmyk Śmierci” (między jeziorami Smolno i Zdbiczno), pamiątkowy obelisk, pozostałości umocnień i skansen militarny w Zdbicach.

Zarządca/administrator: 1. Stowarzyszenie Wał Pomorski 1945, 2. Urząd Gminy w Wałczu

Strona internetowa: <https://wal-pomorski.pl/> wersje językowe: polska, angielska, niemiecka, ukraińska

Inne źródła:

https://www.pomorzewachodnie.travel/Poznawaj-Szlaki_turystyczne-Rowerowe/a,6988/Trasa_Bunkrow_Walu_Pomorskiego
wersje językowe: polska

1. SZLAK ZAKONU TEMPLARIUSZY (GM. CZAPLINEK)

2. TRASA TAJEMNIC TEMPLARIUSZY (GM. WAŁCZ)

Rodzaj szlaku: 1. Samochodowy, ew. rowerowy, 2. Pieszy

Oznakowanie: 1. Zbiór punktów, 2. Wytoczony i oznakowany (tabliczkami)

Trasa szlaku: 1. Czaplinek, Stare Drawsko (zamek Drahim), Siemczyno, Miłkowo; 2. Szwecja – Piaski – Wrzosek – Szwecja (21 km)

Charakterystyka szlaku / Walory i główne atrakcje turystyczne:

Zakon Ubogich Rycerzy Chrystusa i Świątyni Salomona powstał w 1118 r. Jego potoczna nazwa pochodzi od łacińskiego słowa *templum* – świątynia. Na terenie dzisiejszej Polski templariusze mieli do 50 komandorii, głównie na Pomorzu Zachodnim, Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie oraz Ziemi Sandomierskiej (Opatów). Po rozwiązaniu zakonu na pocz. XIV w. jego majątek przejęli joannici.

Opisywane szlaki to dwa, niezależnie od siebie realizowane przez lokalne samorządy, projekty.

Centrum Szlaku Zakonu Templariuszy stanowi Czaplinek (siedziba komandorii Tempelburg), w którym zachował się jedynie XIII-wieczny kościół Świętej Trójcy. Inne atrakcje to: zamek Drahim, pałac Siemczyno (Heinrichsdorf – siedziba jednego z templariuszy po kasacie zakonu) i fragment średniowiecznej drogi „Via Marchionis” (wymienionej w akcie nadania templariuszom ziemi czaplineckiej).

Główną atrakcją Trasy Tajemnic Templariuszy jest kościół św. Jakuba (z drewnianym, czerwonym, ośmiokątnym krzyżem w portalu wejściowym – symbolem zakonu) we wsi Szwecja, a także dolina Rurzyca i Kamień Papieski nad jez. Krępsko Średnie (ustawiony na pamiątkę kajakowych wędrówek Karola Wojtyły, od 1993 r. szlak kajakowy Jana Pawła II).

Najważniejszymi zabytkami związanymi z templariuszami na Pomorzu Zachodnim są jednak pozostałości komandorii w południowo-zachodniej części województwa (w pow. myśliborskim i gryfińskim):

- fragmenty romańskiej i gotycka kaplica z XIII w. w Chwarszczanach (obecnie część Parku Kulturowego),
- romańska kaplica z 1248 r. w Rurce,
- zespół urbanistyczny i XIII-wieczne zabytki Myśliborza (z czasów nadania ziem zakonowi przez Władysława Odonica).

Na terenie dawnej komandorii w Chwarszczanach corocznie organizowane są koncerty muzyki średniowiecznej, konferencje naukowe oraz festyny rycerskie. W miejscowości działa Stowarzyszenie Szlak Templariuszy.

Wszystkie te projekty mogą stać się załącznikiem przyszłego regionalnego Szlaku Templariuszy.

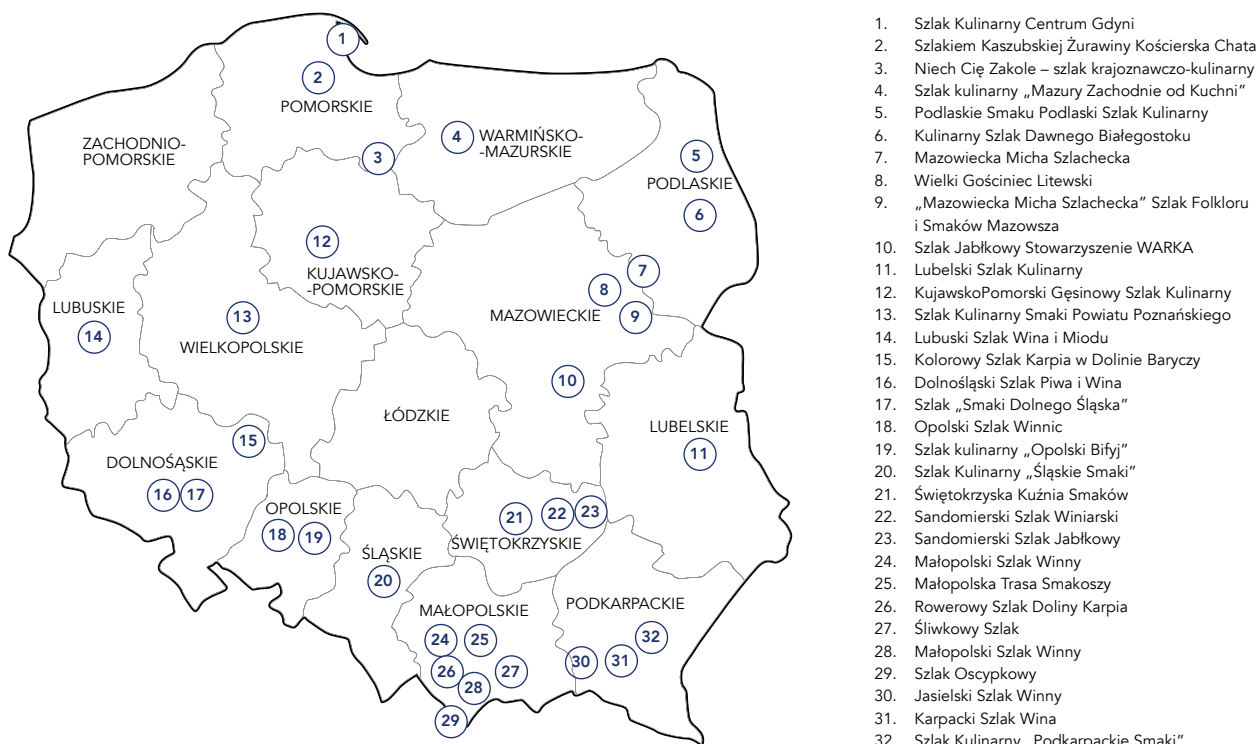
Zarządca/administrator: Urząd Miejski w Czaplinku, Urząd Gminy w Wałczu

Strona internetowa: Brak

3.4. Szlaki kulinarne

Specyficznym rodzajem szlaków kulturowych są szlaki kulinarne. Niewątpliwie są szlakami tematycznymi – nadrzędną ideą „porządkującą” atrakcje na trasie są kulinaria, produkty regionalne czy lokale gastronomiczne określonego typu. Jednak z uwagi na wyraźną odrębność organizacji szlaków kulinarnych nie zostały one szczegółowo uwzględnione w tym opracowaniu (wyjątek stanowi jedynie Lubuski Szlak Wina i Miodu, który jest symbolem i produktem markowym województwa lubuskiego).

Na podstawie wstępnego rozeznania zasobów przygotowano jedynie ogólne zastawienie takich tras. Ich orientacyjną lokalizację prezentuje rys. 5.

Rys. 5. Szlaki kulinarne w Polsce – stan na 30.11.2023 r.

Źródło: opracowanie własne

Wykorzystując wcześniejszą pracę A. Stasiaka (2015) można je przyporządkować do następujących grup:

- **szlaki restauracji** – najczęściej szlaki miejskie prowadzące do najlepszych zakładów gastronomicznych oferujących różnorodne kuchnie etniczne z całego świata (np. Szlak Kulinaryny Centrum Gdyni, Kulinarny Szlak Dawnego Białegostoku);
- **szlaki dziedzictwa kulinarnego regionu** – umożliwiają turystom zapoznanie się z tradycjami kulinarnymi i lokalnymi produktami regionu (np. Szlak Kulinaryny „Śląskie Smaki”, Szlak Kulinaryny „Podkarpackie Smaki”, „Mazowiecka Micha Szlachecka”, Szlak Kulinaryny „Opolski Bifjy”);
- **szlaki monograficzne** – poświęcone są wybranym produktom lub potrawom, np. owocom (Sandomierski Szlak Jabłkowy, Śliwkowy Szlak, Szlakiem Kaszubskiej Żurawiny), winom (Małopolski Szlak Winny, Podkarpacki Szlak Winnic, Lubuski Szlak Wina i Miodu) czy produktom zwierzęcym (Kujawsko-Pomorski Gęsinowy Szlak Kulinarny, Kolorowy Szlak Karpia);
- **szlaki wielotematyczne z kulinariami** – szlaki łączące kilka grup atrakcji turystycznych (np. zabytków, folkloru, przyrody, kuchni) w jeden spójny produkt, w którym lokalna gastronomia odgrywa szczególnie istotną rolę, decydując o jego atrakcyjności rynkowej (np. Szlak Tatarski).

4. Studium przypadku: promocja Szlaku Piastowskiego**

Jednym z najciekawszych przykładów działań promujących szlaki tematyczne w Polsce jest przeprowadzona w 2023 r. kampania reklamowa Szlaku Piastowskiego. Jej nadrzędną ideą było wykorzystanie siły przyciągania superbohaterów znanych z popkultury i do tego powszechnie kojarzonych z tematyką początków państwa polskiego. Wybór padł na Kajka i Kokosza – tytułowe postacie komiksu stworzonego w latach 70. i 80. XX w. przez Janusza Christę. Seria opowiada o mieszkańcach Mirmiłowa (obok Kajka i Kokosza m.in. kasztelan Mirmił, jego żona Lubawa, mały Smok Miluś, czarownica Jaga i jej mąż – zbój Łamignat), którzy bronią swojego grodu przed atakami Zbójcerzy pod dowództwem Hegemona i jego zastępcy Kaprała (wśród najeźdźców jest także ciamajdowaty zbójcerz Oferma).

Niesamowite przygody słowiańskich wojów miały swój debiut w 1972 r. na łamach „Wieczoru Wybrzeża”. Później regularnie, w odcinkach, ukazywały się w czasopiśmie „Świat Młodych”. Młodszy czytelnicy znają Kajka i Kokosza z wersji albumowej, która w 2016 r. stała się lekturą obowiązkową dla uczniów IV klasy szkoły podstawowej (pierwszy komiks w kanonie lektur w Polsce). W 2006 r. powstała krótkometrażowa animacja komputerowa w reżyserii Daniela Zduńczyka i Marcina Męczkowskiego, a na początku 2021 r. na platformie Netflix miała miejsce premiera serialu animowanego.

Kajko i Kokosz na Szlaku Piastowskim

Źródło: materiały reklamowe WOT

**Rozdział opracowano na podstawie wywiadu z dyrektorem WOT Arturem Krysztofiakiem oraz informacji na stronach:

<https://www.wot.org.pl/2023/06/kajko-i-kokosz-na-szlaku-piastowskim/>

<https://www.wot.org.pl/2023/10/kajko-i-kokosz-na-szlaku-piastowskim-podsumowanie-kampanii/>, <https://szlakpiastowski.pl/aktualnosci/256-komikso-wi-bohaterowie-przemierzaja-szlak-piastowski>.

Wielkopolska Organizacja Turystyczna pozyskała od Fundacji Kreska im. Janusza Christy licencję na wykorzystanie wizerunku bohaterów legendarnego komiksu. Kajko i Kokosz stali się twarzami i ambasadorami nowej kampanii promocyjnej regionu. W 2023 r. wojowie w serii tematycznych grafik i filmów, ale też „na żywo” (animatorzy w kostiumach) promowali miejsca uznawane za kolebkę polskiej państwowości. Od czerwca do września Kajko i Kokosz co tydzień pojawiali się w różnych miastach Wielkopolski, a w październiku i listopadzie już rzadziej, podczas szczególnych wydarzeń (m.in. konferencja Turysta 2023, Tour Salon, parada z okazji imienin ul. Święty Marcin). Bardzo udanym pomysłem było wykorzystanie przebranych w kostiumy aktorów nie tylko do tradycyjnej animacji podczas wydarzeń plenerowych, ale także do tworzenia zupełnie nowych treści na potrzeby promocji w Internecie i w mediach tradycyjnych, realizowania akcji ambientowych oraz kreowania dodatkowych, unikatowych (wykraczających poza sztabowe ramy) doświadczeń podczas konferencji prasowych czy spotkań branżowych.

Kampanię zainaugurowano 6 czerwca 2023 r. podczas konferencji prasowej zorganizowanej przez WOT w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu. Zaprezentowano wówczas główne założenia i harmonogram działań promocyjnych. Ich celem miało być maksymalne rozproszenie przekazu, tak aby dotrzeć do końcowego odbiorcy możliwie licznymi kanałami. Dlatego też wykorzystano szerokie spektrum dostępnych możliwości, m.in.: reklamę zewnętrzną, internetową, prasową, radiową i telewizyjną, współpracę z blogerami, a także wydawnictwa reklamowe. Dywersyfikacja wykorzystanych mediów i form przekazu umożliwiła oddziaływanie na odbiorców z różnych grup wiekowych i zamieszkujących różne lokalizacje. Kampanię adresowano do mieszkańców nie tylko Wielkopolski, ale także sąsiadujących z nią regionów – stąd też często ogólnopolski zasięg wielu działań.

Reklama outdoor i online

Na potrzeby promocji wizualnej przygotowano kilkadziesiąt wariantów kreacji – grafik i filmów wideo utrzymanych w konwencji klasycznego komiksu, które ukazywały głównych bohaterów na tle obiektów Szlaku Piastowskiego.

Reklamę zewnętrzną stanowiła kampania *out-of-home* (OOH) w stolicach województw sąsiadujących z Wielkopolską: Bydgoszczy, Gorzowie Wielkopolskim, Łodzi, Szczecinie i Wrocławiu. Wykorzystano m.in. city lighty, city screeny oraz reklamy na pojazdach komunikacji publicznej. Podobny przekaz pojawił się także w samym Poznaniu (m.in. na gigantycznym ekranie LED nad holem wschodnim MTP) i innych miastach regionu (Piła, Gniezno, Leszno, Kalisz).

Jeszcze szerszy zasięg miała kampania prowadzona online za pomocą mediów społecznościowych. Przygody Kajka i Kokosza (zarówno w formie grafik, jak i filmików) można było obserwować w mediach społecznościowych zarządzanych przez Wielkopolską Organizację Turystyczną. Oprócz tego przeprowadzono też wysokonakładową kampanię sponsorowaną. W efekcie tych działań w okresie 01.06-30.09.2023 r. wszystkie posty, niezależnie od formatu, publikowane na portalach należących do Meta (Facebook, Instagram) osiągnęły sumaryczny zasięg 493 tys. osób. Liczba ta obejmuje zarówno zasięgi organiczne, jak i wygenerowane w efekcie odpłatnych kampanii reklamowych. Dodatkowo na Tik Toku szacowany zasięg wyniósł 137,5 tys. osób.

Reklama prasowa, radiowa i telewizyjna

W ramach kampanii promocyjnej reklamy prasowe (w formacie 1/1 strony) zostały opublikowane w kilku ogólnopolskich i regionalnych czasopismach specjalistycznych (branżowych i tzw. lifestyle'owych). Były to: *Świat Kobiety* (7/2023), *Świat Wiedzy* (7/2023), *Wiedza i Życie* (7/2023), *Wiadomości Turystyczne* (7/2023), *Świat Podróże Kultura* (nr 69/2023) oraz *Sukces po Poznaniu* (6/2023).

Kajko i Kokosz, wędrując po Wielkopolsce, stali się mimowolnymi bohaterami wielu medialnych (prasowych i radiowych) relacji z odbywających się wydarzeń. O nietypowej „komiksowej” kampanii reklamowej wspominał m.in. Głos Wielkopolski, a także Radio Poznań i Radio Emaus.

Z kolei reklama telewizyjna miała postać lokowania produktu, jakim jest „Szlak Piastowski”, w popularnych audycjach. Kajko i Kokosz pojawili się na antenie telewizji WTK podczas prognozy pogody. W programach wykorzystano materiał nagrany w Grodzie Pobiedziska i Baszcie Dorotka w Kaliszu. Każdy z dni zdjęciowych przełożył się na 12 emisji prognozy pogody (zarówno w *prime time*, jak i w paśmie przedpołudniowym).

Współpraca z blogerami i gadżety reklamowe

Aby zainteresować przedstawicieli polskiej blogosfery tematem Szlaku Piastowskiego, przeprowadzono akcję wysyłki specjalnie zaprojektowanych i opisanych (gwarą wielkopolską) paczek, zawierających unikatowe gadżety (m.in. kubek, ceramiczna podkładka pod kubek, koszulka, skarpetki, zestaw materiałów promocyjnych). Takich prezentów wysłano kilkadziesiąt do najbardziej znanych i aktywnych blogerów turystycznych. Zaowocowało to niezliczonymi, pozytywnymi treściami, które pojawiły się z tej okazji w Internecie. Były to m.in. osobiste wpisy, relacje, filmy wideo dotyczące rozpakowywania przesyłki (tzw. *unboxing*), turystycznych atrakcji Szlaku Piastowskiego, a nawet historii polskich komiksów.

Gadżety reklamowe trafiły nie tylko do blogerów – nieodpłatnie rozdawane były także uczestnikom wydarzeń, na których pojawili się Kajko i Kokosz.

Wydawnictwa reklamowe

Przygotowane wydawnictwa reklamowe mają co prawda tradycyjną, papierową formę, ale już ich treść nie jest wcale taka klasyczna. W pierwszym rzędzie opublikowano wyjątkową książeczkę dla dzieci pt. „Kajko i Kokosz na Szlaku Piastowskim”. Dzięki współpracy z doświadczonym rysownikiem ma ona kształt komiksu zachowującego styl Janusza Christy. Na kolejnych kartach publikacji Kajko i Kokosz (często w towarzystwie innych postaci z Mirmiłowa) wędrują po Szlaku Piastowskim i odkrywają jego najbardziej charakterystyczne budowle. Książeczce towarzyszy, wykorzystująca te same rysunki, kolorowanka. Najmłodsi mogą samodzielnie, według własnej inwencji, wypełniać kolorami poszczególne kontury. Obie publikacje dostępne są także w wersji elektronicznej, z możliwością ściągnięcia na komputer i wydrukowania (www.wielkopolska.travel/wp-content/uploads/2023/07/KK-na-szlaku-lekka-Ksi%C4%85%C5%BECeczka.pdf i www.wielkopolska.travel/wp-content/uploads/2023/07/KK-na-szlaku-kolorowanka.pdf).

Okladki książeczki i kolorowanki „Kajko i Kokosz na Szlaku Piastowskim”

Źródło: <https://www.wot.org.pl/dzialalnosc/wydawnictwa/kajko-kokosz-na-szlaku-piastowskim/>

Dla trochę starszych miłośników Kajka i Kokosza oraz Szlaku Piastowskiego wyprodukowano 1000-elementowe puzzle „Mirmilowo”. Obrazek ukazuje jedno z najbardziej znanych przedstawień komiksowego grodu z latającym Milusiem na pierwszym planie. Jest to lekko zmodyfikowana wersja układanki, którą Janusz Christa w 1987 r. przygotował na zlecenie... Milicji Obywatelskiej. Wszystkie pudełka zostały jednak już oznakowane logotypami Szlaku Piastowskiego oraz Wielkopolski. Puzzle, a także dwie wersje plakatu kolekcjonerskiego, dostępne są w sprzedaży w oficjalnym sklepie internetowym (AleKreska.pl).

Kampania promocyjna została bardzo pozytywnie odebrana przez turystów. Spotkała się też z przychylnym przyjęciem specjalistów od marketingu turystycznego. Tym bardziej, że przyniosła nieoczekiwaną wartość dodaną: wzrost usieciowienia podmiotów tworzących Szlak Piastowski. Do tej pory wiele obiektów dość sceptycznie, wstrzemięźliwie podchodziło do współpracy w ramach produktu turystycznego – szlak. Dotyczyło to np. dużych, znanych atrakcji, które realizując własną strategię działania dobrze radziły sobie na rynku. Kampania sprawiła jednak, że wiele obiektów chętnie przyjmowało i ustawiało przed wejściem specjalne standy z postaciami wojów i tarczą Szlaku Piastowskiego, przy których odwiedzający później często się fotografowali. W efekcie nastąpił wyraźny wzrost identyfikacji ze szlakiem i zaangażowania we wspólne przedsięwzięcia. Administratorzy niektórych miejsc zaczęli występować ze swoimi własnymi inicjatywami i nowymi pomysłami promocyjnymi. Tak stało się np. w Nowym Tomyślu, gdzie przy wejściu do lokalnego zoo stanął wiklinowy smok Miluś (wyroby z wikliny są regionalnym produktem markowym). Postacie Kajka i Kokosza zaczęło do promocji wykorzystywać także Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, mimo że od 2017 r. jest wydawcą serii komiksów historyczno-przygodowych pt. „Borka i Sambor”. Na podkreślenie zasługuje również fakt, że kampania promocyjna, choć prowadzona przez Wielkopolską Organizację Turystyczną, objęła również miejscowości położone na Szlaku Piastowskim w województwie kujawsko-pomorskim (Biskupin, Kruszwica).

W 2024 r. Kajko i Kokosz nadal będą promować Wielkopolskę – tym razem główny nacisk położony będzie jednak na turystykę aktywną (m.in. Wielka Pętla Wielkopolski) i różnorodność regionalnych atrakcji (m.in. zamek w Gołuchowie, gdzie kręcono „Akademię pana Kleksa”, kopalnia soli w Kłodawie). Przygotowywane są już materiały i gadżety reklamowe (m.in. książeczka dla dzieci poświęcona aktywnemu wędrowaniu).

5. Podsumowanie

Przeprowadzona dość szczegółowa analiza szlaków tematycznych w Polsce pozwala na sformułowanie szeregu wniosków ogólniejszej natury. Oczywiście, zastosowana metoda inwentaryzacji ma swoje ograniczenia. Oparcie badania głównie na internetowej kwerendzie nie pozwala na ocenę realnego stanu szlaków, przede wszystkim w zakresie ich oznakowania w terenie. W tym względzie konieczna jest wizja lokalna i sprawdzenie, czy oznakowanie istnieje, w jakim stanie się znajduje, czy spełnia swoją rolę etc. Innym ważnym zadaniem byłaby weryfikacja dostępności obiektów na trasie (np. godziny otwarcia, sposób udostępniania, ułatwienia dla niepełnosprawnych), funkcjonowania informacji turystycznej, możliwości zakupu pamiątek czy jakości obsługi turystów. Tym niemniej, przyjęcie perspektywy turysty poszukującego jeszcze na etapie planowania podróży informacji o szlakach w Internecie ma też swoje zalety. Pozwala spojrzeć na istniejące zasoby oczami potencjalnych turystów i sprawdzić, czy jest to obraz zachęcający do podjęcia wysiłku związanego z wyjazdem, czy też wręcz przeciwnie, zniechęcający.

Zgromadzone materiały i doświadczenia z poszukiwań pozwalają przedstawić następujące konkluzje:

1. W Polsce istnieje bardzo dużo szlaków kulturowych. Brak jest jednak pełnego i aktualnego zestawienia (ogólnopolska strona internetowa, serwisy regionalne?), które byłoby wiarygodnym źródłem informacji o nich. W efekcie podawane przez naukowców liczby są dość zróżnicowane i odległe od siebie. Przykładowo, Ł. Gawęł (2016) szacował, że w połowie poprzedniej dekady funkcjonowało w naszym kraju 390 szlaków turystyczno-kulturowych. Podczas Kongresu Krajoznawstwa Polskiego, który odbył się we wrześniu 2023 r. w Łodzi, T. Duda wspominał, że obecnie istnieje już ok. 650 szlaków kulturowych. Rozbieżności te mogą wynikać oczywiście z upływu czasu, ale także z przyjmowania różnych kryteriów, jakie musi spełniać turystyczna trasa, by uznać ją za szlak (nie tylko kwestie oznakowania). Niniejszy raport obejmuje charakterystykę ponad 100 największych szlaków tematycznych (pominięto: Europejskie Szlaki Kulturowe w organizacji, szlaki kulinarne oraz lokalne i miejskie trasy).
2. Szlaki kulturowe w Polsce są bardzo zróżnicowane pod względem tematycznym. Najliczniejsze okazały się szlaki: architektury (zamków, kościołów, architektury w stylu romańskim gotyckim, barokowym, architektury drewnianej), historyczne (dedykowane ważnym okresom w dziejach kraju, od średniowiecza do współczesności, wybitnym królom, rodom magnackim, bohaterom narodowym), historyczno-wojskowe i martyrologiczne (poświęcone średniowiecznym bitwom, powstaniom narodowym, I i II wojnie światowej), sztuki (malarstwa, literatury, filmu, sztuki sakralnej), biograficzne (pisarzy, malarzy, muzyków, uczonych) i religijno-pielgrzymkowe (związane z określonymi zakonami, trasami pielgrzymkowymi czy postacią papieża Jana Pawła II). Odnotowano też ponad 30 szlaków kulinarnych. Odzwierciedleniem współczesnych trendów i zmieniających się zainteresowań turystów jest rozwój szlaków przemysłowych i szlaków techniki. W ostatnich latach powstało ich szczególnie dużo – stanowią przegląd zabytków industrialnych w danym regionie, dokumentują ogólnie rewolucję przemysłową lub historię konkretnego okręgu przemysłowego. Popularne stają się także trasy, których motywem przewodnim jest: folklor i tradycyjne rzemiosło (ginące zawody), wielokulturowość obszarów transgranicznych i dziedzictwo mniejszości etnicznych i religijnych, a także, sprzyjające połączeniu edukacji i rekreacji, historyczne założenia parkowo-ogrodowe. W zestawieniu uwzględniono też kilka szlaków o tematyce przyrodniczej i przyrodniczo-kulturowej, zwłaszcza na styku geologii i archeologii.

3. Weryfikacja zasobów portali <https://www.szlaki.sgpm.krakow.pl/> (projekt „Szlaki kulturowe jako medium zmian w kulturze”) i <http://szlakimalopolski.mik.krakow.pl/> (Szlaki Małopolski. Małopolski Instytut Kultury) dowiodła, że 50-75% opisanych w nich szlaków kulturowych już nie istnieje. Na fakt, że wiele tras nie jest szlakami realnie funkcjonującymi (utworzone, nie są przez nikogo zarządzane, ani koordynowane) zwracał uwagę już Ł. Gaweł (2016). Wydaje się jednak, że przyczyny takiego stanu rzeczy są też inne. Większość szlaków cechuje się stosunkowo krótkim cyklem życia, który można szacować na 5-10 lat. Wynika to m.in. z działania projektowego. Duży boom na wytyczanie nowych szlaków w Polsce miał miejsce w latach 2007-13 (+ 2 lata) w związku z łatwą dostępnością środków finansowych z programów unijnych. Z reguły jednak po zakończeniu działań projektowych podmiot zarządzający nie miał już zapewnionych alternatywnych źródeł dalszego finansowania przedsięwzięcia. Można zakładać, że drugim ważnym powodem wygaszania szlaków była pandemia COVID-19, ale nie ma wyników badań potwierdzających skalę tego zjawiska. Wreszcie, z pewnością nie bez znaczenia są też zmieniające się zasoby ludzkie (naturalne ruchy kadrowe: odejścia liderów projektu i pracowników zaangażowanych w rozwój szlaku) oraz szybko zmieniające się zainteresowania turystów (ciągłe poszukiwanie „czegoś nowego”). Wszystkie te czynniki sprawiają, że szlaków długowiecznych, funkcjonujących dłużej niż 10 lat, jest bardzo mało.
4. Odstępstwem od tej reguły są szlaki zarządzane przez PTTK, które wykazują się dużą trwałością, wręcz długowiecznością. Stanowią one jednak specyficzny przypadek: niewiele wśród nich jest tematycznych szlaków kulturowych (zdecydowana większość to szlaki turystyki aktywnej). Dodatkowo trasy te są przede wszystkim elementem zagospodarowania turystycznego regionu, ewentualnie atrakcją turystyczną. Praktycznie brak jest szlaków w ujęciu produktowym.
5. Po zakończeniu projektów w perspektywie unijnej 2007-13 nastąpił dla szlaków okres posuchy – braku łatwo dostępnych źródeł finansowania nowych pomysłów. Tym niemniej można jednak zaobserwować udane pozyskiwanie środków na rozwój inicjatyw szlakowych z innych niż dotychczas programów, głównie na współpracę transgraniczną. Dotyczy to np. polsko-czeskiego programu Przekraczamy Granice 2014-2020 czy programów Interreg w latach 2021-2027. Dzięki temu powstało kilka interesujących projektów, np. w województwie śląskim i dolnośląskim. Ale nie oznacza to, że wskazane zagrożenia zniknęły. Może się okazać, że już wkrótce beneficjenci będą borykać się z problemem wysokich kosztów utrzymania stworzonych tras. W przypadku szlaków transgranicznych aktualnie szczególnie trudna jest sytuacja na granicach wschodnich (praktycznie zamknięte dla turystyki z powodu wojny na Ukrainie i zamrożonych stosunków politycznych z Białorusią i Rosją).
6. Bliższego omówienia wymaga proces tworzenia szlaków kulturowych w Polsce. Mogą one powstawać – umownie mówiąc – „odgórnie” lub „oddolnie”. W pierwszym przypadku mamy do czynienia z pomysłodawcą (może to być samorząd lub organizacja non-profit, rzadziej podmiot gospodarczy czy osoba prywatna), który stara się o środki finansowe – do niedawna najczęściej z projektów unijnych – na realizację wymyślonej koncepcji. Po wygraniu procedury konkursowej do realizacji zakładanych działań zapraszani są potencjalni partnerzy, podmioty i instytucje wpisujące się w założenia projektu. Niestety, często budzi on poważne wątpliwości co do wysokości kosztów, zasadności inwestycji, popytu na tworzoną ofertę itp. Zdarza się nawet, że zarządzający danymi atrakcjami nie wiedzą, że znajdują się na jakimś szlaku. Szlak jest „papierowy” („wirtualny”) – wprawdzie istnieje w materiałach reklamowych, Internecie, nawet na tablicach informacyjnych, ale nie ma integracji i współpracy podmiotów tworzących trasę. Drugi ze wspomnianych sposobów kreowania szlaków opiera się na inicjatywie oddolnej – chęci współdziałania różnego rodzaju obiektów i atrakcji, które w „usieciowieniu” widzą korzyści dla siebie i możliwości zwiększenia efektywności swojej działalności. Oczywiście, także tutaj konieczny jest lider (przywódca), który będzie wytyczał kierunki działania i zarządzał powstałą strukturą, ale model ten zakłada aktywność i odpowiedzialność za szlak wszystkich jego członków.

Wydaje się, że sposób kreowania szlaku ma znaczący wpływ na jego trwałość i charakter. Model oddolny powinien sprzyjać długowieczności (choć na pewno jej nie gwarantuje), a także rezyliencji (odporności na wstrząsy, umiejętności adaptacji do zmiennych warunków oraz odbudowy i reorganizacji kluczowych elementów systemu). Model odgórny jest mniej trwały, bardziej podatny na wstrząsy i łatwiejszy do likwidacji. Realizowany model tworzenia szlaku w jakimś stopniu decyduje też o tym, czy stanie się on elementem zagospodarowania turystycznego lub atrakcją, czy też produktem turystycznym. Model oddolny niewątpliwie sprzyja ujęciu produktowemu – kreowaniu wspólnej oferty rynkowej.

7. Z zagadnieniami opisanymi w poprzednich punktach ściśle wiąże się problem zarządzania. Zarządca szlaku kulturowego to ktoś (podmiot, instytucja), kto nie tylko kreuje nadrzędną ideę trasy i jej przebieg, ale także administruje szlakiem na co dzień i dba o jego rozwój w przyszłości. W polskich warunkach takim podmiotem może być samorząd lokalny (administracja publiczna), regionalne i lokalne organizacje turystyczne, a także organizacje i stowarzyszenia turystyczne (niekiedy nawet specjalnie powoływane w tym celu). Każdy z nich ma swoje ograniczenia – bariery instytucjonalne, prawne, osobowe, finansowe itd. Ważne jest, by nadzór nad szlakiem nie był tylko iluzoryczny, ograniczający się do jego „wymyślenia”, oznakowania i ew. wydawania folderów i ulotek.

Interesującą próbą poszukiwania nowego modelu zarządzania szlakiem kulturowym, zwłaszcza w zakresie jego koordynacji i finansowania, jest powołanie Klastra Turystycznego „Szlak Piastowski w Wielkopolsce” (a wcześniej Rady Programowo-Naukowej ds. Szlaku Piastowskiego). Być może jest to rozwiązanie warte powielania, przede wszystkim w przypadku większych tras, wymagających kompleksowego koordynowania działań wielu różnych podmiotów. W przypadku małych szlaków funkcje koordynatora z reguły dobrze wypełniają np. lokalne grupy działania czy organizacje turystyczne, choć na pewno poważną przeszkodą w efektywnym działaniu jest brak specjalistycznej wiedzy.

Pierwotnym problemem wciąż jednak pozostaje „porzucanie” szlaków przez jego pomysłodawców. Nadal jest wiele tras, które kiedyś, z jakiegoś powodu utworzone, obecnie nie są przez nikogo zarządzane, ani koordynowane. Każdy szlak powinien mieć swojego gospodarza. W tej sytuacji problemem wtórnym staje się wybór najbardziej efektywnego sposobu zarządzania, spośród teoretycznych modeli proponowanych przez A. Mikosa von Rohrscheidt (2012).

8. Czym powinien charakteryzować się dobrze skonstruowany szlak tematyczny? A. Mikos von Rohrscheidt (2010) wskazuje m.in. na konieczność: uzasadnionej tematykacji (gwarancji autentyczności kulturowej), hierarchizacji atrakcji, oznaczenia przebiegu i obiektów (*in situ* i/lub systemowe), dostępności obiektów (komunikacyjnej i faktycznej), a także koordynacji szlaku (jako systemu i oferty).

Niemal wszystkie znaczące polskie szlaki kulturowe spełniają te podstawowe warunki, tzn. posiadają krótką, łatwą do zapamiętania nazwę, jednoznacznie wskazującą temat szlaku. Humorystyczne przykłady nazw (np. Trasa Bunkrów, Kościołów i Magii) występują sporadycznie i odnoszą się raczej do lokalnych inicjatyw szlakowych. Pewne problemy może stwarzać jednak równoległe funkcjonowanie kilku nazw szlaku: obok oficjalnej dłuższej wersji również nazwy skróconej, potocznej, częściej używanej (np. Szlak Zamków Gotyckich i Szlak „Polskie Zamki Gotyckie”, Małopolska Trasa UNESCO i Małopolska Trasa Światowego Dziedzictwa UNESCO, Szlak Rzemiosła i Szlak Tradycyjnego Rzemiosła), a także istnienie dwóch-trzech różnych szlaków o podobnych nazwach, co może prowadzić do pomyłek, o który szlak tak naprawdę chodzi (np. Szlak Hanzeatycki i Nadmorski Szlak Hanzeatycki, Szlak Bitwy Warszawskiej 1920 i Rowerowy Szlak Stulecia Bitwy Warszawskiej 1920, Szlak Powstańców Śląskich i Szlak Pamięci Powstań Śląskich na Opolszczyźnie). W tych ostatnich przypadkach trudno rozstrzygnąć, czy jest to tylko przypadkowe podobieństwo, czy też próba „wpiśnięcia” się w znaną już markę.

9. Dość dobrze wygląda też sytuacja pod względem identyfikacji wizualnej. Wiele tras posiada swoje indywidualne, unikatowe logo. Oczywiście, można dyskutować nad jakością estetyczną i artystyczną niektórych projektów, ale bardziej istotne jest konsekwentne wykorzystywanie przyjętego znaku graficznego do jednoznacznej identyfikacji szlaku, wyróżnienia się wśród innych tras, budowania własnej tożsamości i integracji podmiotów tworzących wspólną ofertę (w Internecie, na materiałach promocyjnych, oznakowaniu trasy itd.). Rzadko jednak powstają profesjonalne księgi znaków, zawierające różne warianty logo i prezentujące różne konteksty jego zastosowania. Dobrym przykładem może być tu system identyfikacji wizualnej opracowany dla Szlaku Gryfitów: https://turystyka.wzp.pl/sites/default/files/system_identyfikacji_wizualnej_szlaku_gryfitow_skompresowany.pdf. Dodatkowych znaków graficznych z reguły nie posiadają tematyczne szlaki wytyczane przez PTTK – znakowanie ogranicza się tylko do przewidzianego w Instrukcji... (2014) systemu znaków. Ale i tu pojawiają się wyjątki od reguły, które być może zwiastują nowe podejście tej organizacji do szlaków kulturowych. Szlak Orlich Gniazd oprócz znaków czerwonych posiada też całkiem udane logo.
10. Szlaki kulturowe w Polsce to przede wszystkim trasy samochodowe, rowerowe i piesze. Rzadko pojawiają się inne rodzaje szlaków (np. kajakowe), nie zidentyfikowano żadnego konnego, narciarskiego czy żeglarskiego. Wynika to oczywiście z najpopularniejszych sposobów wędrowania w dzisiejszych czasach. Samochód umożliwia szybkie i wygodne przemieszczanie się do zaplanowanych atrakcji, a rower i własne nogi – dogłębną penetrację obszaru wypoczynku. Dominacja tych trzech rodzajów szlaków ma też przełożenie na najczęściej stosowane sposoby znakowania tras turystycznych. O ile w przypadku szlaków pieszych przeważa znakowanie ciągłe (najczęściej systemem znaków PTTK), to w przypadku szlaków rowerowych, a zwłaszcza samochodowych nie jest to już konieczne. Dzięki nawigacji satelitarnej (GPS) oraz możliwości pobierania śladów trasy (GPX) oznakowanie w terenie może być zredukowane do niezbędnego minimum. W ostatnich latach znacząco przybyło szlaków nieoznakowanych, czyli zbioru punktów rekomendowanych do odwiedzenia. Jak wspomniano we wstępie, przyczyn tego zjawiska jest wiele, m.in. pozostawienie turystom swobody wyboru, elastyczność oferty czy względy oszczędnościowe. Należy jednak założyć, że trend ten będzie się umacniał.
11. Przeprowadzona kwerenda internetowa pozwala stwierdzić, że skoordynowana, wszechstronna promocja szlaków tematycznych w Polsce praktycznie nie istnieje. Chlubnym wyjątkiem jest – opisana w rozdz. 4 – kampania promocyjna Szlaku Piastowskiego z 2023 r. Prawdopodobnie były to jedyne zakrojone na tak dużą skalę działania promujące pojedynczy szlak tematyczny w ciągu ostatniej dekady (podobną promocję w XXI w. miał chyba jeszcze tylko Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego). Po części wynika to z faktu, że nie bardzo jest co promować (niewielka liczba szlaków o charakterze produktowym z konkretną ofertą rynkową), po części zaś z braku adekwatnie dużych środków finansowych (choć w przeszłości można było takowe pozyskać ze środków unijnych – najlepszy przykład: spektakularna promocja GreenVelo). W tej sytuacji administratorzy szlaków kulturowych koncentrują się przede wszystkim na tradycyjnych działaniach promocyjnych: właściwym oznakowaniu szlaku, reklamie drukowanej (ulotki, foldery, przewodniki...), pamiątkach, organizacji święta szlaku, a z nowoczesnych form komunikacji marketingowej: własna strona internetowa oraz (w ostatnich latach) media społecznościowe i aplikacje na urządzenia mobilne.
12. Pierwsze próby stworzenia spójnego systemu oznakowania szlaków kulturowych w Polsce miały miejsce w pierwszej dekadzie XXI w. Korzystając z zachodnich doświadczeń i unijnego dofinansowania opracowano ujednolicone, atrakcyjne wizualnie drogowskazy i tablice informacyjne dla powstającego od 2001 r. Szlaku Architektury Drewnianej, a później dla Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego (od 2006 r.). Przyjęte wtedy rozwiązania stały się wzorem i inspiracją dla kolejnych projektów szlakowych.

Od 2002 r. istnieje możliwość oznaczania samochodowych szlaków turystycznych biało-brązowymi znakami drogowymi (E-22a, E-22b, w mniejszym stopniu E-22c). Z czasem pojawiło się ich przy polskich drogach dość dużo – pewnym problemem (choć głównie natury estetycznej) jest jednak ich zróżnicowana kolorystyka (w każdym województwie stosuje się trochę inny odcień koloru brązowego).

W dobie nawigacji satelitarnej, rezygnacji z wytyczania ścisłej trasy na rzecz zbioru punktów, a także ze względów ekonomicznych tradycyjne, fizyczne oznakowanie szlaków powoli staje się zbędne. Nadal jednak bardzo przydatne są tablice informacyjne przy obiektach.

13. Niedościągłym wzorem święta szlaku kulturowego w Polsce, niezmiennie od 2010 r., pozostaje Industriada (certyfikaty POT: zwykły – 2013, złoty – 2016). Główne wydarzenie promujące Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego uznawane jest jednocześnie za największy festiwal dziedzictwa poprzemysłowego w Europie Środkowo-Wschodniej (w 2023 r. ponad 440 eventów w 46 obiektach, frekwencja przed pandemią przekraczała 100 tys. uczestników). Święto jest okazją do usytuowania różnorodnych wydarzeń kulturalnych w nieoczywistych, a zarazem efektownych przestrzeniach industrialnych, co przekłada się na skuteczną promocję dziedzictwa przemysłowego Śląska, samego Szlaku Zabytków Techniki oraz jego poszczególnych obiektów. Jak dotąd koncepcja ta nie znalazła jednak znaczących naśladowców.
14. Z uwagi na przyjętą metodę badania szczególnej ocenie podlegały strony internetowe, traktowane jednocześnie jako platforma wiedzy i forma promocji szlaków kulturowych. Sytuacja na tym polu jest bardzo zróżnicowana. Wiele szlaków posiada atrakcyjne własne strony – nowoczesne, estetycznie zaprojektowane, wielofunkcyjne, zawierające bogate i wyczerpujące treści na temat zarówno samej trasy, jak i znajdujących się na niej pojedynczych atrakcji. Dotyczy to – jak można byłoby się spodziewać – dużych, popularnych szlaków (np. Orlich Gniazd, Piastowskiego, Polskich Zamków Gotyckich), ale i tych mniej znanych (np. Europejskiego Szlaku Zamków i Pałaców, Szlaku Tajemniczych Podziemi, Małopolskiego Szlaku Ogrodów, Szlaku Rzemiosła, Szlaku COP, Karpackiego Szlaku Ogrodów i Domów Historycznych, Szlaku Świętej Warmii i wielu innych). Niestety, są też wcale nie nieliczne szlaki, które mają strony przestarzałe na poziomie technologicznym, wizualnym i merytorycznym. Są też trasy, które nie posiadają żadnej własnej witryny internetowej.

Zauważalną tendencją jest tworzenie podstron szlaków w regionalnych portalach turystycznych, zbierających informacje krajoznawcze z całego regionu. Jednak, portale te najczęściej nie zawierają widocznej, odrębnej zakładki „szlaki”, stąd informacje o nich są ukryte, trudne do odnalezienia przez użytkowników.

15. Na stronach internetowych szlaków – oprócz tradycyjnych treści tekstowych i graficznych (fotografie, rysunki, mapy) – pojawiają się też ciekawe rozwiązania i nowinki technologiczne podnoszące ich atrakcyjność dla użytkowników. Można tu wymienić np.: multimedia: filmy wideo i teledyski, audioprzewodniki (np. <https://ogrody.podkarpackie.travel/audiobooki/>, <https://soundcloud.com/user-675842428>, <https://szlakswietejwarmii.pl/baldy/>), interaktywne mapy, panoramy, wycieczki wirtualne, możliwość pobrania śladów trasy GPX, e-przewodnika, promocyjnych folderów czy materiałów edukacyjnych (gry planszowe, terenowe, quizy, puzzle, zeszyty edukacyjne). Coraz więcej szlaków kulturowych ma swoje profile w mediach społecznościowych (Facebook, Instagram YouTube) – zwiększa to interakcję i szybkość komunikacji z turystami, zwłaszcza w przypadku organizacji różnego rodzaju wydarzeń i akcji. Powszechne stają się już aplikacje, umożliwiające dzięki urządzeniom mobilnym nie tylko korzystanie z zasobów wiedzy w terenie, ale i udział w różnego rodzaju grach i zabawach. Szlak Piastowski uruchomił nowoczesną aplikację AR „Szlakiem Wielkiej Historii” (z elementami rzeczywistości rozszerzonej). Z kolei aplikacja Mazowieckiego Szlaku Literackiego wykorzystuje beacons (czujniki sygnalizujące zbliżanie się do atrakcji i udostępniające turystom aktywne informacje). W ramach ożywienia szlaku proponowane są quesy, geocaching, TRInO, szczegółowe trasy tematyczne (zjawisko grywalizacji). Coraz więcej szlaków wprowadza programy lojalnościowe – są to paszporty turystyczne, zbieranie pieczętek, zdobywanie odznak, nagradzanie wytrwałych wędrowców upominkami związanymi tematycznie z trasą itd.

16. Podobnie jak w przypadku innych stron internetowych standardem stają się różnego rodzaju udogodnienia dla osób niepełnosprawnych, m.in. audiodeskrypcja, możliwość dostosowania koloru, kontrastu, wielkości czcionki.
17. W kontekście promocji turystycznej na rynkach zagranicznych kluczowym zagadnieniem są obcojęzyczne wersje stron internetowych, które powinny zawierać niezbędne informacje krajoznawcze i praktyczne. Niestety, w tym zakresie jest jeszcze wiele do zrobienia. Mniej więcej połowa stron internetowych polskich szlaków kulturowych jest wyłącznie po polsku. Jeśli tekst jest tłumaczony na jakiś język obcy, to niemal na pewno jest to język angielski. Jako trzeci najczęściej pojawia się język niemiecki lub ukraiński (co ciekawe, nie tylko przy wschodniej granicy), zdecydowanie rzadziej spotkamy strony po francusku, hiszpańsku czy włosku. Na południu Polski popularny jest język czeski i słowacki (po części wynika to z realizowanych tam projektów transgranicznych). Stroną, która okazała się dostępna w największej liczbie języków obcych (aż 17) jest portal Drogi św. Jakuba (<https://camino.net.pl/>). Są wśród nich m.in. estoński, litewski, łotewski, niderlandzki, węgierski, a nawet łacina. Niektóre strony (np. Szlaku Architektury Drewnianej, Orlich Gniazd, Warowni Jurajskich) umożliwiają automatyczne tłumaczenie tekstu za pomocą internetowych narzędzi (Google Translation / Yandex). W badaniu nie oceniano jakości takiego tłumaczenia – można jednak założyć, że nie jest ono doskonałe, choć dla zrozumienia istoty tekstu powinno wystarczyć. Odrębne zagadnienie stanowi fakt, czy tłumaczona jest cała zawartość portalu, czy tylko wybrane treści (podstrony). Często wersje językowe mają charakter wybiórczy.
18. Czego jeszcze brakuje polskim szlakom tematycznym? Opisane powyżej pozytywne symptomy rozwoju tras kulturowych i unowocześniania oferty nie występują oczywiście w równym stopniu na wszystkich trasach, więc w pierwszym rzędzie należałoby zadbać o ich upowszechnienie. Na podstawie przeprowadzonego rozpoznania oraz osobistych doświadczeń turystycznych autora można wskazać jeszcze kilka znaczących uchybień i braków. Do najważniejszych wypada zaliczyć:
- brak lub dość ograniczoną liczbę pamiątek nawiązujących bezpośrednio do tematyki szlaku,
 - nieprzykładanie uwagi do biletów wstępu do atrakcji, których szata graficzna i warstwa informacyjna mogłyby dodatkowo podkreślać przynależności do wspólnoty szlaku,
 - praktycznie brak dostępności różnych wariantów produktu przygotowanych z myślą o różnych segmentach rynku (ta sama /lub zmodyfikowana/ trasa dostosowana do potrzeb, oczekiwań i możliwości rodzin z dziećmi, grup szkolnych, seniorów, pasjonatów tematu etc.),
 - jeszcze ciągle niewielkie wykorzystanie mediów społecznościowych do tworzenia wspólnoty (społeczności) miłośników i ambasadorów szlaku,
 - granice administracyjne jako bariera w rozwoju szlaków (ograniczenia współpracy, problemy związane z zarządzaniem i finansowaniem itd.).

Bibliografia

- Gaweł, Ł. (2011). *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gaweł, Ł. (2016). Szlaki kulturowe w świetle zarządzania turystyką kulturową w Polsce. W: E. Bogacz-Wojtanowska, Ł. Gaweł, A. Góral (red.), *Szlaki kulturowe jako medium zmian w kulturze* (s. 175-185). Kraków: Stowarzyszenie Gmin i Powiatów Małopolski.
- Instrukcja znakowania szlaków turystycznych* (2014). Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Zarząd Główny, Warszawa.
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2005). *Produkt turystyczny*. Warszawa: PWE.
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2010). *Produkt turystyczny. Pomysł, organizacja, zarządzanie*. wyd. II., zmienione i rozszerzone, Warszawa: PWE.
- Kruczek, Z. (2005). *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*. Kraków: Proksenia.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2010). *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*. Kraków: Proksenia.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2012). Koordynacja turystycznych szlaków tematycznych – analiza wybranych systemów polskich i europejskich. *Turystyka Kulturowa*, 1, 35-61.
- Mikos von Rohrscheidt, A. (2013). *Szlak Piastowski w przebudowie: struktura, zarządzanie, oferta kulturalno-turystyczna*. Kraków: Proksenia.
- Mróz, F. (2019). 6900 km oznakowanych odcinków Camino. W: P. Roszak, F. Mróz, W. Rozynkowski (red.), *Camino Polaco. Teologia – sztuka – historia – teraźniejszość*. T. 4 (s. 267–299). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Orzechowska-Kowalska, K. (2009). Europejskie Szlaki Kulturowe Rady Europy. *Turystyka Kulturowa*, 12, 4-20.
- Stasiak, A. (2006). Produkt turystyczny – szlak, *Turystyka i Hotelarstwo*, 10, 9-40.
- Stasiak, A. (2007). Szlaki turystyczne – zagospodarowanie, atrakcja czy produkt turystyczny? W: P. Kuleczka (red.), *Szlaki turystyczne a przestrzeń turystyczna* (s. 45-53). Warszawa: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Zarząd Główny.
- Stasiak, A., Śledzińska, J., Włodarczyk, B. (red.) (2014). *Szlaki turystyczne. Od pomysłu do realizacji*. Warszawa-Łódź: Wyd. PTTK „Kraj”.
- Stasiak, A. (2015). Rozwój turystyki kulinarnej w Polsce. W: B. Krakowiak, A. Stasiak (red.), *Kultura i turystyka – wokół wspólnego stołu* (s. 119-150). Łódź: Regionalna Organizacja Turystyczna.
- Styperek, J. (2002). *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.

Strony internetowe

<http://szlakimalopolski.mik.krakow.pl/>
<https://malopolska.szlaki.pttk.pl/>
<https://mapa-turystyczna.pl/>
<https://mazowsze.szlaki.pttk.pl/>
<https://swietokrzyskie.szlaki.pttk.pl/>
<https://waymarkedtrails.org/>
<https://www.polska.travel/>
<https://www.polskieszlaki.pl/>
<https://www.szlaki.sgpm.krakow.pl/>
www.traseo.pl

Spis szlaków

Lp.	Nazwa szlaku	Oznakowanie	Zarządca (T/N)
Szlaki międzynarodowe			
1.	Droga św. Jakuba w Polsce	WO	T
2.	Via Regia	WN	N
3.	Europejski Kulturowy Szlak Reformacji	ZB	N
4.	Szlak Hanzeatycki	ZP	N
	Nadmorski Szlak Hanzeatycki	WO	N
5.	Szlak Cysterski w Polsce	WO/WN	T
6.	Europejski Szlak Gotyku Ceglanego	ZP	N
7.	Szlak Gryfitów	ZP	T
8.	Szlak Jagielloński	WN	T
Szlaki krajowe/ponadregionalne			
9.	Szlak Architektury Drewnianej	WO	T
10.	Szlak Bursztynowy	WO/WN	T/N
11.	Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej	WO/ZP	T/N
12.	Szlak Grunwaldzki	WN	T
13.	Szlak Jana III Sobieskiego	ZP	T
14.	Szlak Kopernikowski	WO	T
15.	Szlak Krzyżowców (Polski Szlak Krzyżowców)	WN	N
16.	Szlak Latarni Morskich	WO	N
17.	Szlak Orlich Gniazd	WO	T
	Rowerowy Szlak Orlich Gniazd	WO	T
18.	Szlak Piastowski	WO	T
19.	Szlak Powstańców Śląskich	WO	T
20.	Szlak Romański	ZP	N
21.	Szlak Warowni Jurajskich	WO	T
22.	Szlak Zamków Gotyckich (Szlak „Polskie Zamki Gotyckie”)	WO	T
23.	Wielki Gościniec Litewski	WN	T

Szlaki regionalne (w tym transgraniczne)			
Dolnośląskie			
24.	Dolnośląski Szlak Wież i Tarasów Widokowych	ZP	T
25.	Dolnośląski Szlak Zabytków Techniki	ZP	T
26.	Europejski Szlak Zamków i Pałaców	ZP	T
27.	Szlak Marianny Orańskiej	WN	T
28.	Szlak Sakralnej Sztuki Barokowej im. Michaela Willmanna	WN	N
29.	Szlak Tajemniczych Podziemi	WN	T
30.	Szlak Zamków Piastowskich	WO	T
Kujawsko-pomorskie			
31.	Kujawsko-Pomorski Szlak Chopina	ZP	T
32.	Szlak Anny Wazówny	ZP	T
33.	Szlak ks. Popiełuszki (Szlak męczeństwa bł. ks. Jerzego Popiełuszki)	WN	T
34.	Szlak Zamków Krzyżackich	WN	T
Lubelskie			
35.	Szlak Geoturystyczny Roztocza Środkowego	WN	T
36.	Szlak Renesansu Lubelskiego	WO	T
37.	Szlak Żelaza i Kowalskich Tradycji	ZP	T
Lubuskie			
38.	Lubuski Szlak Wina i Miodu	WO	T
Łódzkie			
39.	Szlak „Osady Braci Czeskich”	WO	T
40.	Szlaki Ziemi Sieradzkiej	WO	T

Małopolskie			
41.	Kalwaryjski Szlak Wojciecha Weissa	ZP	T
42.	Małopolska Trasa UNESCO (Małopolska Trasa Światowego Dziedzictwa UNESCO)	WO	T
43.	Małopolski Historyczny Szlak Pamięci (Szlaki: Konfederacji Barskiej, Powstania Styczniowego, I Kompanii Kadrowej, Powstania Krakowskiego, Insurekcji Kościuszkowskiej)	ZP	T
44.	Małopolski Szlak Bożogrobców	WN	T
45.	Małopolski Szlak Ogrodów	ZP	T
46.	Małopolski Szlak Papieski (Małopolski Szlak Papieski im. Jana Pawła II)	WO	T
47.	Małopolski Szlak Solidarności	ZP	T
48.	Młodopolska Małopolska	ZP	T
49.	Szlak Ceramiczny Regionu Tarnowskiego	ZP	T
50.	Szlak Renesansu w Małopolsce	ZP	T
51.	Szlak Rzemiosła (Szlak Tradycyjnego Rzemiosła)	ZP	T
Mazowieckie			
52.	Mazowiecki Szlak Literacki	WN	T
53.	Mazowsze na Filmowo	ZP	T
54.	Rowerowy Szlak Stulecia Bitwy Warszawskiej 1920	WO	T
55.	Szlak Bitwy Warszawskiej 1920	WN	T
56.	Szlak Chopinowski	WN	T
57.	Szlak Książąt Mazowieckich	WN	T
Opolskie			
58.	Opolski Szlak Architektoniczny Karla F. Schinkla	WN	T
59.	Szlak Drewnianego Budownictwa Sakralnego	WO	T
	Kościół Drewniane Ziemi Kluczborskiej i Oleskiej	ZP	T
60.	Szlak Pamięci Powstań Śląskich na Opolszczyźnie	ZP	T
61.	Szlak Polichromii Brzeskich	WO	T

Podkarpackie			
62.	Garncarski Szlak w Medyni Głogowskiej	WO	T
63.	Karpacki Szlak Ogrodów i Domów Historycznych	WN	T
64.	Odkrywczy Czarnego Złota	WN	T
65.	Szlak Centralnego Okręgu Przemysłowego (Szlak COP)	WO	T
66.	Szlak Naftowy (Transgraniczny Szlak Naftowy, Karpacko-Galicyjski Szlak Naftowy, Szlak Naftowy – Jak to z ropą drzewiej bywało)	WN	T
67.	Szlak Turystyczny „Śladami Aleksandra Fredry” (Międzynarodowy Szlak „Śladami Aleksandra Fredry”)	WN	T
68.	Turystyczny Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich	WN	N
Podlaskie			
69.	Białowiecki Szlak Turystyczny (Białowiecki Szlak Transgraniczny)	WO	T
70.	Podlaski Szlak Bociani	WO	T
71.	Podlaski Szlak Sakralny	WO	T
72.	Szlak Papieski – Kanał Augustowski	ZP	N
73.	Szlak Tatarski (Duży i Mały)	WO	T
Pomorskie			
74.	Rowerowy Szlak Mennonitów (Szlak Mennonitów)	WO	N
75.	Szlak Dworów i Pałaców Północnych Kaszub	ZP	T
76.	Szlak Historii Militarnej Kaszub Północnych	ZP	T
77.	Szlak Zabytków Hydrotechniki	ZP	N
Śląskie			
78.	Droga Książęca „VIA DUCALIS”	WN	T
79.	Industrialne Pogranicze – Szlak Węgla i Stali	ZP	T
80.	Szlak „Śladami rewolucji przemysłowej”	ZP	T
81.	Szlak Zabytków Techniki (Szlak Zabytków Techniki Województwa Śląskiego)	ZP	T
82.	Żelazny Szlak Rowerowy	WO	T

Świętokrzyskie			
83.	Szlak im. Witolda Gombrowicza	WO	T
84.	Szlak Przygody (Świętokrzyski Szlak Przygody)	WO	N
85.	Świętokrzyski Szlak Archeo-Geologiczny	WO	T
86.	Świętokrzyski Szlak Architektury Drewnianej i Średniowiecznej	ZP	T
87.	Świętokrzyski Szlak Literacki	WO	T
88.	Świętokrzyski Szlak Zabytków Techniki	WO	T
Warmińsko-mazurskie			
89.	Rowerowy Szlak Zamków Gotyckich na Powiślu	WO	T
90.	Szlak Fortyfikacji Mazurskich	WO	T
91.	Szlak Świętej Warmii	WO	T
92.	Szlak Wodny Kanału Elbląskiego	WO	T
93.	Szlak Kulturowy Kanału Elbląskiego (Regionalny Szlak Krainy Kanału Elbląskiego: Elbląg – Iława, Regionalny Szlak Kanału Elbląskiego: Elbląg – Ostróda)	WO/WN	T
Wielkopolskie			
94.	Szlak „Podróże z Panem Tadeuszem”	ZP	T
95.	Wielkopolski Szlak Wiatraczny	WN	T
Zachodniopomorskie			
96.	Szlak Historii Rybołówstwa	WO	T
97.	Szlak Solny	WO	T
98.	Szlak Umocnień Wału Pomorskiego	ZP	T
	Trasa Bunkrów Wału Pomorskiego	WO	T
99.	Szlak Zakonu Templariuszy	ZP	T
	Trasa Tajemnic Templariuszy	WO	T

LEGENDA:

WO – wyznaczony i oznakowany
WN – wyznaczony, nieoznakowany
ZP – zbiór punktów
T – tak
N – nie